

máhám? Nezdá se ti, že mám i průpravu v žalování lidí, protože udávám ty, kteří poškozují mnoho spoluobčanů v jejich soukromých zájmech i celý stát a nikomu nedělají nic dobrého?'

„Ještě mi prozrad, Ischomachu, zda se zabýváš i tím, jak se s takovými náměty vyrovnat ústním projevem?'

„Milý Sókrate,“ odpověděl mi Ischomachos, „nikdy se nepřestávám cvičit v řečnictví. Hned poslouchám některého ze svých otroků, který žaluje nebo se hájí, a snažím se ho usvědčit, hned někoho napomínám nebo chválím před přáteli, nebo se pokouším smířit některé ze svých známých a vysvětlit jim, že je pro ně prospěšnější, budou-li přáteli, než aby byli nepřáteli.“

V přítomnosti stratéga hned někomu něco vytýkáme, hned někoho hájíme, byl-li nespravedlivě obviněn, nebo si navzájem vyčítáme, když byl někdo nezaslouženě významán. Často se také shromáždíme k poradě a vyčevalujeme to, co chceme dělat, a kritizujeme to, co dělat nechceme. Ostatně už se mi také stalo, že jsem osobně musil přijít před soudce a byl jsem odsouzen k trestu nebo k pokutě.

„A kým pak, Ischomachu?“ zeptal jsem se. „To jsem opravdu nevěděl.“

„Svou manželkou,“ odpověděl Ischomachos.

„A jak se před ní hájíš?'

„Když je v mém zájmu mluvit pravdu, pak to jde samo, ale když by se mi hodilo zalhat, tu se mi, Sókrate, za boha nemůže podarřit učinit ze slabšího důvodu silnější.“

A já jsem mu na to řekl:

„To je samozřejmé, Ischomachu, protože nemůžeš ze lži učinit pravdu.“

Při výběru správce hledí Ischomachos na jeho znalosti, oddanost k páni a na dobré povahové vlastnosti, stále ho také kontroluje.

„Neodvažuji se zdržovat tě, Ischomachu,“ řekl jsem mu potom, „jestliže už chceš odejít.“

„Ale ne, Sókrate, Zeus je můj svědek,“ tvrdil Ischomachos, „nemohu odejít, dokud nebude trh nadobro u konce.“

„Při Diovní, ty se máš nějak moc na pozor, abys nepřišel o ten svůj titul dokonalého muže! Teď například, ačkoliv je pravděpodobné, že je řada záležitostí, které by si vyžadovaly, aby ses jim věnoval, čekáš tu na nějaké cizince, protože sis tu s nimi dal schůzku, aby ti nikdo nemohl vytknout, žeš nedodržel slovo.“

„Ale to se nedá říci, Sókrate, že bych se nevěnoval svým záležitostem, o kterých mluvíš; mám přece na svých statecích správce.“

„A když potřebuješ, Ischomachu, nějakého nového správce,“ zeptal jsem se ho, „jak to děláš? Informuješ se, kde je někdo, kdo by byl schopen tuto funkci zastávat, a pokusíš se ho koupit, stejně tak jako když potřebuješ tesaře, informuješ se (aspoň si to tak představuji), kde by se dal nějaký nalézt, a pak se ho snažíš získat, nebo si sám své správce vychováváš?'

„Snažím se je sám vychovávat, Sókrate,“ řekl Ischomachos. „Vždyť kdo má během mé nepřítomnosti stačit na to, aby se místo mne staral o mé záležitosti, co jiného potřebuje znát, než znám já sám? A jestliže já sám jsem schopen řídit práce na polích, musím umět i druhého naučit to, co sám umím.“

„Takový člověk musí především chovat náklonnost k tobě a k tvé rodině, má-li být dostatečnou náhradou

za tebe. Jaký prospěch můžeš čekat od sebevětších znalostí správcových, nebude-li tu náklonnost?'

'Žádný, sám Zeus to ví,' odpověděl Ischomachos, 'a proto se snažím vychovat v něm především oddanost ke mně a k mé rodině.'

'Ale jak se ti, ve jménu bohů, podaří vychovat v někom, ať je to kdokoli, oddanost k tobě a k tvé rodině?'

'Jsem k němu štedrý,' vysvětloval Ischomachos, 'kdykoli mi bohové dopřejí něčeho dostatek.'

'Tím chceš říci, že v těch, kteří mají něco z tvého majetku, vznikne oddanost k tobě a oni si přejí, aby se ti dobře dařilo?'

'Já v tom vidím, Sókrate, nejučinnější nástroj k získání oddanosti.'

'A když ti bude oddán, Ischomachu, dokáže to udělat z něho schopného správce? Nevidíš, že všichni lidé jsou takřkajíc oddáni svým zájmům, a přesto mnozí z nich nejsou ochotni starat se o zabezpečení těch statků, které touží mít?'

'Při Diovi,' tvrdil Ischomachos, 'když si chci z takových osob vychovat správce, naučím je i tomu, jak se starat o věci.'

'A jak to chceš udělat?' zeptal jsem se ho. 'Já jsem si vždycky myslel, že vstípit někomu starostlivost vůbec není záležitost vyučování.'

'Jistě, Sókrate,' potvrdil Ischomachos, 'nemí možné naučit všechny lidi bez výjimky, aby byli starostliví.'

'U kterých to je možné?' zeptal jsem se. 'Řekni mi to jasně a tak, abys nic nevynechal.'

'Především, Sókrate, nedokážeš přimět ke starostlivosti lidi, kteří jsou nestřídmí v pití. Opilství zavání, že takový člověk zapomene na všechno, co se má dělat.'

'A to jen opilci nejsou schopni starat se o něco,' zeptal jsem se, 'nebo i někteří jiní?'

'Samozřejmě že jsou i jiní,' odpověděl Ischomachos, 'například ospalci. Kdo spí, sám nemůže plnit své povinnosti a nemůže ani vést k plnění povinností druhých.'

'Tedy to jsou jediná, kteří se nedokáží naučit, jak je nutno starat se o věci, nebo jsou kromě nich ještě další?'

'Já mám dojem,' pokračoval Ischomachos, 'že ti, kteří jsou posedlí láskou, také nejsou schopni pochopit, že by se měli o něco starat víc než o lásku. Ono je to opravdu těžké najít nějakou naději nebo starost, která by byla sladší než starost o milovanou osobu, a není ani snadné najít tvrdší trest, než je odloučení od miláčka, když nastane povinnost. Proto se vzdávám i pokusu učit nit správcem někoho z těch, o nichž vím, že mají takové sklony.'

'A co ti, kteří mají rádi zisk, ti se asi nehodí k tomu, aby z nich byli vychováni dozorcí nad zemědělskými pracemi.'

'A to ne,' odmítl Ischomachos můj názor, 'to opravdu ne, naopak takové je možno velmi snadno přivést k tomu, aby se o takové věci starali; stačí jen ukázat jim, že i oni z toho mohou mít zisk.'

'A jak vyučuješ ty ostatní, aby se dokázali starat, o co chceš, jestliže jsou zdrženliví, jak na nich požaduješ, a ziskuchtiví v rozumných mezích?'

'To je zcela jedno duché, Sókrate. Když u nich vidím zájem, pochválím je a snažím se je odměnit, když však u nich zpozoruji nedbalost, pokusím se slovy i činy tít je do živého.'

'Teď už prosím tě nech být, Ischomachu,' požádal jsem ho, 'ten výklad o výchově k starostlivé péči, a vylož mi něco jiného, týkajícího se také výchovy: je možné, aby někdo od přírody nedbalý učinil jiné lidi pečlivými?'

'To ne,' nesouhlasil Ischomachos, 'nebo aspoň ne víc,

než aby někdo neznalý hudby vychovával z jiných huděbníky. Když učitel něco špatně ukazuje, je přece těžké, aby se podle toho příkladu někdo něco naučil správně, a stejně těžké je, aby se otrok stal pečlivý, když vidí nedbalost u pána.

Zkrátka abych to shrnul, myslím, že jsem nikdy neviděl u špatného pána pořádné otroky, naopak u dobrého pána špatné otroky jsem už viděl, avšak neprošlo jim to jen tak bez trestu. Kdo si chce vycvičit svědomité správce, musí sám být schopen dohlížet na jednotlivé práce a posoudit je, a když je nějaká práce vykonána dobře, musí být ochoten projevit své uznání tomu, kdo je za ni zodpovědný, a nesmí váhat po zásluze potrestat nedbalce.

Mně se zdá, uzavřel Ischomachos svůj výklad, že opravdu sedí odpověď připisovaná jednomu barbarovi. Když perský král přišel na pěkného koně a chtěl, aby se hodně brzy spravil, zeptal se jednoho z těch, kteří byli pokládáni za znalce koní, co zajistí nejrychlejší splnění jeho vůle, a ten prý mu odpověděl: „Pánovo oko.“ Já si myslím, Sókratě, že i v jiných věcech pánovo oko je nejlepší prostředek, jak je učinit krásné a dobré.

13

Ischomachos všěpuje svým správcům odborné znalosti i umění, jak poroučet druhým.

„Když se ti tedy podařilo nezvratně přesvědčit někoho, že se musí starat o to, o co chceš, aby se staral, bude už schopen zastávat službu správce, nebo bude třeba vyškolit ho ještě v něčem, má-li se z něho stát řádný správce?“

Ischomachos odpověděl:

„Ještě mu chybí znalost toho, co má dělat, kdy to má

dělat a kde; správce bez takových znalostí by nebyl o nic užitečnější než lékař, který by se staral o nemocného a navštěvoval ho ráno i večer, ale nevěděl by, co má dělat, aby to nemocnému pomohlo.

„A až se naučí, jak je třeba jednotlivé práce vykonávat, bude mu ještě něco chybět, nebo už bude dokonalejším správcem?“

„Já si myslím, odpověděl Ischomachos, že se musí naučit poroučet dělníkům.“

„A tak budeš zas ty sám dávat svým správcům poučení, jak získat obratnost v poroučení?“

„Aspoň se o to pokouším,“ řekl Ischomachos.

„Jakou máš prosím tě metodu, když je učíš poroučet lidem?“ zeptal jsem se ho.

A on mi odpověděl:

„Špatnou, Sókratě, moc špatnou, takže se možná budeš smát, až ji uslyšíš.“

„Milý Ischomachu, na těchto věcech není nic k smíchu. Kdo dokáže naučit, jak poroučet lidem, ten zřejmě dokáže i udělat z lidí dobré pány, a kdo tohle dokáže, dokázal by vychovat i lidi schopné kralovat; následkem toho ten, kdo tohle umí, není, aspoň podle mého názoru, hoden posměchu, ale velké chvály.“

„Ostatní tvorové, Sókratě, se učí poslouchat pomocí dvou zákroků: pomocí trestu, když se pokusí o neposlušnost, a pomocí odměny, když vykonají ochotné rozkaz. Hříbata se například učí poslouchat svého cvičitele takto: když jsou poslušná, dostávají něco dobrého, a když jsou neposlušná, mají z toho nepříjemnosti, dokud se nepodřídí vůli cvičitelově. Štěňata, která stojí svou inteligencí i schopností se vyjadřovat tolik pod člověkem, učí se podle stejné metody běhat dokolečka, dělat přemety a mnoho jiných kousků. Jsou-li poslušná, dostanou něco, co mají ráda, jsou-li nedbalá, jsou trestána.“

U lidí je možno použít navíc i rozumových důvodů, když je chceme přivést k poslušnosti: ukážeme jim, že je to v jejich zájmu, aby poslechli, pro otroky je však účinnou výchovou k poslušnosti metoda považovaná za vhodnou u zvířat: když uspokojíš jejich mlsnost něčím, co mají rádi, pořídíš s nimi hodně. Kdo je ctižádostivý, je podněcován i pochvalou — některé povahy získají po chvále přinejmenším stejně silně jako jiné po jídle a pití. Jsem přesvědčen, že pomocí těchto prostředků dokážu přivést lidi k větší poslušnosti, a proto s nimi seznamuji i ty, z nichž chci udělat své správce, a pomáhám jim ještě jiným způsobem.

Oblečení a obuv, kterou musím poskytnout svým dělníkům, nedávám zhotovovat ve stejné kvalitě, ale některé kusy horší, jiné lepší, aby bylo možné odměnit zdatnějšího něčím lepším a horšímu dělníkovi dát něco méně hodnotného.

Jsem totiž silně nakloněn víře, Sókrate, že ti dobří ztrácejí chuť k práci, když vidí, že oni vykonali práci, a ti, kteří se nechtějí ani namáhat, ani riskovat, když to je třeba, jsou odměněni stejně jako oni.

Proto jsem přesvědčen, že vůbec není dobré zacházet stejně s dělníky dobrými a špatnými, a jsem spokojen, když vidím, že některý správce při rozdělování dává těm nejzdatnějším to nejlepší, kdežto když zpozorní, že si někdo vysluhuje nějakou laskavost lichocením nebo nějakou jinou nicotnou úsluhou, nepřejdu to bez povšimnutí, ale potrestám takového člověka a pokouším se ho poučit, že jeho způsob jednání poškozuje jeho vlastní zájmy.

14

Trestáním špatných a odměňováním dobrých učí Ischomachos své správce spravedlivosti.

Pak jsem zas mluvil já:

„A když se tedy ten tvůj člověk, Ischomachu, stane schopným poroučet tak, aby ho lidé poslouchali, považuješ ho už za dokonalého správce, nebo i při přednostech, jak jsi je vypočítal, mu ještě něco chybí?“

„Ovšemže mu ještě něco chybí,“ odpověděl Ischomachos. „Musí se mít na pozoru před pánovými věcmi a nesmí krást. Vždyť kdyby se ten, kdo má pod mocí úrodu, odvážil zeizít z ní tolik, že by pak nestačila na uhrazení nákladů na pracovní síly, jaký zisk by byl z toho, kdybychom takového člověka nechali starat se o hospodářství?“

„Tak ty sám na sebe bereš úkol, že budeš učit této formě spravedlivosti?“

„Samozřejmě,“ ujistil Ischomachos. „Nenalézám však u všech stejnou ochotu přijmout mé poučení. Proto si vypůjčuji některé zákony Drakontovy a některé Solónovy a snažím se zavést své otroky na cestu spravedlivosti. Tito zákonodárci, pokračoval, formulovali podle mého názoru mnoho zákonů jen proto, aby mohli učit této formě spravedlivosti. Je přece napsáno v zákoně: *ať dá náhradu, kdo se dopustil krádeže, ať je dán do vězení, kdo se dopustil pokusu, ať je potrestán smrtí, kdo byl přistižen při činu.* Je tedy jasné, že takovými ustanoveními chtějí zajistit, aby statky nepoctivě nabyté nepřinesly zločincům žádný užitek.

Já tedy používám některých z těchto zákonů, přibírám k nim některé ze zákonů perského krále a pokouším se vychovat své otroky k poctivosti, ať mají v rukou cokoli. Zákony Drakontovy a Solónovy se omezují na tres-

tání provinilců, naproti tomu zákony královny nejenže ustanovují tresty pro zločince, ale i odměny pro spravedlivé, a proto mnozí při pohledu na to, jak spravedliví ziskávají větší bohatství než nespravedliví, drží na uzdě svou ziskuchtivost a vynakládají velké úsilí, aby v ničem nepřekročili zákon.

Jestliže pozoruji, že se někteří, přestože s nimi zacházím dobře, pokoušejí krásť, považují je za zachvácené nevyléčitelnou chorobou — hrabivostí a zbavím je jejich funkce.

Na druhé straně o kom se přesvědčím, že jedná poctivě nejen proto, že ho k tomu povzbuzují výhody, které mu plynou z jeho čestného jednání, ale protože touží po mé pochvalě, s těmi jedním jako se svobodnými a nejenže je obohacuji, ale chovám se k nim se stejnou úctou jako k řádným lidem. Já totiž soudím, Sókratě, že člověk ctižádostivý se liší od ziskuchtivého tím, že ctižádostivý je ochoten kvůli cti a slávě podstoupit námahu, kde to je třeba, i vystavit se nebezpečí a vyhýbat se nepoctivému zisku.

15

Je lehké osvojit si správnou techniku zemědělské práce, neboť je snadná k naučení a dobří rolníci se ochotně dělí o své zkušenosti.

,Dobrá; ty jsi tedy vstíplil tomu svému člověku přání, aby se ti všechno dařilo, vstíplil jsi mu také snahu tento zdar zajistit i do budoucnosti, ty jsi ho také naučil, jak je třeba každou práci dělat, aby z ní byl větší prospěch, kromě toho jsi v něm vycvičil schopnost poroučet, navíc pocituje radost, jakou bys pociťoval ty sám, může-li ti ukázat, že země přináší tu nejbohatší úrodu toho, co se v té které době sklízí; už se tě nebudu ptát, jestli mu

ještě něco chybí, protože se mi zdá, že s těmito vlastnostmi je to opravdu vynikající správce. Jen, prosím tě, Ischomachu, nezapomeň na jednu věc, které jsme se v našem rozhovoru jen dotkli.

,Na kterou?' zeptal se Ischomachos.

,Tvrdil jsi, pokračoval jsem, že nejdůležitější je naučit se, jak je třeba každou práci vykonávat, jinak není podle tvé řeči sebevětší péče k ničemu, když chybí znalost toho, co a jak se má dělat.

Na to mi Ischomachos řekl:

,To na mně teď chceš, Sókratě, abych tě naučil zemědělské vědě?'

,Ano, přiznal jsem se, neboť tato věda činí boháče z těch, kteří ji ovládají, kdežto ty, kteří se v ní nevyznají, nutí žít v nouzi, ať se dřou sebevíc.'

,Dobrá, Sókratě, teď tedy uslyšíš, jakou přítelkyni člověka je tato věda. Je nejužitečnější, nejpříjemnější při provádění, nejkrásnější, nejmilejší bohům i lidem a nadto její osvojování je nejsnadnější — nejsou to všechno známky úspěšnosti? Je to přece podobné, jako když mluvíme o ušlechtilých zvířatech: tak přece nazýváme ta zvířata, která kromě své krásy, síly a užitečnosti mají ještě jednu výbornou vlastnost, dají se totiž člověkem snadno ochočit.'

,Milý Ischomachu, myslím, že jsem dostatečně porozuměl tvým výkladům o tom, jak je třeba vychovávat správce statku; mám dojem, že jsem pochopil, co jsi říkal o metodě, kterou používáš, abys v něm vypěstoval oddanost tvým zájmům, pečlivost, schopnost poroučet a spravedlivost.

Avšak to, co jsi řekl potom, že kdo se má řádně starat o zemědělské práce, musí poznat, co je třeba dělat, jak je třeba to dělat a kdy, to je myslím ten bod, který jsme v naší úvaze jen tak přeběhli. To je stejné, jako

Jména ztráty a zisku jsou pak vzata z dobrovolné výměny. Máti totiž více než své znamená získati, a má-li kdo méně, než měl původně, znamená míti ztrátu, | například v koupi a prodeji a v čemkoli jiném zákon dal svolení; kdykoli však někdo nemá ani více, ani méně, než čeho sám dosáhl, říká se, že má své a že nemá ani ztráty, ani zisku. Proto spravedlivo jest středem mezi ziskem a ztrátou také ve věcech, které nejsou dobrovolné, totiž že někdo má | dříve i později to, co jest rovné.

8. Odveta. Dobrovolné výměny. Peníze

Někteří však, jako například pythagorovci, jsou toho mínění, že i odveta jest prostě právem; vymezovali totiž právo prostě jako odvetu, danou jinému. Ale odveta se nehodí ani pro spravedlnost rozdílceí, ani pro opravnou, | ačkoli tento pojem rádi spojují také s právem Rhadamantovyým:

Spravedlivý jest nález, trpíš-li tolik, co s spáchal.

Často to totiž spolu nesouhlasí, například zbil-li někoho ten, kdo zastává úřad, nemůže mu bitím býti splaceno, a jestliže někdo zbil toho, kdo úřad má, má býti nejen zbit, | nýbrž i potrestán. Dále mnoho záleží na tom, je-li jednáni dobrovolné, či nedobrovolné. Při vzájemných výměnách jest sice takové právo odvety vhodným pojítkem, ale pouze podle úměry a nikoli podle rovnosti. Neboť obec se udržuje tím, že odplácí to, co jest úměrné. Buď totiž občané touží odplatiti zlé, | ne-li, zdá se to býti otroctvím, není-li odplaty; anebo touží odplatiti dobré, ne-li, schází vzájemnost, a vzájemností se přece

1133^a

pospolu udržují. Proto se také u cesty stavějí svatyně Charitek,* aby byla připomínána oplátka; ta totiž jest vlastní věčnosti; neboť tomu, kdo se nám zavděčil, jest třeba zase | se odsloužiti, a opět začíti se mu vděčiti.

Odplatu pak podle úměry udává spojení podle úhlopříčky.* Například *a* znamená stavitele, *b* ševce, *c* dům, *d* obuv. Jest tedy třeba, aby stavitel bral od ševce z jeho práce a jemu | aby předával ze své. Kdyby tedy nejprve oboje bylo podle úměry rovné a podle toho se stala odplata, stane se to, co míníme. Nestane-li se to, není tu rovnosti, ani není výměna možná; nic totiž nebrání, aby dílo jednoho bylo lepší než druhého; jest tedy třeba, aby nastalo vyrovnání. A to jest i u ostatních umění; byla by totiž znemožněna, | kdyby to, co v určité kolikosti a jakosti umělec vytvořil, nebylo odběratelem v stejné kolikosti a jakosti odměněno. Neboť ze dvou lékařů nevzniká společenství, nýbrž z lékaře a rolníka, a vůbec z osob různých a ne rovných; ale tito se musí vyrovnati.

Proto jest nutno, aby všechno, při čem jest výměna, bylo nějak vyrovnatelné. | K tomu přispěly peníze, 20 i jsou jaksi prostředkem; všechno se jimi totiž měří, tak i nadbytek a nedostatek, kolik asi obuvi jest rovno domu anebo potravě. Jest tudíž na dům nebo potravu potřebí tolik obuvi, v jakém poměru jest stavitel k ševci – neboť kdyby toho nebylo, nebylo by výměny ani společenství –; | a nebude to, nebudou-li věci nějak rovné. 25 Musí tedy býti jedno jakési měřítko, jímž se všechno měří, jak jsme řekli výše. A tím vpravdě jest potřeba, která všechno udržuje pohromadě – neboť kdyby nebylo žádné potřeby anebo ne stejné, buď by nebylo výměny anebo by nebyla stejná –; a tu peníze podle úmluvy staly se jakoby měnou potřeby; | a proto peníze (nomisma) mají jméno odtud, že nejsou přirozené, nýbrž

zákonem (nomó), a jest v naší moci je změnit a učiniti neplatnými.

Bude tedy skutečná odplata, když se věc vyrovná tak, aby se dílo ševcovu mělo k dílu rolníkovu tak, jako se má rolník k ševcovi. | Nesmíme je však uváděti do vzorce 1133^b úměry, když již výměna byla provedena – sice by oba nadbytky měl jeden vnější člen –, nýbrž když ještě každý má své. Tak jsou si rovni a společníky, protože této rovnosti mohou sami dosáhnouti – rolník budiž *a*, obilí 5 *c*, | švec *b*,* jeho vyrovnaný výrobek *d* –; kdyby se odplata nedala takto provést, nebylo by žádného společenství. Ze však jest to potřeba, která lidi udržuje pohromadě jako jedno pojitko, vysvítá z toho, že kdykoli se lidé navzájem nepotřebují, buď oba anebo jen jeden druhého, nic si nevyměňují, jako to činívají, když někdo potřebuje té věci, již má druhý, například potřebuje-li vína, 10 voluje za to vývoz obilí. | Jest tedy třeba, aby to bylo vyrovnáno.

Pro budoucí pak výměnu, není-li okamžitě ničeho potřeba, jsou nám peníze jakoby zárukou, že výměna bude možná, když potřeba nastane; neboť ten, kdo je platí, musí mít možnost za ně něco dostat. Ovšem i tu jest táz potíž – neboť peníze nejsou vždy stejně platny –; přece však 15 podržují větší stálost. Proto všechno musí | mít svou cenu; vždyť tak bude vždy možná výměna, a když tato bude možné i společenství. Peníze tedy jako míra, ježto učinily věci spolu měřitelnými, je vyrovnávají; neboť kdyby nebylo výměny, nebylo by společenství, ani by 20 nebylo výměny bez rovnosti, ani rovnosti bez vzájemné měřitelnosti. Věci tolik se různící nemohou se ve skutečnosti státi spolu měřitelnými, | ale pro potřebu jest to dosti možno. Jest tedy potřebí jedné míry, a to podle ustanovení; pročež se to nazývá nomisma, co podle ustanovení

platí; peníze zajisté činí všechny věci spolu měřitelnými: všechno se totiž měří penězi. Tak *a* budiž dům, *b* deset min, *c* lehátko; *a* jest tedy půl *b*, stojí-li dům pět min čili je-li jim roven; lehátko pak, *c*, budiž desátý | díl *b*; jest 25 tedy zjevno, kolik lehátek se rovná domu, totiž pět. Jest zřejmo, že se výměna dá takovým způsobem, dokud nebylo peněz; nikterak totiž na tom nezáleží, dá-li se za dům pět lehátek anebo to, zač jest pět lehátek.

9. Určení středu u spravedlnosti

Jest tedy vysvětleno, co jest bezprávi a co jest právo; | z výměrů těch vidíme, že spravedlivé jednání jest středem 30 mezi bezprávi činiti a bezprávi snažeti. Ono zajisté znamená příliš mnoho, toto příliš málo. Spravedlnost jest jakási střednost, nikoli tímž způsobem jak ostatní ctnosti,* nýbrž že jejím předmětem jest střed; | nespravedlnost pak se vztahuje ke krajnostem. 1134^a

I jest spravedlnost ctnost, podle které se říká, že spravedlivý člověk jedná spravedlivě úmyslně, a při rozdělování, ať jde o jeho vlastní poměr k jinému člověku, ať o poměr druhého člověka k třetímu, nepočíná si tak, že by si z toho, co jest žádoucí, ponechal více a bližnímu 5 méně; | a toho, co jest škodlivé, naopak, nýbrž ponechává rovně podle úměry, stejně pak i jinému v poměru k druhému. Nespravedlnost činí to naopak. Ta jest nadbytkem a nedostatkem prospěšnosti nebo škodlivosti proti úměře. Proto bezprávi jest nadbytkem a nedostatkem, 10 poněvadž směřuje k nadbytku a k nedostatku, a to u | sebe k nadbytku tam, kde jest prostě prospěšnost, a k nedostatku tam, kde jest škodlivost; u ostatních lidí si počíná zcela podobně, nebo alespoň proti úměře, jak se mu

8. Získávání majetku a jeho způsoby

1256^{*} Dále chceme dle zavedeného způsobu uvažovati *vůbec o celém majetku a o umění výdělečném*, ježto i otrok jest nám jakousi částí majetku.

5 Předně tedy snad někdo bude v nesnází, zda výdělečnicktví jest totéž co hospodářství, či jest | jeho jakousi částí anebo uměním pomocným, a je-li uměním pomocným, zda jest jím tak jako člunkářství pro tkalcovství, anebo slevačství pro sochařství — neboť nepomáhají týmž způsobem, nýbrž jedno poskytuje nástroje, druhé látku; látkou pak rozumím podklad, z něhož se zhotovuje nějaká věc, jako jest například vlna pro tkalce, | kov pro sochaře.

10 Tudíž jest zjevno, že výdělečnictví není totožné s hospodářstvím — neboť ono opatřuje prostředky, toto jich užívá; vždyť které umění by se zabývalo užíváním domácích prostředků, není-li to hospodářství? —; jest však otázka, zda jest jeho nějakou částí, či jest druhově od něho zcela rozdílné; | je-li totiž úkolem toho, kdo jest výdělečně činný, přemýšleti, odkud získati peníze a majetek. Majetek však a bohatství obsahují mnoho částí, proto jest předně otázka, zda rolnictví jest nějakou částí hospodářství, či je to druh od něho různý. A vůbec je to otázka při péči o potravu a jejím opatrování.

20 Jest však mnoho druhů | potravy, proto také jest *mnoho způsobů života* u zvířat i u lidí; neboť bez potravy nelze žíti, a tak rozdíly v potravě utvářely také různosti ve způsobu života u živých tvorů. Ze zvířat některá žijí ve stádech, jiná osaměle podle toho, zda to či ono jim prospívá k opatrování potravy, ježto některá z nich jsou | masožravá, jiná býložravá, jiná všežravá, proto příroda způsob jejich života rozdělila k snazšímu opatrování těchto druhů potravy. A ježto teniž druh potravy není

každému od přirozenosti příjemný, nýbrž každému něco jiného, tak se od sebe různí i způsob života masožravců a býložravců.

Podobně je | tomu u lidí. Neboť jest velký rozdíl v jejich způsobu života. Nejnenivější jsou kočovníci — jsou totiž prosti starostí a bez námahy mají svou potravu od krotkých zvířat; jenom když dobytek jest nucen pro potravu se stěhovati, jsou i oni nuceni jíti s ním, a tak provozují jakoby živé | zemědělství —; druzí se živí lovem, a to v různé jeho podobě, například jedni loupeží, druzí, kteří bydlí u jezer, močálů, řek anebo u takového moře, rybolovem, jiní opět ptáctvím nebo lovem divoké zvěře; největší část lidí však žije z půdy a ze šlechtěných | plodů. 40

To jsou tedy asi všechny způsoby života, které si přirozenou vlastní prací opatřují prostředky k životu a nikoli směnou a | obchodem, totiž *kočovnictví, zemědělství, lupičství, rybářství a lovectví*. Jiní ještě spojují spolu tyto způsoby života, aby doplnili nedostatky svého způsobu života, kde jim právě něco v dostatku schází, například jedni | spojují kočovnictví s lupičstvím, druzí zemědělství s lovectvím. A podobně i v ostatních způsobech života; lidé život svůj tráví tak, jak káže potřeba. 5

Takový druh potravy tedy, jak se zdá, jest dán všem tvorům od samé přírody nejen od prvního okamžiku jejich vzniku, nýbrž i po ukončení jejich vývoje. | Neboť někteří živočichové hned při vzniku vydávají současně tolik potravy, aby vystačila do té doby, než by si ji mládě samo dovedlo opatřiti, například ti, kteří rodí červy a snášejí vajíčka; ti však, kteří rodí živá mláďata, mají v sobě samých potravu pro své plody až do určité doby, totiž látku, kterou nazýváme | mlékem. 15

20 Proto podobně, i když dospějí, jest zřejmo, že musíme mít za to, že rostliny jsou určeny pro zvířata a ostatní živočišné pro lidi, krotcí jednak k jiné potřebě, jednak k výživě, z divokých pak, i když ne všichni, tak alespoň většina jich pro výživu a pro jiný užitek, aby | se z nich hotovily šaty a jiné nástroje. Jestliže tedy *příroda nečiní nic ani nedokonalého, ani bezúčelně*, nutně to všechno učinila pro lidi.

25 Proto také válečnictví jest přirozeně jaksi uměním získávacím* – lovectví jest zajiště jeho druhem –, jehož jest potřebí užívatí proti divokým zvířatům | a proti těm lidem, kteří nechtějí býti poddáni, ač jsou k poddanství zrozeni, takže taková válka jest přirozeně spravedlivá.

Tudíž jeden druh umění získávacího jest přirozeně částí hospodářství, které buď má již míti zásobu věcí, jež jsou k životu bezprostředně nutné a které jsou prospěšné | pro pospolitý život v obci a v domácnosti, anebo je samo musí opatřiti a hromaditi, aby byly po ruce.

30 Zdá se alespoň, že opravdové bohatství záleží v těchto věcech.* Neboť takových statků není potřebí nekonečně mnoho, aby stačily k dobrému životu, jak praví Solón.*

Bohatství nemá mezi, jež lidem by vytčeny byly.

35 Vždyť jsou mu vytčeny zrovna tak jako i ostatním uměním; | neboť žádný nástroj žádného umění není bez mezi, ani pokud se týče množství, ani velikosti, a bohatství jest jen množství nástrojů pro správu domu a obce.

Tak vidíme, že pro hospodáře a politiky jest přirozeně jakési umění získávací, a proč.

9. Umění výdělečné a peněžnické

Jest však jiný druh umění získávacího, který především a právem bývá zván *peněžnictvím*, jež, jak se zdá, zavazuje, že | bohatství a majetek nemá žádných mezí. Mnozí je pro blízkou příbuznost s uměním právě uvedeným pokládají za jedno a totéž; ve skutečnosti totožné s ním není, není však také od něho daleko. Jedno z nich jest přirozené, druhé není přirozené, nýbrž vzniká spíše určitou zkušeností | a uměním. 5

Při hledání jeho vzniku vyjdeme od této úvahy: Každé věci jest možno užívatí dvojím způsobem a jedno i druhé jest o sobě užíváním věci, ale ne stejně o sobě, nýbrž jedno jest věci vlastní, druhé nikoli, například u obuvi obouvání a směna.* | Obojí jest užíváním obuvi; neboť i ten, kdo ji vyměňuje za peníze nebo za potravu tomu, kdo jí potřebuje, užívá obuvi jako obuvi, ale nikoli způsobem jí příslušným; nebyla totiž zhotovena pro směnu. Rovněž tak je i u ostatního zboží. Neboť | vyměňovati jest možno všechny věci a směna vznikla nejdříve z poměrů přirozených proto, že lidé měli tu méně, tu více toho, čeho potřebovali.

Z toho jest také patrné, že *kupectví* nenáleží k přirozenému výdělečnictví;* neboť lidé vyměňovali původně věci jen potud, pokud toho žádala nutná potřeba. V první | společnosti – tou jest rodina – zřejmě směny nebylo potřebí, nýbrž teprve tehdy, když společnost vzrostla. Neboť jedni měli všechny věci společné, druhí však po vykonaném rozdělení opět si vypomáhali v mnohých a různých věcech a tu bylo nutno, aby si je jeden s druhým vespolek vyměňovali podle potřeby, jako dosud činí cizí národové. | Vyměňují si totiž mezi sebou jen před- 25

měly spotřeby, nic nad potřebu, kupříkladu víno za obilí, a tak i ve všem ostatním.

Takové vyměňování tedy není ani proti přírodě, ani není druhem výdělnictví – | neboť bylo pro doplnění přirozené soběstačnosti –; ale toto se vyvinulo z onoho zcela důsledně. Neboť ježto začalo vypomáhání ze vzdálenější ciziny, záležející v dovozu věcí, kterých byl nedostatek, a ve vývozu věcí, kterých byl nadbytek, nutně bylo zavedeno užívání peněz. Není totiž každá věc přirozeně potřebná snadno přenosná.

35 Proto se lidé dohodli na tom, že si pro směnu budou dávat a přijímají něco takového, co by samo bylo upotřebitelné a zároveň se toho v životních stycích mohlo zcela snadno užívat, například železo a stříbro a je-li ještě něco jiného takového,* a to nejprve prostě bylo určováno podle velikosti a váhy,* konečně však | razili na tom i znak, aby je ušetřil měření; znak zajisté byl zaveden jako označení určité hodnoty.

1257^b Když tedy byly již zavedeny peníze, z nutné směny vznikl jiný druh výdělnictví, totiž kupectví, které nejprve bylo provozováno asi také zcela jednoduše, později však nabýváním zkušenosti již uměleji, odkud a jak by směna vynesla největší | zisk. Proto se zdá, že peněžnictví se zabývá nejvíce penězi a že jeho úkol jest v tom, aby dovedlo vypátrati, odkud by bylo možno vyzískati mnoho majetku; jest prý totiž uměním zjednávajícím bohatství a peníze.

10 Neboť lidé často i bohatství pokládají za množství peněz, poněvadž se jimi zabývá peněžnictví | a kupectví. Někdy však se jim peníze zdají opět jen prázdným slovem a vůbec jenom lidským ustanovením, ničím přirozeným, protože prý se stávají bezcennými, když ti, kdo jich užívají, změní měnu, i nejsou již k ničemu nutnému uží-

tečné, takže často nedostatek nutné potrawy má i ten, kdo jest penězi bohatě zásoben; je prý to zvláštní | bohatství, když jeho majetník může zemřítí hladem, jak pověst vypravuje o známém Mídovi,* kterému se pro nenasytnost jeho přání všechno, co mu bylo předkládáno, měnilo ve zlato.

Proto se hledá rozlišení, že něco jiného jest bohatství a peněžnictví, a to správně. Neboť peněžnictví a | přirozené bohatství jest opravdu něco jiného, toto jest částí hospodářství, ono však jest obchodováním, které opatruje peníze ne vůbec, nýbrž směnou peněz. A zdá se zabývati jenom penězi; neboť peníze jsou tu základem i cílem směny. A ovšem toto bohatství, zjednávané tímto druhem výdělnictví, nemá mezi. | Jako totiž lékařství ve snaze po zdraví nezná mezí, a každé jiné umění sleduje cíl bez mezí – chce jej totiž uskutečniti co nejlépe –, kdežto prostředků k cíli nevyhledává neomezeně – neboť mezi u každé věci jest účel a cíl –, tak ani tato výdělečná činnost nemá pro svůj cíl žádné meze, cílem pak | je bohatství a získávání peněz.

Hospodářství však, ovšem ne výdělečné, má své meze; neboť jeho úkol není takový. Proto se zdá, že takto každé bohatství nutné má své meze, ve skutečnosti však vidíme opak toho; neboť všichni peněžníci bez mezí rozmnožují své peníze. | Příčina toho jest v přibuznosti obou oborů. Jeden obor výdělnictví zasahuje do druhého tím, že užívá téhož prostředku. Neboť jest to majetek, kterého oba užívají, ale nikoli z téhož hlediska, jeden má spíše jiný cíl, kdežto cílem druhého jest vzrůst majetku. Proto se některým zdá, že to právě jest úkolem hospodářství, i trvají neústupně na tom, že peněžní zásobu musí buď zachovati | anebo bez mezí rozmnožovati.

1258* Příčinou takového smýšlení jest usilovná péče o život, | ale ne o život dobrý; poněvadž tedy ona žádost nemá | mezi, žádají si lidé pro ukolení také neomezených pro- | středků. Ale také ti, kteří touží po životě dobrém, hledají | prostředky k tělesným požátkům, a tak, ježto i ony se | zdají býti v majetku, | celý jejich život jest ve shonu po | penězích a z toho vznikl ten druhý druh výdělečnictví. | Neboť ježto požitek jest v nadbytku, vyhledávají lidé | umění, které zjednává nadbytek k požitkářskému životu; | a nemohou-li jej opatřiti uměním výdělečným, zkoušejí | to jiným způsobem | tak, že všech svých schopností uží- | vají nepřirozeně. Tak například zmužilost nemá zjedná- | vati peníze, nýbrž dodávati odvahy, a tak ani vojevůd- | covství a lékařství, nýbrž jedno má přispívati k vítězství, | druhé ke zdraví. Oni lidé však všech těchto schopností | užívají k peněžitému zisku, jako by peníze byly cílem | všeho a jako by k tomuto cíli mělo všechno směřovati. | 15 Pojednali jsme tedy o výdělečnictví, které není nutné, | a vložili jsme, co jest a z jaké příčiny se ho užívá, a ta- | ké o nutném, že se liší od onoho a přirozeně náleží k hos- | podářství – pečuje o výživu – a že není jako ono neome- | zené, nýbrž má své meze.

10. Poměr výdělečnictví k politice a hospodářství.

O lichvě a úroku

20 Tím jest také vyřešena pochybnost, již jsme se dotkli | na začátku,* zda | výdělečná činnost náleží hospodáři | a politiku, či ne, anebo mají-li nutné prostředky spíše již | býti dány – jako totiž politické umění lidí netvoří, nýbrž | je přijímá od přírody a užívá jich ke svým účelům, tak | i příroda, ať je to země, moře anebo něco jiného, musí

poskytovat výživu – | úkolem hospodáře pak jest naklá- | dat s nimi, jak jest potřebí. Neboť ani tkalcovství nepří- | sluší vlnu vyráběti, nýbrž upotřebiti jí a věděti, která jest | upotřebitelná a vhodná nebo špatná a nevhodná.

Někdo by snad ještě mohl býti v nesnázi, proč výdě- | lečnictví jest částí hospodářství, lékařství však nikoli; | a přece | členové domácnosti musí býti zdraví zrovna tak, | jako musí žítí, anebo musí míti cokoli jiného, co jest nut- | né. Ježto do jisté míry hospodáři i vládcí náleží pečovati | také o zdraví, ač do jisté míry nikoli jemu, nýbrž lékaři, | tak také do jisté míry hospodáři náleží starati se o peni- | ze, do jisté míry však nikoli, nýbrž umění pomocnému; | především však, jak jsme podotkli dříve, musí | od příro- | dy býti dány prostředky. Neboť úkolem přírody jest po- | skytovat výživu tomu, co zplodila; každému tvorů totiž | zbytek látek, z nichž se tvoří, jest potravou. Proto příro- | zeným výdělečnictvím u všech lidí jest to, které užívá | plodů a živočichů.

Ježto jsou dva druhy výdělečnictví, jak jsme řekli, to- | tiž obchodování a | hospodářství, a z nich toto jest nutné | a chvalitebné, | kdežto umění směnné se právem haní – | není totiž přirozené, nýbrž záleží ve vzájemném vykořis- | ťování –, jest *lichvářství* plným právem nenáviděno, pro- | tože se tu zisku nabývá ze samých peněz a nikoli z toho, | pro co peníze byly zavedeny. Vždyť vznikly pro směnu, | | úrok však je rozmnožuje. Odtud se úroku (*tokos* = mlá- | dě) dostalo také jména; neboť děti (*tiktomena*) se podo- | bají rodičům, úrok pak pochází jako peněz z peněz. Proto | také toto výdělkářství jest ze všech výdělečných zaměst- | nání nejvíce proti přírodě.

11. Pokyny pro výdělečnou činnost v domácnosti a obci

Když jsme věc sdostatek objasnili po stránce poznání, | jest třeba o ní pojednat ještě po stránce užívání. Při všech takových věcech jest teoretická úvaha volná, zkušenost však nutná.*

Užitečné části umění výdělečného pak jsou: znalost předmětů majetku, která záleží ve zkušenosti, abychom věděli, které z nich, kde a jak jsou nejvíce užitečné, například, jak asi nejlépe je možno pořizovati koně, skot nebo ovce a podobně | i ostatní dobytek – neboť člověk musí ze zkušenosti znáti, který druh dobytka je poměrně nejužitečnější a který na kterém místě; všemu se totiž v jiných krajínách jinak daří –, potom znalost zemědělství, a to jak prosté orby, tak i sadařství, dále včelařství a chovu ostatních živočichů, ryb nebo ptáků, od nichž jest možno nabyti užitku.

To jsou tedy hlavní části výdělečného umění ve vlastním smyslu, směnného umění však nejdůležitější částí jest obchod – a toho jsou tři druhy: obchod zámořský, vnitrozemský a obchod drobný; tyto se od sebe liší tím, že některé jsou bezpečnější, jiné výnosnější –, | druhou částí jest půjčování peněz na úroky a třetí práce za mzdu – k této náležejí jednak všední řemeslné práce, jednak práce neumělé, které konány jen tělem jsou užitečné –; třetí druh umění výdělečného jest uprostřed mezi tímto a prvním – má totiž něco i z toho přirozeného i směnného umění –, k němuž náleží vše, co poskytuje země | a její výtvořky a co nemá sice plodů, ale jest užitečné, například dřevorubectví a veškeré hornictví. Toto zahrnuje ještě mnoho odvětví; neboť jest mnoho druhů látek, kterých se ze země dobývá dolováním.

O všem tom jsme tu pojednali všeobecně, zevrubně to popsatí v jednotlivostech | bylo by sice prospěšné pro praktická zaměstnání, ale bylo by obtížné, abychom se tím déle zabývali. Ze zaměstnání nejmělejší jsou ta, kde jest nejméně náhody, nejhrubší ta, při kterých se nejvíce hýzdí tělo, nejtroctější pak, kde se nejvíce užívá těla, a nejméně uslechtilá, při kterých je nejméně potřeba čtlosti.

Ježto však o tom již někteří | psali, například Charés z Paru a | Apollodóros z Lémnu* o zemědělství, a to jak o pěstování obilnin, tak i o sadařství, podobně ještě jiní mužové o jiných zaměstnáních, může se z jejich spisů o tom poučiti každý, kdo by o to měl zájem. Mimoto musí ještě sebrati roztroušené zprávy o prostředcích, jimiž se jednotlivcům | poštěstilo obohatiti se. Neboť všechno to jest prospěšné pro cítele výdělečného umění, například vypravování o Thalétovi z Miletu; jde v něm za jisté o způsob výdělkářské vypočítavosti, který se Thalétovi připisuje pro jeho moudrost, který však vyjadřuje jisté obecné pravidlo. Když se mu totiž lidé vysmívali pro jeho chudobu, jak nevýnosná | prý jest filosofie, tu prý, poněvaž podle svého hvězdařského pozorování předvídal hojnou sklizeň oliv, ještě v zimě nějaké peníze, které měl, jako závdavek dal na všechny olivové lisy v Miletu a Chiu a najal je za nízkou cenu, ježto nikdo nepřihazoval; ale když přišel čas | a mnoho zájemců se současně a náhle shánělo po lisech, pronajímal prý je za tolik, za kolik chtěl, i vyzískal mnoho peněz a dokázal, že pro filosofy by bylo snadnou věcí zbohatnouti, kdyby chtěli, ale že bohatství není pro ně cílem, o který by usilovali. Tak tedy Thalés podle vypravování podal důkaz o své moudrosti; ale jak | jsme řekli, takový případ náleží vůbec k umění výdělečnému, dovede-li si člověk zjed-

nati něčeho výsadu výhradního prodeje. Proto také ně-
které obce, když nemají peněz, opatřují si takovým způ-
sobem důchod; učiní totiž prodej zboží svou výhradní
výsadou (*monopólia*).

Tak na Sicílii kterýsi muž, u něhož byly uloženy pení-
ze, skoupil v železárnách všechno železo | a potom, jak-
mile z tržišť přišli kupci, prodával sám, aniž cenu mno-
ho zvýšil; a přece na padesáti talentech získal sto.* Když
se to dověděl Dionýsios, nařídil mu sice, aby si peníze
vzal, ale | zakázal mu zůstatí déle v Syrakúsách, protože
prý našel důchody, které jsou jeho zájmům škodlivé.
Zajímavý případ vynalézavosti Thalétovy a tento jsou
jistě stejné; neboť si uměli opatřiti monopol. Také politi-
kům jest potřebno, aby se v tom vyznali. Vždyť četné
obce potřebují výdělečných podniků a takových | prame-
nů důchodu jako domácnost, ba ještě více. Z toho důvo-
du také někteří mužové, kteří vedou správu obce, usilují
v ní jen o tuto činnost.

12. Trojí stránka v hospodářství. Poměr vládnoucích a poddaných

Poněvadž jsme rozlišili tři části hospodářství, předně
panství, o kterém byla řeč již nahoře, potom *otcovství*
a konečně *manželství*,* přísluší otci a manželu vládnouti
nad ženou a dětmi, | a to nad obojimi jako nad bytostmi
svobodnými, přece však ne týmž způsobem vlády, | ný-
brž nad ženou na způsob politika a nad dětmi na způsob
krále; neboť muži jsou od přírody schopnější vésti a řídit
než ženy, nenastal-li někde nepřírozený poměr, a starší
muž a vyspělý je schopnější než mladší a nevyspělý.

Ve většině obcí s občanskou vládou | se střídá část
vládnoucí s ovládanou – neboť se chce skládati z prvků,
které si přirozeně jsou rovny a v ničem se neliší –, a pře-
ce, když jedna část vládne a druhá poslouchá, hledí toho,
aby byl rozdíl v zevnějšku, v oslovení a počtě, a v tom
smyslu také Amásis* pronesl svůj výrok o umyvadle; ale
mužské pohlaví je v tomto poměru | k ženskému vždy-
cky.

Vláda nad dětmi jest však královská; neboť ploditel
jest jak pro svou lásku, tak pro své stáří částí vládnoucí,
a to jest obraz vlády královské. Proto Homéros správně
pojmenoval Dia slovy: „*Otec lidí i bohů*“, poněvadž jest
králem jich všech. | Král totiž přirozenými vlastnostmi
má se lišiti, rodem však má býti stejný s ovládanými; a to
jest právě poměr, v jakém jest starší muž k mladšímu
a rodič k dítěti.

13. Přirozené vlastnosti vládnoucích a poddaných

Jest tedy zřejmo, že péče hospodářství o lidi jest větší
než o neživý majetek a | o jejich ctnost větší než o před-
nosti majetku, které nazýváme bohatstvím, a o bytosti
svobodné větší než o otroky.

Předně tedy, pokud se týče otroků, mohl by někdo
pochybovati o tom, zda otrok jako nástroj a služebník
kromě dobrých vlastností má ještě jinou nějakou ctnost,
cennější nad ony, například uměření, statečnost, spra-
vedlnost a | jiné takové mravní vlastnosti, či nemá-li žád-
né kromě zdatnosti v tělesných výkonech služebních.
V obou případech jest tu nesnáž; má-li totiž nějakou, čím
se liší od svobodných Nemá-li žádne, bylo by to něco
zvláštního, když přece jsou to lidé a jsou účastni rozumu.

ROZBOR EKONOMICKÉ TABULKY^[1]

Daří-li se zemědělství, vzkečtají všechna řemesla a umění; zanedbává-li se však zemědělství, nechť je to z jakéhokoli důvodu, vnič se obrací veškerá práce na zemi i na moři.

Sokrates v „Xenofonovi“

ROZBOR ARITMETICKÉHO VZORCE EKONOMICKÉ TABULKY ZNÁZORNŮJÍCÍ ROZDĚLOVÁNÍ ROČNÍCH VÝDAJŮ ZEMĚDĚLSKÉHO NÁRODA

Národ se rozděluje na tři třídy občanů: na *třídu produkivní*, na *třídu vlastnickou* a na *třídu sterilní*.

Produktivní třída je ta třída, která dává obděláváním půdy každoročně nově vznikat národnímu bohatství, která poskytuje zálohy na výdaje spojené se zemědělskými pracemi a která platí každoročně rentu vlastníkům půdy. Na tuto třídu připadají všechny práce a všechny výdaje, které se uskutečňují až do prodeje produktů z první ruky. Z tohoto prodeje můžeme poznat, jaká je hodnota roční reprodukce národního bohatství.

Třída vlastnická zahrnuje panovníka, majitele pozemků a příjemce desátků. Tato třída žije z renty neboli z *čistého produktu* zemědělství, kterou jí každoročně platí produktivní třída, když si předem srazila numnou částku na reprodukci, kterou každoročně uskutečňuje, aby si uhradila roční zálohy a aby si zachovala své provozní prostředky.

Sterilní třídu tvoří všichni občané, kteří se zaměstnávají jinými službami a jinými pracemi než těmi, které patří do zemědělství. Její výdaje platí produktivní třída a třída vlastnická, která ovšem sama čerpá své důchody od produktivní třídy.

Abychom mohli sledovat a jasně vypočítat vzájemné vztahy mezi těmito třídami, je třeba zvolit si určitý výchozí bod, neboť spolehlivý výpočet nelze stavět na pouhé abstrakci.^[2]

Předpokládejme tedy velkou zemi, na jejímž území by bylo zemědělství přivedeno na nejvyšší stupeň rozvoje a každoročně by poskytovalo reprodukci v hodnotě *pěti miliard* a v níž by se stálost této hodnoty zakládala na

V práci *Poznámky o peněžním úroku* (Observations sur l'intérêt de l'argent — viz pozn. 1 na str. 121) se staví za omezené úrokové míry státem tak, aby nepřevyšovala míru renty z pozemků; je to jediný případ, kdy uznává státní zásah do činnosti „sterilní třídy“ za oprávněný. V témž roce uveřejnil kromě kratší práce *Otázky týkající se cel* (Questions sur les devoirs) ještě t. zv. první *Ekonomický problém* (Premier problème économique — viz pozn. 1 na str. 95), kde podává příklad konkrétního řešení hypotetického případu podle ekonomické tabulky. Současně připravil nové, podstatně rozšířené a přepracované vydání této své základní práce pod názvem *Rozbor ekonomické tabulky* (Analyse du Tableau économique — viz pozn. 1 na str. 35). Připojil k ní rovněž nově zpracované a doplněné *Všeobecné zásady ekonomického řízení zemědělské země* (Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole et Notes sur ces maximes — viz pozn. 1 na str. 68). O rok později uveřejnil článěk *O řeči ekonomické vědy* (Lettre de M. Alpha... sur le langage de la science économique, který vyšel v časopise *L'Éphémérides du citoyen*, dále druhý *Ekonomický problém* (Second problème économique — viz pozn. 19 na str. 102) a roku 1767 uveřejnil svou poslední ekonomickou práci *Dopisy pachytýře a pozemkového vlastníka* (Lettres d'un fermier et d'un propriétaire — viz pozn. 1 na str. 127).

¹⁴ *B. Engels, Anti-Dühring*, Svoboda 1952, str. 194.

¹⁵ *Podrobný popis Francie za Ludvíka XIV.* (Détail de la France sous Louis XIV); vyšlo v několika dalších vydáních v XVIII. stol.

¹⁶ Viz Quesnayovu práci *O čnském despotismu* (Despotisme de la Chine), která vyšla roku 1767 v časopise *Ephémérides du citoyen* pod značkou M. A.

¹⁷ *K. Marx, Theorien über den Mehrwert* (Theorie nadhodnoty), díl I, Berlín 1956, str. 15.

¹⁸ *K. Marx, tamtéž*, str. 12.

¹⁹ *K. Marx, tamtéž*.

²⁰ *K. Marx, tamtéž*, str. 11.

²¹ *K. Marx, tamtéž*, str. 16—17.

²² Srovn.: *K. Marx, Kapitál*, díl II, SNPL 1955, str. 366—377.

²³ *B. Engels, Anti-Dühring*, Svoboda 1947, str. 16—17.

²⁴ *Auguste Oncken*, Oeuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay, Frankfurt — Paříž, 1888.

pevných cenách, plamných mezi obchodujícími národy za podmínky trvalé svobody obchodní konkurence a naprosté jistoty vlastnictví provozních prostředků zemědělství.³

Ekonomická tabulka zachycuje tyto tři třídy i jejich roční bohatství a znázorňuje jejich styky v této podobě:

Produktivní třída:	Třída vlastníků:	Sterilní třída:
Roční ZALOHY této třídy v ZALOHY této třídy v	RONTA pro tuto třídu	ZALOHY této třídy v
třídě činí dvě miliardy , činí dvě miliardy ; z nich částce jedné miliardy ,		RONTA pro tuto třídu
kteřé produkovaly pět vydává jednu miliardu za které sterilní třída vy-		
miliard , z nichž dvě mi- nákupy produktivní tří- dáva na nákupy surovin		
liardy jsou čistým pro- dě a druhou miliardu za od produktivní třídě .		
duktem neboli rentou .		

Tedy **produktivní třída** prodává produkty za **jednu miliardu vlastníků** renty a za **jednu miliardu sterilní třídě**, která od ní kupuje suroviny pro své výrobky; to činí

Jednu miliardu, kterou **vlastníci** renty vynaložili na nákupy u **sterilní třídě**, používá tato třída na vydržování osob, z nichž se skládá, to jest na nákupy produktů pocházejících od **produktivní třídě**; to činí

Úhrmá částka nákupů provedených **vlastníky** renty a **sterilní třídou** u **produktivní třídě** činí

Z těchto **tří miliard**, které dostala **produktivní třída** za **tři miliardy** produktů, které prodala, dává **dvě miliardy vlastníků** jako rentu za běžný rok a **jednu miliardu** vydává na nákupy výrobků u **sterilní třídě**. Tato poslední uvedená třída ponechává si tuto částku k úhradě svých záloh, které už dříve zaplatila **produktivní třídě** za suroviny, které použila pro své výrobky. Její zálohy tudíž neprodukuje ničeho; vydává je, vracejí se jí zpět a rok co rok zůstávají vždy jako rezerva.

Suroviny a práce, které jsou ve výrobcích, zvyšují prodej **sterilní třídě** na **dvě miliardy**, z nichž **jedna miliarda** se vydává na vydržování osob, z nichž se tato třída skládá. Z toho je zřejmé, že zde jde pouze o spotřebu nebo zničení produktů a nikoliv o reprodukci. Tato třída žije tudíž jedine

z toho, co dostává postupně zapláceno jako odměnu za svou práci, což zároveň představuje výdaje na její obživu, t. j. **čistě spotřební výdaje, aniž cokoliv nově vytváří z toho, co se tímto sterilními výdaji obrací znovu a co se tak plně odnímá roční reprodukci země. Druhá miliarda** je vyhrazena na úhradu záloh, které pak příštího roku znovu zaplatí **produktivní třídě** za suroviny na výrobky, jež **sterilní třída** vyrábí.

Z těchto **tří miliard**, které dostala **produktivní třída** za to, co prodala **vlastníkům** renty a **sterilní třídě**, platí tudíž **dvě miliardy** renty za běžný rok a za **jednu miliardu** nakupuje výrobky od **sterilní třídě**.

Průběh těchto styků mezi jednotlivými třídami a jejich podstatné podmínky nejsou ničím pomyslým. Každý, kdo by se nad nimi zamyslel, by viděl, že jsou zcela věrným obrazem přírody; jediné **údaje**, kterých jsme použili, dají se uplatnit — jak jsme na to už upozornili — pouze na uvedený případ.

Rozdílné stavy rozvoje nebo úpadku zemědělského národa vytvářejí množství jiných případů a následkem toho i potřebu použít jiných **údajů**, z nichž každý je základem zcela odlišného výpočtu, který tomuto základu přesně odpovídá.

Údaje, ze kterých jsme vycházeli, vyjadřují — podle nejpevnějšího pravidla přirozeného řádu — úhrnnou reprodukci sumou **pěti miliard**, kterou každoročně uskutečňuje **produktivní třída** ve výše uvedeném zemi se **dvěma miliardami** ročních záloh. Za tohoto předpokladu reprodukuje roční zálohy **dvě stě padesát procent**. Renta vlastníků může se tedy rovnat ročním zálohám. Avšak tyto údaje platí jen za **určitých** podmínek: předpokládá se, že svoboda obchodu udržuje výhodné ceny prodávaných produktů, na příklad cenu obilí ve výši 18 liber za měřicí³; dále, že provozovatel zemědělství nemusí platit přímo ani nepřímo žádné jiné břímě než rentu, z níž musí část, na příklad **dvě sedminy**, tvořit **důchod** panovníka. Jak vyplývá z těchto údajů, připadlo by z úhrnné renty ve výši **dvou miliard** panovníkovi **572 milionů**, vlastníkům půdy pak **čtyři sedminy** neboli **1144 miliony** a příjemcům desátků **jedna sedmina** neboli **286 milionů** včetně daně. Žádný jiný způsob zdanění nemůže zabezpečit tak velký veřejný příjem, aniž současně nezpůsobí nějaký pokles v roční reprodukci národního bohatství.

Je v prvořadem zájmu vlastníků půdy, panovníka a celého národa, aby se daň vybírala bezprostředně z pozemkové renty, neboť každá jiná forma zdanění odporuje přirozenému řádu, jelikož je na újmu reprodukce i výnosu daní a jelikož pak zdanění postihne i daň samu. Vše na tomto světě je podřízeno zákonům přírody: lidé jsou vybaveni potřebnou inteligencí, aby

pozorovali a poznali tyto zákony. Složitost těchto zákonů vyžaduje však množství kombinací, které tvoří předmět nesporně rozsáhlého vědního oboru, jehož studium je nezbytné, máme-li se vyhnout chybám v praxi.

Z úhrnné reprodukce ve výši *pěti miliard* činily nákupy *vlastnické renty* a nákupy *sterilní třídy* pro jejich vlastní spotřebu celkem *tři miliardy*; *produktivní třída* tudíž ještě zbývá produkty za *dvě miliardy*. Tato třída nakoupila kromě toho od *sterilní třídy* výrobky za *jednu miliardu*; to znamená, že její roční fond činí *tři miliardy*. Spotřebují její různé osoby, zabývající se rozmanitými pracemi této třídy, za které se jim platí z ročních záloh na provozování zemědělství, a osoby zabývající se rozmanitými pracemi na nepřetržitém obnovování fondů zařízení, za které se jim platí z úroků, o nichž bude brzy řeč.

Roční výdaje produktivní třídy činí tedy *tři miliardy*, to znamená *dvě miliardy* za produkty, které si ponechává pro vlastní spotřebu, a *jednu miliardu* za výrobky, které si nakoupila u sterilní třídy.

Tyto *tři miliardy* tvoří to, co se nazývá **VRÁCENÉ DŮCHODY produktivní třídy**. Z toho připadají *dvě miliardy* na roční zálohy, které se spotřebují na přímou práci spojenou s reprodukcí *pěti miliard*, kterým dává tato třída každoročně nové vznikat, aby si nahradila a pro budoucnost zajistila výdaje pohlcené spotřebou. Zbývající *miliardu* si tato třída při svých prodejích vybírá na úroky ze záloh vložených do svých hospodářství. Nutnost těchto úroků ihned zdůvodníme:

1. Fond provozních prostředků, který se skládá z původních záloh, je vystaven neustálému zhoršování. Je proto nevyhnutelně potřebná nepřetržitá obnova, aby tento důležitý fond zůstal v nezměněném stavu a aby pozvolna nepropadl úplné zkáze, která by přivedla vniče zemědělství a v důsledku toho i reprodukci, což by pak přivedlo úplnou zkázu bohatství státu a tím i zkázu obyvatelstva.

2. Zemědělství je nevyhnutelně vystaveno mnoha velkým pohromám, které někdy úplně zničí sklizeň — na příklad mrázům, krupobití, požárům, povodním, dobytčímu moru a podobně. Kdyby zemědělci neměli žádný rezervní fond, měly by takové pohromy za následek, že by nemohli platit vlastníkům půdy ani panovníkovi nebo že by nemohli krytí výdaje na produkci příštího roku. Posledně uvedený případ by nastal vždy, jakmile by bylo v moci panovníka a vlastníků půdy, aby si vynutili placení. Snadno lze si představit zhoubné následky takové zkázy zemědělství, které by brzy a bez milosti postihly vlastníky půdy, panovníka, příjemce desátků i zbývající část národa.

Úroky ze záloh použitých ke zřízení zemědělských hospodářství se musí

tudíž započítat do ročních vrácených důchodů zemědělců. Slouží tomu, aby se jim čelilo uvedeným velkým pohromám a aby se jim neustále udržovaly provozní prostředky, které si vyžadují nepřetržitou obnovu.

Poznamenali jsme již (viz pozn. 4), že *původní zálohy* jsou přibližně pětinásobkem ročních záloh. V uvedeném případě, kdy roční zálohy činí *dvě miliardy*, činí tedy *původní zálohy deset miliard*; roční úroky ve výši *jedné miliardy* nečiní tedy více než deset procent. Když uvážíme množství výdajů, které mají krytí, když si připomeneme význam jejich určení, když pomyslíme, že bez nich by nikdy nebylo zajištěno placení renty a daní, že bez nich by se zastavilo obnovování veřejných výdajů, že bez nich by vzaly za své základní provozní prostředky a tím i celá zemědělská produkce a že taková spoušť by zničila největší část lidského pokolení a zbývající jeho část zahnela opět do lesů — pak je nám zřejmé, že vůbec nelze mluvit o tom, že by deset procent ze záloh, vložených do zemědělství, jež může být bez nich úplně zničeno, bylo snad nějakou příliš vysokou úrokovou mírou.

Nikterak neříkáme, že všichni zemědělci každoročně dostávají kromě svých ročních záloh i deset procent na úrocích za své *původní zálohy*; říkáme však, že toto je jedna ze základních podmínek prosperity. Kdyby tato podmínka nebyla u některého národa někdy splněna, pak by se tento národ dostal do úpadku, a to do úpadku, který se rok co rok zvršuje, takže známe-li jeho postup, můžeme na podkladě výpočtů předpovědět okamžik jeho úplné zkázy. A kromě toho říkáme, že v prospěch národa tak výhodně používané prostředky, jako jsou zálohy vložené do zemědělství, musí samy sebou vynášet roční úrok i samým pachtýřům, kteří na ně vynakládají svou práci a důvtíp, a to úrok při nejmenším stejně veliký jako částka, která se platí zahálčivým rentierům.

Úhrnná částka těchto úroků se každým rokem vydává, neboť zemědělci ji nenechají nikterak zahálet. V obdobích, kdy nejsou nuceni použít ji pro opravy a obnovu, nemeškají ji upotřebit ve prospěch vzrůstu a zlepšení svého hospodářství, bez čehož by nemohli čelit velkým pohromám. To je tedy důvod, proč se úroky započítávají do úhrnu ročních výdajů.

SOUHRNNÝ PŘEHLED

Z celkové částky *pěti miliard*, která se rozděljuje především mezi *produktivní třídu* a *třídu vlastníků* a která se vydává každoročně podle pravidelného řádu, jež nepřetržitě zabezpečuje tutéž každoroční reprodukci, vydává *třída vlastníků jednu miliardu* za nákupy u *produktivní třídy* a *jednu*

miliardu za nákupy u sterilní třídy. Produktivní třída, která prodává produkty za tři miliardy zbývajícím dvěma třídám, se z nich vracejí dvě miliardy na zaplacení renty a jedna miliarda na nákupy u sterilní třídy. Sterilní třída dostává tak dvě miliardy, které používá na nákupy u produktivní třídy, aby si zajistila obživu pro své příslušníky a suroviny pro své výrobky. Produktivní třída vydává sama ročně produkty za dvě miliardy; tím se doplňují úhrnné výdaje neboli úhrnná potřeba na částku pět miliard roční reprodukce.

Takový je pravidelný řád rozdělování výdajů oněch pěti miliard, kterým dává produktivní třída každoročně vzniknout pomocí dvou miliard ročních záloh obsažených v úhrnném výdaji pěti miliard roční reprodukce.

A nyní přivedeme zrakům čtenáře aritmetický vzorec rozdělení těchto výdajů.

Vlevo nahoře je uvedena částka vyjadřující zálohy produktivní třídy, které byly vynaloženy minulého roku, aby bylo dosaženo úrody letošního roku. Pod touto částkou je čára, která ji odděluje od sloupce, v němž jsou uvedeny částky, které tato třída dostává.

Vpravo jsou částky, které dostává sterilní třída.

Nahoře uprostřed je uvedena částka vyjadřující rentu, která se dělí, vpravo i vlevo, mezi dvě třídy, kterým byla vydána.

Rozdělení výdajů je vyznačeno tečkovanými čarami, které vycházejí z částky vyjadřující rentu a jdou šikmo dolů k jedné i druhé třídě. Na konci těchto čar je na jedné i druhé straně částka, kterou vydávají vlastníci renty za nákupy u každé z těchto tříd.

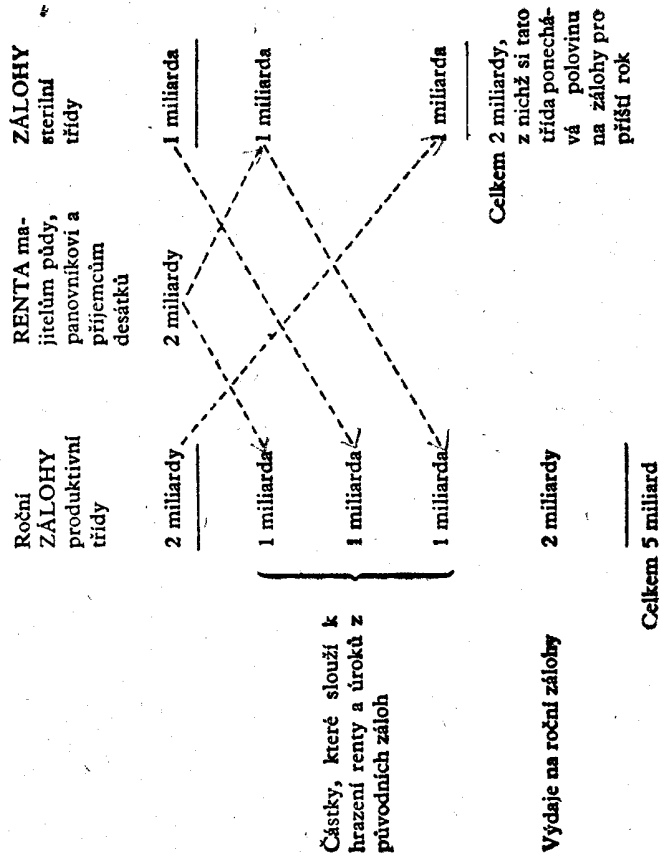
Vzájemné styky mezi těmito dvěma třídami jsou rovněž vyznačeny tečkovanými čarami, které jdou šikmo dolů od jedné třídy k druhé, u kterých se uskutečňuje koupě. Na konci každé čáry je částka, kterou jedna z těchto tříd dostává od druhé za výdaje, k nimž dochází při jejich vzájemném styku.⁸

A konečně, tento výpočet uzavírá na každé straně celková částka příjmů jedné i druhé třídy. Vidíme, že v daném případě, kdy rozdělení výdajů probíhá způsobem, který byl podrobně popsán výše, se příjmem produktivní třídy včetně jejich záloh rovná úhrnné roční reprodukci a že zemědělství, bohatší i obyvatelstvo zůstávají v nezměněném stavu, t. j. nevzrůstají ani neklesají. Jak jsme uvedli výše, v jiném případě dostali bychom zase jiné výsledky.

Kdyby vlastníci vydávali více pro produktivní třídu než pro sterilní třídu, aby zlepšovali své pozemky a zvyšovali svou rentu, pak by se toto zvýšení výdajů ve prospěch práce produktivní třídy muselo považovat za zvětšení záloh této třídy a k nim připočítat.

VZOREC EKONOMICKÉ TABULKY^[1]

Úhrnná reprodukce: 5 miliard

Předpokládáme, že zde, za stavu prosperity, se renta rozděluje při svém vydávání rovným dílem mezi produktivní a sterilní třídu místo toho, aby produktivní třída utrácela jen třetinu svých výdajů u sterilní třídy, jelikož výdaje zemědělců lze nesnadněji uskutečňovat než výdaje vlastníků půdy. Čím více však zemědělství upadá, tím větší část uskutečnitelných výdajů je mu zapotřebí věnovat, aby se znovu vzchopilo.

DŮLEŽITÉ POZNÁMKY

První poznámka

Výdaje, které činí vlastníci u sterilní třídy a které slouží k jejímu vydržování, nelze směřovat s výdaji, které činí vlastníci přímo u produktivní třídy,

ať už je to pro ně samy, pro lidi, které vyrážejí, nebo pro zvířata, která chovají. Vydaje vlastníkům u *produktivní třídy* mohou být totiž zemědělství prospěšnější než vydaje vlastníkům u *sterilní třídy*.

Mezi vlastníky renty je mnoho takových, kteří jsou velmi bohatí a kteří spotřebovávají nejdražší produkty. Avšak úhrnné množství produktů, které spotřebovávají, je poměrně mnohem menší než úhrnné množství levnějších produktů, které spotřebovávají ostatní třídy. Počet lidí, kteří vydávají rentu a provádějí své nákupy za tyto vysoké ceny, musí být poměrně mnohem menší, než by se zdálo podle úhrnné částky jejich nákupů. Avšak jejich vydaje podírají ceny produktů nejlepší jakosti; to pak udržuje dobré ceny postupně dalších produktů, což je výhodné pro rentu země.

Není tomu tak však u velkých výdajů, které mohou činit *vlastníci u sterilní třídy*. Tím vzniká právě rozdíl mezi hojností jídla na jedné straně a zevním přepychem na druhé straně. Důsledků hojnosti jídla se nemusíme obávat tak jako důsledků zevního přepychu.

Když si někdo koupí míru hrachu za 100 liber, zaplatí je pěstiteli, který je pak použije na vydaje ve svém hospodářství, uskutečňované ve prospěch každoroční reprodukce. Když si však někdo koupí za 100 liber zlatý přýmek, zaplatí je dělníkovi, který použije jejich část na zakoupení suroviny v zahraničí a pouze zbyvajících část použije na nákupy pro svou výživu; tato druhá část se vrátí *produktivní třídě*. Tento její návrat není však ani zcela tak výhodný, jak by byl výhodný přímý výdaj vlastníka u *produktivní třídy*, neboť dělník nekupuje pro svou obživu drahé produkty a nepřispívá tak, na rozdíl od vlastníka, k zachování a k udržování hodnoty a renty dobrých pozemků, které jsou s to produkovat hodnotné produkty. Pokud jde o to, co se vydalo na nákupy v cizině, i když se to vrací produktivní třídě — jak se to stává alespoň zčásti u národů, které vzájemně obchodují se svými produkty¹⁰ — je to vždy zatíženo obchodními výdaji, které způsobují ztráty na tom, co se vrací, a zabraňují, aby se to vrátilo celé.

Druhá poznámka

Vydaje na prostou spotřebu jsou výdaje, které se samy sebou a nenávratně stravují. Může je hradit pouze *produktivní třída*, která, pokud jde o ni samu, úplně si stačí k své výživě. Nejsou-li tyto výdaje používány k reprodukci, musí se považovat za *sterilní*; když jsou nadměrné a zemědělství na újmu, třeba je považovat za zbytečné a škodlivé.

Největší část výdajů *vlastníků* tvoří výdaje při nejmenším *sterilní*;

možno z nich vyjmout pouze takové, které se používají k udržování a zlepšování jejich pozemků v zájmu rozvoje zemědělství. Jelikož však vlastníci jsou podle přirozeného práva povinni pečovat o správu svého dědičného jmění a vynakládat prostředky na jeho udržování, nemohou se směřovat s tou částí obyvatelectva, která tvoří čisté sterilní třídu.

Třetí poznámka

Když je země ve stavu prosperity, jelikož její zemědělství dosáhlo nejvyššího možného rozvoje a její obchod je svobodný a všestranně usnadňovaný, a když následkem toho renta *vlastníků* už nemůže dále vzrůstat, mohou vlastníci vydávat *polovinu své renty* na nákupy u *sterilní třídy*. Kdyby však její území nebylo zemědělsky ještě plně využito a půdu by bylo možno dále zlepšovat — kdyby tam chyběly cesty, kdyby tam byly řeky, které by se daly splavnit, kdyby se tam mohly budovat průplavy k dopravě výrobků — pak by vlastníci půdy museli omezit své výdaje u *sterilní třídy*, aby co možná nejvíc zvýšili výdaje potřebné k zajištění svých rent a požitků. Dokud by se tak nestalo, byly by jejich přebytečné výdaje u *sterilní třídy* výdaji přepychovými a na újmu jejich vlastního blahobytu i prosperity národa, neboť vše, co je nevýhodné pro zemědělství, škodí národu a státu a vše, co podporuje zemědělství, je státu a národu prospěšné. Nutnost výdajů, které mohou uskutečňovat pouze vlastníci pozemků — pro vzrůst svého bohatství a pro dobro celé společnosti — činí pozemkové vlastníci bezpečným a je základní podmínkou přežití něho řádu vlády a spravování států.

Feudální politika vždy pohlížela na toto pozemkové vlastnictví jako na základ vojenské síly velmožů. Pohlížela však pouze k vlastnictví půdy; z toho vyplývají tak velké rozdíly v obyčejovém právu a tak divné zákony o řádu posloupnosti, týkající se usedlostí, které přes všechny změny, k nimž došlo za monarchie, stále ještě existují. Přitom však věnovala jen zcela nepatrnou pozornost tomu, aby zabezpečila vlastnictví movitého jmění, které je nezbytné pro zemědělství a které jediné může zabezpečit pozemkům hodnotu. Nevidělo se dosti jasně, že skutečným základem vojenské síly státu je jediné prosperita národa.

Rím dovedl porazit a podmanit si mnohé národy, ale nedovedl je *spravovat a řídit*. Země, které si podrobil, oloupil o bohatství jejich zemědělství; od té chvíle jeho vojenská síla mizela. Dobyta území, která jej kdysi obohatala, byla mu odňata a nakonec se ocitl zcela sám a bez obrany před loupežím a násilnostmi nepřítelů.

Za pravidelného řádu, který zde sledujeme, vrací se každého roku celá částka nákupů, které každoročně uskutečňují *vlastníci a sterilní třída*, opět *produktivní třída*, aby tato třída mohla každého roku zaplatit *vlastníkům* rentu ve výši *dvou miliard* a aby si sama uhradila úroky ze svých původních i ročních záloh.

Při tomto rozdělení výdajů nelze nic ubrat na úkor zemědělství a rovněž nelze nic ubrat ani z vrácených důchodů zemědělců — třeba jakýmkoli nátlakem a jakýmkoliv omezováním obchodu — aniž nedojde k poklesu roční reprodukce národního bohatství a k poklesu počtu obyvatelstva, což se dá snadno dokázat výpočtem. A tak z *řádu rozdělování výdajů* — *podle toho, zda se opět vrací produktivní třída nebo zda jsou jí odnímány, zda se zvětšují její zálohy nebo zda se zmenšují, zda se udržují nebo nechávají klesat ceny produktů* — je možné vypočítat výsledky *dobrého nebo špatného správo-ování národa*.

Sterilní třída může utratit na výživu svých příslušníků pouze asi polovinu ze *dvou miliard*, které dostává, protože druhou polovinu používá na nákupy surovin pro své výrobky. Podle toho tvoří tato třída zhruba čtvrtinu národa.

Poznamenali jsme, že z vrácených důchodů *produktivní třídy* ve výši *tří miliard* připadá *jedna miliarda* na úroky z původních a ročních záloh poskytnutých touto třídou; tato miliarda se neustále používá na obnovu a udržování uvedených záloh. Tato třída tedy zbýváji přibližně *dvě miliardy* na výdaje pro její vlastní příslušníky, jejichž počet je pak následkem toho přibližně dvojnásobkem počtu příslušníků *sterilní třídy*. Avšak každý z těchto jejích příslušníků může zde pomocí hospodářských zvířat vytvořit reprodukci, která dostačuje k výživě osmi lidí, t. j. jeho vlastní rodiny, o niž můžeme předpokládat, že čítá čtyři osoby, a nějaké jiné rodiny o stejném počtu lidí ze *sterilní třídy* nebo z *třídy vlastníků*.

Chtěli-li by se někdo zabývat podrobným průzkumem toho, jak se rozděluje výdaje národa, najde jej v sedmé kapitole *Filosofie venkova*.^[1] Uvidí tam, že kromě *pěti miliard*, které zde tvoří částku národa, existují ještě jiné výdaje; mezi ně patří obchodní náklady a náklady na využívání hospodářských zvířat používaných v zemědělství. Tyto výdaje nejsou zahrnuty do rozdělení výdajů uvedených v *tabulce*; když je připočítáme k těmto výdajům, zvýší nám úhrnnou hodnotu roční reprodukce na *šest miliard tři sta sedmdesát milionů*. K tomu je však nutno poznamenat, že obchodní náklady se mohou k neprospěchu národa zvyšovat anebo k jeho

prospěchu snižovat podle toho, zda toto odvětví je nebo není řízeno v souladu s přirozeným řádem.

Pátá poznámka

Při výkladu výdajů, který jsme právě podali, předpokládali jsme, že národ obchoduje pouze sám se sebou. Není však země, jejíž půda by produkovala všechno bohatství, které je zapotřebí k uspokojení potřeb jejího obyvatelstva. Z toho vyplývá, že je třeba zahraničního obchodu, s jehož pomocí by národ prodával cizíně část svých produktů, aby si opět z ciziny koupal produkty, které potřebuje. Jelikož v cizině může kupovat jenom tolik, kolik jí prodává, musí být stav jeho výdajů vždy v souladu s reprodukci, která se každoročně obnovuje na jeho vlastním území. Výpočty těchto výdajů proto zpravidla mohou vycházet jen z částky tvořící tuto reprodukci, při čemž možno odhlédnout od veškerého zahraničního obchodu, kde je řada nejistých a nevypočitatelných okolností, jejichž zkoumáním je zbytečné. Stačí si uvědomit, že za volné konkurence v zahraničním obchodě dochází pouze ke směně stejných hodnot, aniž jedna nebo druhá strana získává nebo ztrácí.

Pokud jde o dopravní náklady, platí si je národ i cizina vzájemně ve svých nákupech a prodejkách. Tyto náklady tvoří zvláštní fond obchodníků, oddělený od fondů národa, jelikož při zahraničním obchodě zemědělských národů je každý obchodník s hlediska zájmů těchto národů vlastně cizincem. Stát, v němž se provozuje zemědělství i obchod, spojuje tudíž dva národy od sebe odlišné. Jeden z nich tvoří podstatnou část společnosti, která je pevně spojena s půdou, jež poskytuje rentu. Druhý je zevním přívěskem, který tvoří část světové republiky zahraničního obchodu, která je zemědělskými národy používána a vyrážována. Náklady tohoto obchodu, nechtě jsou jakkoli nutné, nutno považovat za tíživý výdaj, který doléhá na rentu vlastníků půdy. Musí být proto osvozeny od všech monopolů a od všech dávek a přírážek, které by pak ničivě dopadaly na důchody panovníka a ostatních vlastníků.

Za volné konkurence v zahraničním obchodě musí být základem pro výpočet bohatství a ročních výdajů národů, které provozují obchod srovnatelně a nerušeně,¹² ceny běžné mezi obchodujícími národy. Rozsah zahraničního obchodu je větší nebo menší podle toho, jak rozmanitá je potřeba obyvatelstva a jak velké je množství rozličných produktů. Čím jsou produkty některé země rozmanitější, tím méně se musí vyvážet a do- vážet a tím více národ ušetří na nákladech zahraničního obchodu. Přes to

všechno má být zahraniční obchod co nejsvobodnější a co nejvíce oproštěný ode všech zábran, daní a dávek, neboť jedině styky, které zahraniční obchod mezi národy udržuje, mohou trvale zabezpečit co nejlepší ceny tuzemských produktů na vnitřním trhu a co nejvyšší důchody pro panovníka a národ.

Šestá poznámka

Lze vidět, že tytéž produkty několikrát procházejí rukama obchodníků a řemeslníků; avšak je třeba si uvědomit, že toto opakování koupě a prodání, které bez jakéhokoliv užítu rozmnožuje *obět*, je pouze přemístování tím zboží a vede pouze ke zvyšování nákladů, aniž vytváří bohatství. Výčet produktů omezuje se tedy na jejich množství a na jejich ceny při prodeji z první ruky.

Čím více jsou tyto ceny ponechány přirozenému řádu a čím jsou trvale vyšší, tím jsou též výhodnější při směně se zahraničím, tím více povzbuzují zemědělství¹³, tím více upevňují hodnotu různých produktů země, tím více zvyšují důchody panovníka a vlastníků půdy a rovněž tím více zvyšují peněžní hotovost národa a úhrn mezd, které se vyplácejí jako příslušná odměna za práci nebo za zaměstnání těch, kteří nejsou původními majiteli produktů.

Používání těchto mezd, at už dobře nebo špatně rozdělených, má veliký vliv na rozvoj nebo úpadek země, na zachování nebo porušování mravů národa a na vzrůst nebo pokles počtu obyvatelstva. Lidé mohou být zněchuceni venkovem a přitahováni přepychem a rozkošemi hlavního města, nebo, což je právě tak možné, mohou zůstat rovnoměrně rozšířeni na venkově. V tomto posledně uvedeném případě může se spotřeba udržovat v blízkosti výroby, zatím co v první uvedené případě je nemožné vyhnout se velkým dopravním nákladům, které snižují ceny produktů při prodeji z první ruky a zmenšují pozemkovou rentu, úhrn mezd i počet obyvatelstva.

Překupnický obchod se může rozšiřovat podle toho, jak jsou obchodníci zdatní a jaké mají schopnosti. U zemědělského národa určuje jeho rozsah roční reprodukce země. Zisky, které připadají výhradně k prospěchu domácích obchodníků, nelze tedy vůbec směšovat s bohatstvím národa, neboť jejich roční částka nemůže přesáhnout odbyt skutečné reprodukce země, která závisí na běžných cenách při prodeji z první ruky. Obchodník se snaží kupovat za co nejnižší ceny a prodávat za co nejvyšší ceny, aby dosáhl co největšího zisku, a to na újmu národa; jeho soukromý

zájem je v rozporu se zájmem národa. Když však posuzujeme věc souhrnně a v plném rozsahu, pak vidíme, že obchodnictvo ve svém celku — a zároveň každý jednotlivý příslušník tohoto velkého celku — má velmi reálný zájem na tom, aby se produkty při prodeji z první ruky trvale prodávaly za co nejvyšší ceny. Neboť čím vyšší jsou ceny, za které se produkty prodávají, tím větší je čistý produkt, který dává zemědělství; čím větší je čistý produkt zemědělství, tím je zemědělství výnosnější; čím je zemědělství výnosnější, tím více se rozšiřuje do všech oblastí; čím více produktů zemědělství nově plodí, tím více poskytuje jeho provozovatelům na vrácených důchodech, panovníkovi, vlastníkům půdy i příjemcům desátků v rentě a všem ostatním druhům obyvatelstva ve zdáčkách. A čím větší jsou výdaje všeho druhu, tím více se zvětšuje množství předmětů k obchodování, možnosti obchodování i obchodní činnost a následkem toho i celková částka zisků, které dosahují obchodníci, a to právě působením konkurence, která sama sebou zabraňuje, aby v jednotlivých případech nedocházelo k nadměrným ziskům, které by škodlivě působily na ceny výrobků. Avšak jen málo obchodníků je schopno dohlédnout tak daleko a ještě méně je jich schopno obětovat bezprostřední zisk jistotě těchto dalekosáhlých výhod v budoucnosti. Proto těž původní ceny výrobků při prodeji z první ruky neurčují obchodníci, nýbrž tyto ceny jsou určovány potřebami spotřebitelů a prostředky, kterými je možno je kryt. Obchodníci netvoří ceny ani možnosti obchodu, nýbrž možnost obchodu a zprostředkování cen tvoří obchodníky¹⁴.

Sedmá poznámka

Zatím jsme vůbec nemluvili o množství ražených peněz, jež jsou při obchodování u každého národa v oběhu. Prostý člověk je považuje za skutečné bohatství státu, protože *za peníze lze koupit*, jak se říká, *všechno, co máme zapotřebí*. Neklade si však otázku, jak je možno peníze si opatřit. Toto bohatství nikdo nikdy nedává zdarma. Má svou cenu, a to přesně takovou, jakou má hodnota pro toho, kdo je kupuje. Narodím, které nemá zlaté nebo stříbrné doly, je opatruje obchod; avšak tyto národy by neměly zlato ani stříbro, kolik by si ho chtěly koupit nebo kolik by považovaly za zlato a stříbra, kolik by si ho chtěly koupit nebo kolik by považovaly za účelné si koupit, kdyby měly produkty, které by mohly za ně směnit.

Řekl jsem, že kolik zlata a stříbra by považovaly za účelné si koupit; peníze nejsou totiž takovým druhem bohatství, které lidé potřebují ke své spotřebě. To, co lidé musí obdržet, jsou statky potřebné k životu a ke

každoroční reprodukci těchto statků samých. Přeměna produktů v peníze a jejich odčerpání z vydajů ve prospěch zemědělství znamená totiž co snížení roční reprodukce bohatství o přesně stejnou částku. Množství peněz v národě může vzrůst pouze tak, jak vzrůstá sama reprodukce. V opačném případě by byl veškerý vzrůst množství peněz pouze na úkor roční reprodukce bohatství. A rovněž pokles této reprodukce by měl nutně a co nejdříve za následek pokles množství peněz a ochuzení národa. Množství peněz se může ovšem u některého národa snížit i bez toho, že by to mělo za následek zmenšení jeho bohatství, a to proto, že peníze lze nahradit různými vhodnými způsoby, když národ je bohatý a když jeho obchod je svobodný a nerušený. Ničím však nelze bez ztráty nahradit úbytek roční reprodukce bohatství, které lidé nezbytně potřebují ke své spotřebě. Je nutné dokonce předpokládat, že peněžní hotovost chudého národa musí být poměrně vyšší než hotovost národa bohatého, neboť oběma zbývá z ní pouze částka, kterou potřebují pro své nákupy a prodeje. Chudé národy potřebují v obchodě mnohem více prostřednictví peněz, neboť všechno se musí u nich platit v hotovosti, jelikož nelze spoléhat takřka na ničí přísliby. Avšak u bohatých národů je mnoho lidí, kteří jsou známi svým bohatstvím a jejichž písemný příslib se považuje za naprosto bezpečný a plně zaručený jejich bohatstvím. Z toho vyplývá, že u bohatých národů se všechny velké prodeje uskutečňují pomocí úvěru, t. j. prostřednictvím cenných papírů, které nahrazují peníze a značně usnadňují obchod. Bohatství států není tedy možno posuzovat podle toho, zda je v nich více nebo méně peněz; soudíme rovněž, že hotovost, která se rovná rentě vlastníkům půdy, je více než dostačující pro zemědělský národ, kde oběh probíhá pravidelně a kde obchod se provádí s důvěrou a naprosto svobodně.¹⁵

Pokud jde o světovou republiku obchodníků, která se rozkládá v různých zemích, a pokud jde o malé a čisté obchodnické národy, které jsou pouze částí této obrovské republiky a které možno považovat za její hlavní města nebo, chceme-li, za hlavní úřadovny a účtárny, pak celkové množství její hotovosti v ražených penězích je úměrné rozsahu jejich vzájemného překupnického obchodu. Toto množství zvětšují svými zisky a úsporami co možná nejvíce, aby tak zvětšili prostředky k svému obchodování. Peníze jsou jejich jměním; obchodníci jich používají při svých nákupech pouze proto, aby je znovu dostali zpět se ziskem. Svou hotovost mohou zvětšovat pouze na útraty národů, se kterými obchodují; vždy ji mají v rukou jako rezervu, jejich obchodní místnosti opouští a do oběhu vstupuje jen proto, aby se vrátila s přírůstkem. A tak tyto peníze nemohou

tvorit součást bohatství zemědělských národů, které se vždy omezuje na jejich reprodukci, z níž tyto národy neustále platí zisky obchodníků. Tito obchodníci, necht' bydlí v kterékoli zemi, jsou prostřednictvím svého obchodu spojeni s různými národy. Obchod je jejich vlastní a skrytí jejich bohatství; kupují a prodávají kdekoli, ať tam sídlí nebo nesídlí, oblast, v níž provozují své povolání, nemá žádných pevných hranic a ani určitého území. Naši obchodníci jsou právě tak obchodníky jiných národů, obchodníci jiných národů jsou zároveň našimi obchodníky; jedni i druhí obchodují rovněž mezi sebou. A tak jejich obchodní styk proniká a rozkládá se všude a přitom se zaměřuje konec konců vždy jen na peníze, jež přináší samo obchodování. A toto obchodování rozděluje peníze mezi národy podle cen, které vyplývají z přirozeného řádu, jímž se neustále řídí dějní hodnoty produktů. Avšak zemědělské národy uplatňují jiné hledisko, které je širší a pro ně prospěšnější: musí se snažit o co největší reprodukci, aby zvětšovaly a stále rozmnožovaly bohatství, které jediné slouží k lidským potřebám; peníze jsou pro ně pouze málo významným bohatstvím přechodného rázu, které by okamžitě zmizelo, kdyby nebylo reprodukce.

Poznámky

[1] [V orig.: *Analyse du Tableau Économique*. — Tato práce Fr. Quesnaye vyšla tiskem po prvé v prosinci 1758 ve Versailles. Její náklad byl nepatrný; určena byla jen pro potřebu krále a dvora, širší veřejnosti zůstala v té době neznámou. Z tohoto prvního vydání se dochoval pouze kartáčový obrisk, který byl objeven až r. 1834 prof. S. Bauerm z Basileje v pařížské univerzitní knihovně. Po druhé vyšla tiskem v roce 1760 ve volném přepracování markýzem Mirabeauem st., který ji pojal do své práce *Přítel lidí* (Ami des hommes), kde tvoří podstatnou část šestého dílu, nadepsanou *Ekonomická tabulka a její vysvětlení*. Fr. Quesnay měl proti tomuto přepracování výhrady; různé okolnosti mu však znemožnily uveřejnit její autorisovaný překlad dříve než v roce 1766, kdy vyšel v červnovém čísle *Zemědělských, obchodních a finančních novin* (Journal d'agriculture, du commerce et des finances) redigovaných Duportem de Nemours. Při tomto uveřejnění byla opatřena názvem *Rozbor ekonomické tabulky* (Analyse du Tableau Économique); neobsahovala však *Poznámky*, které nebyly pravděpodobně připojeny ani k jejímu prvnímu vydání. O rok později (1767) byl *Rozbor ekonomické tabulky* uveřejněn v sborníku *Fysiokraticismus neboli přirozené zřízení lidského rodu nejprospěšnější stády* (Physiocratie ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain). Tento sborník, resp. jeho první svazek (díl I a II), v němž jsou obsaženy převážně práce Fr. Quesnaye, vyšel současně v Paříži a v Leydenu a kromě toho ve švýcarském Yverdonu; jako rok vydání je zde uveden 1768. — Quesnay svou práci pro toto nové vydání značně přepracoval a rozšířil přibližně na dvojnásobek rozsahu, který měla při prvním (versailleském) vydání. Pro překlad bylo použito toto poslední autorisované vydání.]

[2] [Tyto odstavce chybějí ve vydání z roku 1766. Byly i s mottem z *Xenofona* doplněny až v posledním autorisovaném vydání.]

Vydání z roku 1766 začínalo odstavcem: Předpokládáme velkou zemi, na jejímž území bylo zemědělství přivedeno na nejvyšší stupeň rozvoje a každoročně by poskytovalo reprodukci v hodnotě *pěti miliard*, která se zakládá na stálých cenách platných mezi obchodujícími národy, za podmínky trvalé svobody obchodní konkurence a naprosté jistoty vlastnictví výrobních prostředků zemědělství.]

⁸ V této zemi by bylo přibližně *130 milionů* jiter* půdy různé jakosti. Fondy výrobních prostředků potřebné k uchování této půdy v hodnotném stavu by činily asi *12 miliard*. Obyvatelstvo by čítalo zhruba *30 milionů* lidí, kteří by mohli z ročního produktu ve výši *5 miliard* slušné a přiměřené svému stavu žít.

Nesmíme však zapomenout, že vsuďte, kde se obyvatelstvo těší pokojnému životu, vzrůstá obvykle rychleji než produkt půdy. Síla státu a počet obyvatel, kteří jej tvoří, jsou proto zajištěny jen tehdy, opírají-li se o dostatečný fond výrobních prostředků, který je potřebný k udržování vyspělého zemědělství. Zachování a udržování tohoto fondu výrobních prostředků musí být hlavním úkolem hospodářské politiky, neboť jak důchody panovníkovy, tak i důchody národa závisí v plném rozsahu na tom, jak a nakolik se dovede zajistit pravidelnost a pořádek v rozdělování výdajů, které jsou placeny a hrazeny každoroční produkcí.

⁹ Roční zálohy záleží ve výdajích, které připadají každoročně na práci v zemědělství; tyto zálohy nutno rozlišovat od původních záloh, které tvoří fond zemědělského zařízení a které jsou zhruba pětinásobkem ročních záloh.

[*] [Métier (septier) = 156 l.]

⁶ Nutno poznamenat, že v tomto výpočtu není zahrnuta daň, která se vybírá z propachtovaných desátků. Připočítáme-li ji k uvedeným částce, uvidíme, že *dvě sedminy*, které tvoří podíl panovníka, vnesou na daních — nehledě ke ztrátám — přibližně *650 milionů* ročně.

⁷ Kdyby byly některé pozemky osvozeny od daňové povinnosti, muselo by tak být jedině pro nějakou výhodu, která je v zájmu státu; pak by se s ní muselo počítat jako s částí veřejného příjmu. Takováto osvození mají sva oprávnění jen z vážných důvodů.

⁸ Každá částka, kterou dostává *produktivní a sterilní třída*, předpokládá dvojnásobnou hodnotu, a to proto, že jde o koupi i o prodej; proto se zde uvádí jak hodnota prodeje, tak i hodnota částky placené za nákup. Ve skutečnosti se však spotřebuje pouze hodnota *pěti miliard*, které tvoří úhrn příjmů *produktivní třídy*. Peněžní částky, které plynou všem třídám, se u nich rozdělují při oběhu úhrnné peněžní částky, který každého roku začíná znovu. Tato peněžní částka může být ve svém úhrnu větší nebo menší a její oběh může být rychlejší nebo pomalejší; avšak celkové množství peněz může být z velké části nahrazeno zrychlením peněžního oběhu. Kdyby na příklad v některém roce došlo při nezmenšené reprodukci k velkému zvýšení cen výrobků, třeba v důsledku úlev poskytnutých obchodu nebo z jiných příčin, nebylo by nutné, aby se zároveň zvýšilo úhrnné množství peněz, které je potřebné k zaplacení nákupů těchto výrobků. Rukama kupujících i prodávajících by ovšem probíhaly větší peněžní částky; to by budilo zdání, že v zemi se značně zvýšilo množství ražených peněz. Proto tento zjev, který odpovídá skutečnosti, zůstává pro obyčejného člověka záhadou a tajemstvím.

[⁹] [Tento *Vzorec ekonomické tabulky* nebyl uveden ve vydání z roku 1766; byl však uveden v poněkud odlišné podobě ve vydání z roku 1758.]

¹⁰ Obvykle tomu tak není při obchodě s Východní Indií, neprovádějí-li jej ovšem zahraniční obchodníci, kteří nám prodávají, co tam koupili, a kteří používají u nás na nákup produktů tytéž peníze, které jsme jim zaplatili za jejich zboží z Indie. Avšak je

*[1 jitra (královské) = cca 1420 m²]

tomu jinak, když tento obchod provádějí ruzeňští obchodníci, jejichž obchod se omezuje pouze na naši zemi a Východní Indii a kteří chtějí pouze uřídit peníze.

[¹¹] [*Philosophie rurale ou Économie générale et politique de l'agriculture*, od markýze Mirabeau st.; první vydání Amsterdam, 1763.]

¹² To znamená svobodně od všech státních, zeměpanských a pod. dávek a zdanění, bez monopolů, příspěvků inspektorům a jiným neúžitečným úředníkům. Obchod, stejně jako zemědělství, nemá mít jiného řízení a vlády než přirozený řád. Kupující a prodávající projevují a uplatňují při každém obchodním úkonu své zájmy svobodně jeden vůči druhému. Jejich zájmy, které si sami určují a které sami kompetentně posuzují, jsou ve shodě s veřejným zájmem. Jakékoli zasahování úředníků, kteří jsou vybaveni mocenskými prostředky, je přitom něco cizího a je tím nebezpečnější, čím více se musíme obávat jejich neznalosti a mnohem škodlivějších pohnutek. Monopol obchodu a zemědělství nachází často mnoho zasiťáčů: zakládání vinnarad, prodej kořalky, svobodný obchod s obilím, dovoz zahraničních výrobků — to vše bylo zakázáno; domácí manufaktury dostaly výhradní výsady, které jim vzájemně škodily, podnikatelé manufaktur byli nuceni používat zahraničních surovin a nesměli používat domácích atd. atd. Falešné světlo svítilo v temnotách a přirozený řád byl zvrácen soukromými zájmy jednotlivců, které se vždy dovedly skrýt a prozrazovat pod rouškou obecného blaha.

¹³ Zemědělcův zájem je první vzpruhou veškeré hospodářské činnosti a všech úspěchů zemědělství; čím je stálejší vysoká cena produktů, tím je jistější každoroční návrat záloh, poskytnutých pachytří, tím více rozšiřuje zemědělství a tím více renty vynášejí půda, a to jak v důsledku výhodných cen, tak v důsledku zvláštní roční reprodukce; čím více vzrůstá reprodukce, tím více se rozmnožuje bohatství národa a zvyšuje se moc státu.

¹⁴ Je to s nimi obdobně jako s lanem u studny a jeho používáním; je samozřejmé, že lano není zdrojem vody, která je ve studni. Právě naopak, příčinou, proč používáme lano, je, že ve studni se nachází voda, že o tom víme a že ji potřebujeme. Osvícení lidé nesměšují příčiny s prostředky.

¹⁵ Pozorujeme, že hotovost Anglie se trvale udržuje přibližně v tomto poměru a že činí za nynějšího stavu jejího bohatství přibližně 26 milionů liber šterlinků neboli 11 milionů stříbrných marek. Toto bohatství peněz nemusí působit zvláštním dojmem v zemi, kde převládá překupnický obchod a doprava a kde je třeba rozlišovat hotovost obchodníků od hotovosti národa. Tyto dvě strany nemají nic společného, jediné snad to, že obchodníci by rádi prodávali své peníze za vysoké úroky národu, jenž svou vojenskou sílu postavil na základě půjček, což ovšem není důkazem skutečné síly státu. Když se tento národ dostane v důsledku války do vážných nesnází a je nucen uzavírat nadměrné půjčky, není tomu tak proto, že má nedostatek peněz, ale proto, že vydává překročily veřejné půjčky. Čím více se příjmy doplňují půjčkami, tím více se přetěžují dluhy; národ se nutně přivede do zkazy, když se dokonce i jeho zdroj důchodů neustále zhoršuje a když se tak zároveň zmenšuje i jeho každoroční reprodukce bohatství. Stav národa nutno zkoumat s tohoto hlediska, neboť prosperita a skutečná síla státu se musí vždy posuzovat podle důchodů země. Hotovost se v národě vždy nově vytvoří, když jeho bohatství se trvale a bez poklesu obnovuje.

V době téměř jednoho století, t. j. od roku 1444 do roku 1525, množství peněz v Evropě velmi pokleslo, jak se můžeme domnívat podle tehdejších cen zboží. Avšak toto zmenšení hotovosti bylo národům lhostejné, jelikož prodejní hodnota tohoto bohatství byla všude stejná a jelikož stav jejich důchodů, které se všude měřily stejnou hodnotou peněz, zůstal v poměru k penězům nezměněn. V tomto případě je pro pohodlí lidí výhodnější, když hodnota nahrazuje množství, než když množství nahrazuje hodnotu.

VŠEOBECNÉ ZÁSADY EKONOMICKÉHO ŘÍZENÍ ZEMĚDĚLSKÉ ZEMĚ

A POZNÁMKY K TĚMTO ZÁSADÁM [1]

I

Sorčovaná moc má být jednotná a má stát nad všemi jednotlivci ve společnosti a nad všim neoprávněným jednáním sledujícím soukromé zájmy, jelikož smyslem panování i poslouchání je jistota všech a dovolený zájem všech. Soustava vzájemně se vyvažujících a proti sobě působících sil ve vládě je zhoubným výmyslem, který jen dokazuje nesvornost velkých a spouřaví a nemohoucnost malých. Rozdělení společnosti na různé stavy občanů, z nichž jedny vykonávají svrchovanou moc nad jinými, rozleptává obecný zájem národa a vnáší mezi jednotlivé třídy národa nesoulad vyplývající ze soukromých zájmů. Takové rozdělení může úplně rozvrátit řád, jímž se řídí zemědělská země a jehož úkolem je spojovat všechny zájmy k hlavnímu cíli — k rozvoji zemědělství, které je zdrojem veškerého bohatství státu i bohatství všech občanů.

II

Národ má být poučován o všeobecných zákonech přirozeného řádu, které tvoří základ zřejmě nejdokonalější vlády. Studium celé právní vědy světa nestačí k tomu, aby vytvořilo státníky; je nutné, aby všem, kteří se chtějí věnovat správním službám, bylo uloženo studovat přirozený řád, který je lidem sdruženým ve společnosti nejprospěšnější. Je rovněž nutné, aby se všechny praktické a theoretické znalosti, které národ získává zkušenostmi a přemýšlením, spojily ve všeobecnou vědu o vládnutí, aby tak svrchovaná moc vydávala vždy se znalostí věci nejlepší zákony a vynucovala si jejich přesné dodržování, jak je to v zájmu jistoty všech a v zájmu dosažení co největší prosperity celé společnosti.

III

Panovník a národ nemají nikdy ztrácet se zřetele, že jediným zdrojem bohatství je půda a že zemědělství toto bohatství rozmnožuje. Vznik bohatství

Není pochyb, že objevení Ameriky mělo za následek, že v Evropě nastala větší hojnost zlata a stříbra; avšak jejich cena v poměru ke zboží začala velmi značně klesat už před příchodem zlata a stříbra z Ameriky do Evropy. Všechny tyto všeobecné rozdíly nepůsobí však ničím na stav peněžní hotovosti každého národa, která se vždy řídí rentou ze zemědělství; odhlížíme přitom od té části hotovosti, která náleží k prostředkům zahraničního obchodu a patří obchodníkům a která obíhá mezi národy tak, jako hotovost národa obíhá mezi jednotlivými provinciemi téhož státu.

Hotovost těchto obchodníků obíhá rovněž mezi mateřskou zemí a jejími koloniemi; sníž zpravidla zvyšuje bohatství jedné nebo druhé strany; někdy je dokonce značně zmenšuje, zejména když je vyloučena konkurence obchodníků ostatních zemí. V tomto případě monopol zvláště hotovost obchodníků, kteří provádějí obchod mezi koloniemi a mateřskou zemí, a zmenšuje hotovost kolonií a mateřské země. Mateřská země přitom zapomíná, že obchodníci jí nedávají své peníze za nic, a naopak, že jí tyto peníze, které vydělali na její úmu, znovu prodávají za plnou hodnotu. Jelikož však tyto obchodníci jsou příslušníky mateřské země, mateřská země se dává přesvědčit, že vlastně získává z monopolu, který mají nad ní a nad jejími koloniemi obchodníci a který zmenšuje její bohatství a snižuje ceny produktů jejího vlastního území. Tyto zvrácené a nesmyslné myšlenky působí už po několik staletí v Evropě velké zmatky. V minulém století, za panování Ludvíka XIV., měla ražená stříbrná marka hodnotu 28 liber. To znamená, že 18,600.000 stříbrných marek mělo tehdy hodnotu přibližně 500 milionů. To byl přibližně stav hotovosti tehdejší Francie, kdy země byla mnohem bohatší než na konci vlády tohoto panovníka.

Roku 1716 se při všeobecném přetavování mincí nedosáhlo ani 400 milionů. Ražená stříbrná marka byla za 43 liber 12 sous; při přetavení těchto mincí se dosáhlo necelých 9 milionů marek. Bylo to více než o polovinu méně než při všeobecném přetavení mincí v letech 1683 a 1693. Toto množství hotovosti se mohlo každoroční ražbou zvyšovat jenom o tolik, o kolik se zvyšoval důchod národa. Necht by úhrnná výše těchto ročních ražeb od posledního přetavení byla jakkoli vysoká, nepochybně méně sloužila k zvětšení množství ražených peněz než k úhradě každoročního jejich úbytku, který měl svou příčinu v pašování, v nejrůznějších pasivních obchodech a v jiném používání těchto peněz v cizině. Jinak se za padesát let musela úhrnná částka těchto každoročně opakovaných ražeb, která je správně vypočítaná, velmi výrazně projevit. Nominální zvýšení na 54 libry, které se již dávno udržuje, nikterak nedokazuje, že množství hotovosti národa se příliš zvýšilo, neboť zvýšení nominální hodnoty je jen pokus o nahrazení skutečnosti jiným pojmenováním.

Jistěže tyto poznámky málo odpovídají názorům prostých lidí o významu množství kovových peněz v národě. Lid se domnívá, že bohatství státu záleží v penězích, avšak peníze, jako všechny jiné produkty, jsou bohatstvím pouze z důvodu jejich kupní hodnoty, a peníze se nedají o nic neseadněji získat než kterékoli jiné zboží, když za ně zaplatíme jiným bohatstvím. Jejich množství ve státě je omezeno jejich používáním, a to se řídí koupěmi a prodeji, které národ uskutečňuje svými ročními výdaji; roční výdaje národa se řídí jeho důchody (rentou). Národ má mít tudíž jenom tolik kovových peněz, kolik odpovídá jeho důchodům. Větší množství by pro něj bylo zbytečné; přebytek peněz by směl s jinými národy za jiná bohatství, která by byla pro něj výhodnější a která by jej lépe uspokojovala, neboť majitelé peněz, dokonce i ti, kteří s nimi zacházejí nejúsporněji, vždy myslí na to, aby z nich měli nějaký zisk. Když se v zemi mohou peníze vypůjčit pouze na vysoké úroky, je to jen důkazem, že vše je tam v takových vzájemných vztazích, jaké jsme pozorovali, neboť jejich použití nebo potřeba si vyžaduje tak vysokou cenu.

O dělbě práce

Dělba práce je skutečným zdrojem růstu její produktivní síly,

Největší zvýšení produktivní síly práce a větší díl dovednosti, zručnosti a důvtipu, s nimiž je všude práce řízena a vykonávána, jsou zřejmě důsledky dělbý práce.

což lze lépe pochopit na příkladu

Její účinky v celkovém hospodářském životě společnosti pochopíme snáze, všimneme-li si, jak se dělba práce uplatňuje v některých odvětvích výroby. Je všeobecné domnění, že ještě dále je dovedena v některých odvětvích téměř bezvýznamných. Není to snad proto, že by v nich skutečně byla dovedena dále než v jiných, důležitějších, nýbrž proto, že při takové málo významné výrobě, jejímž posláním je uspokojovat drobné potřeby jen malého počtu lidí, musí být celkový počet dělníků nutně malý. A tak ti, kdo jsou zaměstnáni v každém jednotlivém pracovním oboru, často se vejdou do jediné dílny a pozorovatel je vidí všechny najednou. Naopak v těch důležitých odvětvích, která mají uspokojovat rozsáhlé potřeby početného obyvatelstva, je v každém oboru práce zaměstnán tak obrovský počet dělníků, že je vyloučeno, aby všichni pracovali v téže dílně. Stežji jich uvidíme najednou více než jenom ty, kteří pracují na jediném úseku. A tak, přestože při takové výrobě může být práce ve skutečnosti rozdělena na mnohem více složek než v oněch méně významných výrobních odvětvích, není tam ona dělba ani zdaleka tak zřejmá, a došla tudíž mnohem menšího povšimnutí.

výroby špendlíků.

Uvedu pro to příklad z jednoho výrobního odvětví téměř bezvýznamného, kde však dělba práce budila často pozornost, totiž ze špendlíkářství. Dělník, který nebyl vyučen tomuto oboru (z něhož dělba práce udělala zvláštní povolání) a který nebyl obeznámen s užíváním příslušných strojů (k jejichž vynalezení pravděpodobně vedla dělba práce), sotva by dokázal vyrobit za den jediný špendlík, byť by se snažil sebevíc, a určitě by jich nedovedl vyrobit dvacet. Ale nyní se v tomto odvětví pracuje tak, že nejen celá tato práce je zvláštním povoláním, nýbrž nadto je rozdělena v jistý počet oborů, jež jsou

většinou rovněž zvláštními povoláními. Jeden člověk drát vytahuje, druhý jej narovná, třetí jej střihá, čtvrtý jej zaostruje, pátý jej nahore přibrnuje, aby se mohla nasadit hlavička. Zhotovení hlavičky pak vyžaduje dva nebo tři samostatné úkony; nasadit ji je práce sama pro sebe, leštění špendlíků také. Důležitá operace výroby jednoho špendlíku rozdělena asi na osmnáct samostatných úkonů. V některých manufakturách provádí každý z nich jiný dělník, kdežto jinde dělá týž člověk někdy dva nebo tři samostatné úkony. Viděl jsem jednu takovou malou manufakturu, kde bylo zaměstnáno jen deset lidí, a kde proto někteří z nich vykonávali dva nebo tři samostatné úkony. Ale přes to, že byli velmi chudí, a proto nebyli nijak zvlášť vybaveni nutnými stroji, vyrobili všichni dohromady, když se přičinili, asi dvanáct liber špendlíků denně. Na jednu libru připadá více než čtyři tisíce špendlíků střední velikosti. A tak těch deset lidí dokázalo vyrobit za jediný den více než 48 000 špendlíků. Příklad-li tedy na každého člověka desetina ze 48 000 vyrobených špendlíků, můžeme počítat, že vyrobil za den 4800 špendlíků. Kdyby ovšem byli pracovali každý zvlášť a žádný nebyl tomuto řemeslu vyučen, jistě by žádný z nich nebyl dokázal vyrobit za den ani dvacet špendlíků, a snad ani jediný. To ovšem není ani dvoustá čtyřicátá část a snad ani čtyřtisíc osmistá část toho, co dovedou vykonat nyní v důsledku správné dělby práce a spojení různých pracovních úkonů.

V každém jiném řemesle a každé jiné výrobě jsou výsledky dělby práce podobné, jako jsou v tomto pramálo významném odvětví, i když v mnohých se práce nedá rozdělit na tolik složek ani zjednodušit na tak prosté úkony. Pokud však dělba práce zavedena být může, způsobuje v každém řemesle úměrné zvýšení produktivní síly práce. Osamostatnění jednotlivých řemesel a povolání vyplynulo podle všeho právě z této výhody. A nejdále je obvyčejně dovedeno v těch zemích, kde je rozvoj výroby a pokrok na nejvyšším stupni. Práci, kterou v nerozvinuté společnosti dělá jeden člověk, vykonává ve společnosti pokročile několik lidí. V každé pokročilé společnosti rolník není obvyčejně ničím jiným než rolníkem, dělník v manufaktuře ničím jiným než právě dělníkem v manufaktuře. A také práce nezbytná k vytvoření jakéhokoli hotového zboží je téměř vždy rozdělena mezi velké množství dělníků. Vždyť kolik jen různých povolání se uplatňuje v každém odvětví vy-

Podobné dopady má i veškerý obchod a také dělba práce mezi zaměstnáními.

roby plátna a vlněných tkanin, od pěstitelů lnu a chovatelů ovocí až k běličům a mandlířům plátna nebo k barvířům a soukeníkům! Povahy zemědělství vlastně ani nepřipouští dělbu práce na tolik složek ani tak naprosto odloučení jedné činnosti od druhé, jako je tomu v řemeslech a manufakturách. Oddělit práci chovatele dobytka od činnosti pěstitele tak úplně, jak je zpravidla odděleno povolání tesaře od řemesla kovářského, není možné. Příklad je skoro vždy docela jiná osoba než tkadlec. Avšak orání, vláčení, setí zrna a sečení obilí, to všechno dělá často týž člověk. Vhodný čas pro tyto různé druhy práce přichází v různou roční dobu, a tak ani není možné, aby byl jeden člověk trvale zaměstnán jenom v některém z nich. Snad právě proto, že úplně osamostatnit všechny různé druhy práce v zemědělství je nemožné, nedrží rozvoj produktivní síly práce v tomto oboru vždycky krok s jejím rozvojem v řemeslech a manufakturách. Nejbohatší státy předčí sice své sousedy jak v zemědělství, tak i v řemeslech a manufakturách, obvyčejně však více vynikají svou nadřazeností v řemeslech a manufakturách než v zemědělství. Jejich pozemky jsou zpravidla lépe obdělávány, a poněvadž se jim věnuje více práce i výdajů, přinášejí v poměru k rozsahu a přirozené úrodnosti půdy větší úrodu. Tato zvýšená úrodnost je však zřídka větší o víc, než kolik prostě odpovídá zvýšené práci a zvýšeným nákladům. V zemědělství není práce bohaté země vždycky o mnoho produktivnější než práce země chudé; nebo alespoň nikdy není produktivnější v tak značné míře, jako je tomu zpravidla v řemeslech a manufakturách. Proto tedy obilí bohaté země nepřichází na trh levnější než obilí země chudé, jde-li ovšem o zboží stejné jakosti. Polské obilí je stejně laciné jako francouzské obilí této jakosti, přestože Francie je země bohatší a pokročilejší. A francouzské obilí není v obilních oblastech o nic horší a nejčastěji má skoro stejnou cenu jako obilí anglické, přestože, pokud jde o bohatství a pokročilost, je snad Francie za Anglií. Půda je však v Anglii obdělávána lépe než ve Francii a půda francouzská je prý zase mnohem lépe obdělávána než polská. Avšak třebaže chudá země může nízkou cenou a jakostí obilí i při menší vypeřlosti svého zemědělství soupeřit do jisté míry se zemí bohatou, u výrobků řemesel a manufaktur si takovou konkurenci nikdy dovolit nemůže; alespoň ne tehdy, jestliže výroba tohoto zboží odpovídá půdě, podnebí a poloze oné bohaté země. Francouzské hedvábnictví má lepší a lacinější zboží než anglické, protože výroba hedvá-

bí, alespoň nyní, kdy je dovoz surového hedvábí postižen vysokými cly, neodpovídá podněbí anglickému natolik jako francouzskému. Avšak anglické železářské zboží a hrubé vlněné látky jsou tak dobré, že francouzské se s nimi vůbec nemohou měřit, a při stejné jakosti jsou i mnohem lacinější. V Polsku výrobní odvětví téměř neexistují, až na několik málo sprostších, po domácku provozovaných řemesel, bez nichž se žádná země neobejde.

Tato výhoda plyne ze tří okolností:

Za tento veliký vzestup v množství práce, kterou díky dělbě práce vykoná stejný počet lidí, je co děkovat třem různým okolnostem: předně tomu, že každý jednotlivý dělník nabude větší zručnosti; za druhé úspoře času, který se zpravidla ztrácí, přechází-li se od jednoho druhu práce k jinému; a konečně tomu, že byla vynalezena celá řada strojů, které usnadňují a urychlují práci a umožňují, aby práci mnoha lidí vykonával jeden člověk.

(1) zřešení zručnosti,

Za prvé: větší zručnost dělníka nesporně zvyšuje množství práce, kterou může vykonat. A jelikož dělba práce omezuje činnost každého člověka na nějaký jednoduchý úkon a dělá z tohoto úkonu jeho jediné životní zaměstnání, musí se tím velmi značně zvyšovat dělníkova zručnost. Jsem si jist, že obyčejný kovář, který je sice zvyklý zacházet s kladivem, ale není zvyklý dělat hřebíky, sotva jich dokáže vyrobít za den více než dvě stě až tři sta, musí-li se o to při nějaké zvláštní příležitosti pokusit, a budou to ještě hřebíky tuze špatné. Kovář, který si chce hřebíky dělat dovede, ale hřebíkářství nebylo až dosud jeho jediným nebo hlavním zaměstnáním, málokdy dokáže, i když se sebevíc přičiní, vyrobít za den osm set až tisíc hřebíků. Viděl jsem několik chlapců mladších dvaceti let, kteří se nikdy nevěnovali žádnému jinému oboru než hřebíkářství, a když si popíli, dokázal každý z nich vyrobít za den více než dva tisíce tří sta hřebíků. Vyrobít hřebík však není věc právě nelehčí. Tyž člověk rozdmýchává měchy, prohřabuje oheň, a když je třeba, přikládá, rozžhuvuje železo a vykovává každičkou část hřebíku; a to si k ukování hlavičky musí vzít jiné nástroje. Různé pracovní úkony, na něž se rozpadá výroba špendlíku nebo kovového knoflíku, jsou všechny mnohem jednodušší a zručnost člověka, pro něhož byly po celý život jediným zaměstnáním, je zpravidla mnohem větší. Některé pracovní úkony se u těchto řemesel provádějí s takovou rychlostí, že by si nikdo, kdo to skutečně na vlastní oči neviděl, nedovedl představit, co lidská ruka může dokázat.

(2) úspory času

Za druhé: výhoda vyplývající z ušetřeného času, který se obvykle ztrácel při přecházení od jednoho druhu práce k jinému, je mnohem větší, než bychom si hned na první pohled dovedli představit. Je nemožné přecházet nějak zvlášť rychle od jedné práce k druhé, která se provádí někde jinde a docela jinými nástroji. Venkovský tkadlec, který obdělává malé hospodářství, musí ztrácet velmi mnoho času přecházením od tkalcovského stavu na pole a z pole zase ke stavu. Jestliže se dvojitě práce může dělat v jedné dílně, je ztráta času nepochybně mnohem menší. Avšak i tehdy je velmi značná. Když člověk přeruší jednu práci a má začít s novou, počíná si zpravidla trochu líknavě. Málokdy se hned pustí do nové práce skutečně rychle a důkladně; nedovede se jí hned přizpůsobit a po nějakou dobu se spíše poflakuje, než aby pracoval účelně. Každý pracující venkovan, který musí každou půlhodinu měnit práci i nástroje, a po celý život téměř každý den provádí dvacetinu různou činnost, osvojí si přirozeně, nebo spíše nezbytně, zvyk loudat se a pracovat nedbale a pomalu. Tento zvyk z něho skoro vždy udělá člověka netečného a líného, neschopného jakéhokoli vypětí, třeba i v případech nejnáléhavějších. Jíž sama tato okolnost, nepřehlížíme-li již k nedostatku zručnosti, musí vždy značně snížit množství práce, kterou je schopen vykonat.

a (3) použití strojů objevených dělníky

Za třetí: každý musí vidět, jak velice práci usnadňuje a urychluje použití vhodných strojů. Není třeba uvádět příklad. Zmíním se tedy jen o tom, že všechny tyto stroje, které práci tolik usnadňují a urychlují, byly podle všeho vynalezeny především díky dělbě práce. Snazší a rychlejší způsoby k dosažení jakéhokoli cíle objeví lidé mnohem spíše tehdy, když je veškerá jejich pozornost soustředěna na jediný cíl, než když se třídí na množství různých věcí. A v důsledku dělby práce se musí přirozeně celá pozornost každého člověka soustředit na jedinou velmi jednoduchou věc. Dá se proto zřejmě předpokládat, že jeden nebo druhý z lidí zaměstnaných v určitém pracovním odvětví přijde brzy na nějaký způsob, jak si práci usnadnit nebo urychlit, pokud to ovšem její povaha dovoluje. Většinu strojů užívaných v onech manufakturách, kde je práce rozdělena na nejvíce činností, vynalezli vlastně obyčejní dělníci, kteří vesměs provádějí nějaký velmi jednoduchý pracovní úkon, a proto pochopitelně přemýšleli o tom, jak si práci usnadnit a urychlit. Každému, kdo často chodí do takových manufaktur, jistě mnohokrát ukazovali velmi pěkné stroje,

kteří si takoví dělníci vynalezli proto, aby jim usnadnily a urychlily právě jejich díl práce. U prvních parních strojů býval trvale zaměstnan chlápec, který měl střídavě otvírat a zavírat spojení mezi kotlem a válcem podle toho, jak šel pístit nahoru nebo dolů. Jeden takový chlápec, který si rád hrál s kamarády, si všiml toho, že spojí-li se rukojetí záklpekky, která otvírá tento průchod, motouzem s jinou částí stroje, bude se záklpekka otvírat a zavírat bez jeho pomoci a on bude mít čas dovádět s kamarády. A tak na jedno z nejvýznamnějších zlepšení, jež bylo na tomto stroji od jeho vynalezení provedeno, přišel chlápec, který si chtěl ušetřit práci.

nebo těmi, kdo stroje vyrábějí, a filosofovy.

Všechna zdokonalení strojů nevyalezli však rozhodně jen ti, kdo jich užívají. Když se zhotovování strojů stalo samostatným povoláním, na mnohá zdokonalení přišel důvtup těch, kdo stroje vyrábějí. Některá zlepšení jsou pak dílem těch, kteří jsou nazýváni filosofovy nebo myslitelii; jejich povoláním není něco vyrábět, nýbrž všechno pozorovat, a proto dovedou často navzájem spojit vlastnosti věcí velmi si vzdálených a velmi málo si podobných. Jak se společnost vyvíjí, stává se filosofie nebo myslitelství, jako každé zaměstnání, hlavním nebo jediným oborem a povoláním určité vrstvy občanů. Jako každé jiné zaměstnání, i ona je rozdělena na množství různých oborů, z nichž každý zaměstnává jistou skupinu filosofů. I ve filosofii, stejně jako při každé jiné činnosti, zvyšuje taková dělba práce dovednost a šetří čas. Každý jednotlivec se stává ve svém oboru lepším znalcem, vykoná se dohromady více práce a věda se tím značně obohacuje.

Odtud plyne všeobecně bohatství doboře spravované společnosti.

Z dělby práce vyplývá ono zmnohonásobení výroby všeho druhu, které v době spravované společností vytváří všeobecně bohatství, jež se šíří až do nejnižších vrstev lidu. Každý pracovník může prodat značné množství svých výrobků, které sám nepotřebuje. A protože je každý jiný pracovník přesně v úplně stejném postavení, může velké množství svého vlastního zboží směřit za velké množství zboží jiných lidí nebo za jeho cenu, což je vlastně totéž. On jim dodává hojnost toho, co se hodí jim, a oni mu to dostatečně vynahrazují tím, co potřebuje on. A tak do všech vrstev společnosti proniká všeobecný blahobyt.

a i hrubá halena je produktem velkého množství dělníků.

Všimněme si, jak vypadá vybavení toho nejobyčejnějšího dělníka ve vzdělané a vzkvetající zemi, a tu zjistíme, že počet lidí, z jejichž práce měla třeba jen malá část podíl na vytvoření jeho majetku, daleko přesahuje všechny představy. Tak například jeho hrubá a humpolácká halena je výsledkem spojené

práce velkého množství pracovníků. Pastýř, třídící vlny, česáč nebo mykač, barvíř, tkadlec, valchář, valchář, pazderník a mnoho jiných, ti všichni musí dát dohromady svá různá řemesla, aby vznikl i takový prostý výrobek. A k tomu kolik ještě obchodníků a formánů musí být zaměstnáno při převážení materiálu od jedněch výrobců k druhým, kteří často žijí ve velmi vzdálených částech země! Kolik jen tu bylo uzavřeno obchodů a vykonáno cest po moři, kolik lodářů, námořníků, výrobců plachet a lan muselo pracovat, aby byly svezeny ty různé přpravky, kterých užívají barvíři a které často pocházejí z nejbvzdálenějších koutů světa! Kolika různých druhů práce je zapotřebí, aby byly vyrobeny nástroje toho nejoslednějšího z těchto pracovníků! Když už nemluvíme o takových složitých strojích, jako je loď námořníka a valcha valcháře nebo dokončené tkalcovský stav, všimněme si aspoň, kolik různé práce je třeba, aby se vyrobil tak jednoduchý nástroj, jako jsou nůžky, kterými ovčák strhá vlnu. Horník, stavitel pece na tavení rudy, drvoštěp, uhlíř pálicí dřevěné uhlí, kterého se užívá v tavně, cihlař, zedník, dělníci obsluhující pec, sekerník, hutník, kovář, ti všichni musí dát dohromady svá řemesla, aby vyrobili nástroje. Kdybychom stejným způsobem probírali všechny jednotlivé části dělníkova oděvu a zařízení jeho domácnosti, hrubou plátěnou košili, kterou nosí na těle, boty, jež mu chrání nohy, postel, na které lžhá, a všechny ty různé předměty, z nichž se postel skládá, kuchyňské ohniště, na kterém si připravuje potravu, uhlí, jehož k tomu užívá a jež bylo vykopáno z útroob země a přivezeno snad dlouhou cestou po moři i po souši, všechny ostatní věci v jeho kuchyni, všechny potřeby pro jeho stůl, nože a vidličky, hliněné nebo cínové talíře, do kterých si odděluje potravu a ze kterých jí, ty různé pracovníky, kteří jsou zaměstnáni tím, že pro něho vyrábějí chléb a pivo, skleněné okno, jež vpusťí dovnitř teplo a světlo a chrání přibýtek před větrem a deštěm (kolik dovednosti a umění bylo třeba k vyrobění této krásné a blahodárné vymoženosti, bez níž by si naše severní končiny sotva mohly dopřát pohodlné bydlení!), a také nástroje všech těch různých pracovníků zaměstnaných při vytváření těchto různých věcí, jež mu zpřijemňují život; kdybychom tedy, jak říkám, probírali všechny tyto věci a uvážili, kolik různých druhů práce se při každé z nich uplatňuje, uvědomili bychom si, že bez pomoci a spolupráce mnoha tisíců lidí by si nemohl žít ani ten nejoslednější člověk v pokročilé zemi tak, jak si žije, třebaže jeho způsob života mylně možná

považujeme za pramálo pohodlný. Srovnáme-li jeho pohodlí s marmotratnějším přepychem velmožů, musí se ovšem zdát neobyčejně prosté. A přece je možná pravda, že pohodlí některého evropského knížete není vždycky tak vysoko nad pohodlím pilného a šetrného rolníka, jak vysoko je zase pohodlí tohoto nad pohodlím mnohého afrického krále, neomezeného vládce nad životy a svobodou deseti tisíc nahých divochů.

KAPITOLA II

O zásadě, na níž je založena dělba práce

Dělba práce vyplývá ze sklonu k vyměňování daného lidskou povahou.

Dělba práce, z níž vyplývá tolik výhod, nebyla vytvořena lidskou moudrostí, která ono všeobecné bohatství, jež vyrůstá z dělby práce, předvidá a zamýšlí. Je to nezbytný, ač velmi pomalu a postupně se rozvíjející následek jistého sklonu lidské povahy, kterému vůbec nejde o užitek tak rozsáhlý. Je to sklon k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za jinou.

Tento sklon nalézáme v samotném člověku.

Není teď naším úkolem zkoumat, zda je tento sklon jedním z původních základních rysů lidské povahy, jež se nedají popsat podrobněji, nebo zda je to nutný následek schopnosti myslit a mluvit, což se zdá pravděpodobnější. Je společný všem lidem a nebyl sledán u žádného jiného druhu živočichů, kteří sotva znají takový nebo nějaký jiný druh dohody. Když se dva chrti ženou za jedním zajcem, dělá to někdy dojem, jako by jednali v nějakém dorozumění. Jeden ho nadhání druhému anebo se ho snaží chytit sám, když mu ho druhý na dežene. To však není výsledek nějaké dohody, nýbrž náhodná shoda, že se jejich chtivost soustředí v určitou dobu na týž předmět. Nikdo ještě neviděl, aby nějaký pes poctivě a s rozmyslem vyměňoval s nějakým jiným psem jednu kost za jinou. Nikdo ještě neviděl, aby nějaké zvíře naznačovalo svými pohyby a přirozenými zvuky jinému: tohle je moje a to je tvoje; jsem ochoten dát ti za tamto tohle. Když chce nějaké zvíře buď od člověka, nebo od jiného zvířete něco dostat, nemá žádné jiné přemlouvací prostředky, než že se snaží získat přízeň toho, od koho si něco žádá. Štěně se lísa ke své mámě a křepelek hledí upoutat pozornost svého pána, který právě obědvá, tisícem všelijakých kousků, když chce, aby mu dal nažrat. Vůči svým bližním užívá někdy člověk stejných prostředků, a nedovědě-li je přimět, aby jednali tak, jak chce on, pokouší se získat jejich přízeň všemožným lísáním a dotěrným dolezáním. Na to ovšem nemá pokaždé čas. Ve vzdělané společnosti potřebuje neustále spolupráci a pomoc celých zástupů lidí, a téměř celý jeho život stěží stačí k tomu, aby získal přátelství několika

málo osob. Téměř u každého jiného druhu živočichů je každý dospělý jednatelice úplně samostatný, a pokud je v přírodním stavu, nepotřebuje pomoc žádného jiného tvora. Člověk je však stále závislý na pomoci svých bližních, a tu ovšem nemůže očekávat pouze od jejich dobré vůle. Mnohem spíše dosáhne svého tehdy, dokáže-li využít ve svůj prospěch jejich selásky a ukázat jim, že udělat pro něho to, co žádá, je v jejich vlastním zájmu. Nabízí-li kdo druhému jakýkoli výměnný obchod, navrhuje toto: dej mi, co potřebuji já, a já ti dám, co potřebuješ ty. To je smysl každé takové nabídky. A takto také získáme jeden od druhého valnou většinu oněch úsluh, které potřebujeme. Že se můžeme naobédvat, to není z dobré vůle řezníka, sládka nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít. Nikdo nechce být závislý především na dobrodíní svých spoluobčanů, leda žebřák. A dokonce ani žebřák na něm není závislý úplně. Pravda, celý základ jeho životních prostředků mu dává dobročinnost přejících lidí; přestože takto dostane v podstatě všechny nutné životní prostředky, nedostává je, a ani je nemůže dostávat tak, jak je potřebuje. Většinu svých běžných potřeb uspokojuje stejně jako jiní lidé dohodou – výměnou a koupí. Za peníze, které mu dá jeden člověk, si koupí jídlo. Staré šaty, jež mu věnuje jiný, vymění za jiné staré šaty, které mu lépe padnou, nebo za přistřeší, stravu, anebo za peníze, jimiž si může zaplatit buď jídlo, šaty, nebo přistřeší, podle toho, co potřebuje.

Je motivován zájmem každého člověka a vede k dělbě práce.

Většinu vzájemných úsluh, které právě potřebujeme, získáme tedy jeden od druhého dohodou, výměnou a koupí; tyž sklon k provozování výměnného obchodu vede i k původní dělbě práce. V některém pastýřském nebo loveckém kmenu vyřábí například jistý člověk luky a šípy rychleji a dovedněji než kdokoli jiný. Často je vyměňuje za dobytek nebo zvěřinu svých druhů. A nakonec zjistí, že tak může získat dobytka a zvěřiny více, než kdyby se vydal na lov sám. A tak, protože dbá o vlastní prospěch, stane se výroba luků a šípů jeho hlavním zaměstnáním a on se stane jakýmsi zbrojířem. Jiný člověk vynikne zase zručností při roubení a pokrývání malých chatrčí nebo přenosných obydlí. Zvykne si pomáhat takto svým sousedům a ti mu dávají za odměnu rovněž dobytek a zvěřinu; nakonec shledá, že je v jeho zájmu věnovat se úplně tomuto povolání; stane se z něho jakýsi tesař. A stejně se třetí sta-

ne kovářem nebo kotlářem, čtvrtý jirchářem nebo upravovačem koží, hlavní to části oděvu divochů. A tak jistota, že všechno to nadbytečné množství produktů vlastní práce, které sám nemůže spotřebovat, dokáže vyměnit za takové produkty práce jiných lidí, které se mu mohou hodit, povzbuzuje člověka k tomu, aby se věnoval tomu či onomu povolání, a své schopnosti nebo nadání, které snad pro ten který druh práce má, přestával a co nejvíce zdokonaloval.

Rozdíl v přirozeném nadání jednotlivých lidí je ve skutečnosti mnohem menší, než si uvědomujeme. Velmi rozdílné nadání, které zdánlivě odlišuje dospělé lidi různého povolání, není v mnoha případech ani tak příčinou dělby práce, jako spíše jejím důsledkem. Rozdíl mezi příslušnými nejdůležitějšími povoláními, například mezi filosofem a pouličním nosičem, není myslím dán ani tak přírodou, jako spíše obyčejem, zvykem a vzděláním. Když přišli na svět, byli si po prvních šest nebo osm let života možná velmi podobní; ani jejich rodiče, ani jejich druhové nepozorovali žádný nápadný rozdíl. Asi v tomto věku nebo o málo později začínou pracovat ve velmi odlišných zaměstnáních. Teprve tehdy se ukáže různost jejich schopností a postupně se prohlubuje, až nakonec domyšlivost filosofova a sotva připustí jakoukoli podobnost. Avšak nebyť onoho sklonu obchodovat a vyměňovat, každý člověk by si musil všechny nutné životní prostředky a věci život zřípřijemňující, které by chtěl mít, opatřovat sám. Všichni by musili vykonávat stejné povinnosti a stejnou práci a nedošlo by k takovému rozdílnému povolání, jež právě způsobilo větší rozdíl v schopnostech.

a čím je užitečnými.

Tento sklon vede nejen k onomu tak nápadnému rozlišení schopností mezi lidmi různého zaměstnání, nýbrž činí také toto rozlišení užitečným. Ve schopnostech jednotlivých skupin zvířat, která se počítají k jednomu druhu, bývá od přírody mnohem nápadnější rozdíl, než jaký se podle všeho vyskytuje u lidí dříve, než na ně začínou působit zvyklosti a vzdělání. Svým vzděláním a sklony se filosof původně od pouličního nosiče ani zdaleka tak neliší jako mastif od chrtů nebo chrt od křepeláka anebo ten zase od psa ovčáckého. Tato různá plemena zvířat, třebaže všechna náležejí k témuž druhu, jsou si sotva nějak navzájem užitečná. Silnému mastifovi není vůbec nic platná rychlost chrtů ani bystrost křepeláka nebo učenílost ovčáckého psa. Účinky těchto různých schopností a vloh se nedají pro nedostatek sklonů k obchodování a vyměňování

spojit dohromady, a tak ani v nejmenším nepřispívají k pohodlnějšímu životu psů vůbec. Každé z těchto zvířat se musí žítvit i chránit samo, odděleně a samostatně, a ze všech těch různých schopností, jimiž příroda nadala jeho druhy, nemá nejmenší výhodou. U lidí jsou však ty nejdůležitější schopnosti k vzájemnému užítku. Různé produkty jednotlivých schopností přicházejí díky všeobecnému sklonu k obchodování a vyměňování, abych tak řekl, do společného skladu, kde si každý člověk může z plodů nadání jiných nakoupit to, co právě potřebuje.

KAPITOLA III

Dělba práce je omezena rozsahem trhu

Dělba práce je omezena rozsahem trhu.

Jako je schopnost vyměňovat příčinou dělby práce, tak je rozsah této dělby vždycky nutně omezen rozsahem oné schopnosti nebo, jinými slovy, rozsahem trhu. Když je trh příliš malý, nemůže nikoho podněcovat k tomu, aby se cele věnoval jednomu zaměstnání, poněvadž by nebyl s to všechno ono nadbytečné množství produktů vlastní práce, jež nemůže sám spotřebovat, vyměnit za takové produkty práce jiných, které by potřeboval.

Mnohá obchody lze uskutečňovat pouze ve městech.

Jsou některé druhy práce, a to i práce nejnižšího řádu, které se nedají provozovat nikde jinde než ve velkém městě. Tak například nosič by si nemohl najít zaměstnání a obživu nikde jinde. Vesnice je pro něho příliš úzké pole působnosti a dokonce i obyčejné městečko je stěží dost velké, aby mu mohlo poskytnout trvalé zaměstnání. Na samotách a v dědkách, jež jsou roztroušeny v kraji tak málo obydleném, jako je Skotská vysočina, musí být každý rolník pro svou rodinu řezníkem, pekařem i sládkem. Za takových okolností se dá sotva čekat, že i kováře, tesaře nebo zedníka najdeme od sebe na menší vzdálenost než dvacet mil. Ony roztroušeně usídlené rodiny, které mají nejbližšího souseda na osm až deset mil cesty, se musí naučit vykonávat samy značné množství drobnějších prací, na něž by si v hustěji obydleném kraji přizvaly na pomoc řemeslníky. Venkovští řemeslníci musí skoro všude provádět nejrůznější práce, které si jsou příbuzné jen tím, že se při nich užívá stejného druhu materiálu. Venkovský tesař se zabývá každou prací, při níž se něco dělá ze dřeva, venkovský kovář každou prací, která má co dělat s železem. Tesař je tu nejenom tesařem, ale i truhlářem, dělájícím práci hrubou i jemnou, a dokonce i řezbářem, právě tak jako je kolářem, pluhářem a výrobcem vozů. Zaměstnání kovářova jsou ještě pestřejší. Je vyloučeno, že by v odlehlých a vnitrozemských částech Skotské vysočiny mohlo být dokonce takové řemeslo,

připadnout na zisky podnikatele, a tak se hodnota práce rozděluje na mzdy a zisky.

zaměstnávali pracovníky a dodávali jim materiál, a tak z práce jejich práce budou mít zisk. Když se pak směňuje hotový výrobek, ať už za peníze, za práci nebo za jiné zboží, musí něco nad to, co stačí na zaplacení ceny materiálu a na mzdy dělníkům, připadnout podnikateli touto prací, který při ní dává v sázku svůj kapitál, jako zisk. Proto se tu hodnota, kterou dělníci přídávají surovině, rozpadá na dvě složky: jedna z nich platí jejich mzdu, druhá zisk zaměstnavatele z veškerého kapitálu, který vložil do materiálu a do mezd. Nemohl by mít žádný zájem na zaměstnávání dělníků, kdyby neočekával z prodeje jejich práce něco více, než co by mu uhradilo jeho kapitál. A nemohl by mít žádný zájem na tom, aby vložil spíše velký kapitál než malý, kdyby jeho zisky neměly být nějak úměrné velikosti jeho kapitálu.

Někdo by se snad mohl domnívat, že zisky z kapitálu jsou jen jiným jménem pro mzdu za práci zvláštního druhu, totiž za dohled a řízení. Tyto zisky jsou však naprosto odlišné, působí na ně zcela jiní činitelé a nejsou úměrné množství, obtížnosti nebo důmyslnosti této domnělé práce při dohledu a řízení. Jsou určovány jediné hodnotou použitého kapitálu a jsou větší nebo menší podle velikosti tohoto kapitálu. Tak například dejme tomu, že v jistém místě, kde běžný roční zisk z kapitálu činného ve výrobě činí deset procent, jsou dvě manufaktury a v každé z nich je zaměstnáno dvacet dělníků za mzdu patnácti liber št. ročně. Předpokládejme dále, že nejběžnější suroviny, které se za rok zpracují v jedné z nich, stojí jenom sedm set liber št., kdežto vzácnější suroviny v druhé manufaktuře stojí sedm tisíc. Kapitál, jehož se za rok použije v jedné, činí pak jenom tisíc liber št., kdežto kapitál, jehož se použije v druhé, činí sedm tisíc tři sta liber št. A tak při deseti procentní míře bude podnikatel vlastníci jednu manufakturu očekávat roční zisk jenom asi sto liber št., kdežto podnikatel vlastníci druhou bude očekávat okolo sedmi set třiceti liber št. Ale přestože se jejich zisky nesmírně liší, jejich práce dohlížetelská a ředitelská může být buď docela stejná nebo téměř stejná. V mnoha velkých podnicích je téměř všechna taková práce svěřena některému vedoucímu úředníkovi. Jeho mzda vyjadřuje pak správně hodnotu této dohlížetelské a ředitelské práce. I když se při určování její výše obvykle bere jistý zřetel nejen na jeho práci a znalosti, ale i na důvěru, jež se v něho klade, přesto není nikdy tato mzda v náležitém poměru ke kapitálu, jež onen úředník spravuje. A vlastník tohoto kapitálu,

Zisky nepředstavují jen mzdy za dohled a řízení.

KAPITOLA VI

O složkách ceny zboží

Množství práce je přirozeně jediným měřítkem hodnoty.

V oné pradávce a nerozvité společnosti, kdy ještě lidé nezačali hromadit kapitál a přivlastňovat si půdu, je snad jedinou okolností, jež může vnést do jejich vzájemného směňování nějaký řád, poměr mezi různým množstvím práce nutným k získání toho nebo onoho předmětu. Jestliže například u nějakého loveckého národa dá obvykle dvakrát tolik práce zabít bobra než jelena, měl by se jeden bobra samozřejmě vyměňovat za dva jeleny, tj. měl by mít cenu dvou jelenů. Je přirozené, že to, co je produktem práce dvou dnů nebo dvou hodin, má stát dvakrát tolik jako to, co je obvyčejně produktem práce jednoho dne nebo jedné hodiny.

Je-li pak jeden druh práce těžší než druhý, musí se brát na tuto větší obtížnost přirozeně ohled; a produkt jednohodinové práce jednoho druhu může se pak často vyměňovat za produkt dvouhodinové práce jiného druhu.

Podobně vyžaduje-li nějaký druh práce neobyčejnou zručnost a důvtip, pak vážnost, kterou lidé chovají k takovým vlastnostem, dodá samozřejmě produktu takové práce větší hodnotu, než jaká by odpovídala času při ní strávenému. Takových schopností se zřídka dosáhne bez dlouhého cviku a větší hodnota jejich produktů bývá často pouze přiměřenou náhradou za čas a námahu, jež bylo třeba k jejich dosažení vynaložit. V pokročilejší společnosti projevuje se takové uznání větší obtížnosti a větší zručnosti zpravidla ve mzdě; něco podobného se jistě dělo i ve společnosti nejstarší a naprosto nerozvité.

Celý produkt poté připadne dělníkovi.

Za takového stavu věcí patří celý produkt práce pracovníkovi. A množství práce, jehož je obvyčejně zapotřebí k získání nebo vyrobení toho nebo onoho zboží, je jedinou okolností, která může určovat množství práce, jež se za ně dá koupit, zjednat nebo směniti.

Je-li ale využíván kapitál, musí něco

Jakmile se kapitál nahromadí v rukou určitých jednotlivců, někteří z nich ho budou přirozeně užívat k tomu, aby

jenž je takto ušetřen téměř veškeré práce, přesto očekává, že jeho zisk bude v náležitém poměru k jeho kapitálu. A tak zisk z kapitálu tvoří jednu složku ceny zboží, zcela odlišnou od mzdy a určovanou zcela odlišnými činiteli.

Za takového stavu nepatří tedy vždycky celý produkt práce pracovníkovi. Musí se o něj většinou dělit s vlastníkem kapitálu, který ho zaměstnává. A rovněž množství práce vynakládané zpravidla na získání nebo vyrobení toho nebo onoho zboží není jedinou okolností, jež může určovat množství práce, které by se za ně mohlo obyčejně koupit, zjednat nebo směnit. Je zřejmé, že k vytvoření zisku z onoho kapitálu, který zaplatí mzdy a opatří materiál k práci, je třeba ještě jistého množství práce navíc.

Jakmile se půda stává soukromým majetkem, majitelé půdy, jako všichni ostatní lidé, tuze rádi sklizejí tam, kde nikdy neseli, a požadují rentu i za volně rostoucí plody země. Dříví v lese, tráva na louce a všechny volně rostoucí plody země, které člověka, dokud byla půda ještě společná, nestály nic než námahu s jejich posbíráním, to všechno se nyní i pro něho zdražilo o další cenu. Musí zaplatit za povolení, aby je směl sbírat, a část toho, co svým přičiněním buď sklídí, nebo vyrobí, musí odevzdat majiteli půdy. Tato složka nebo, což je nakonec totéž, cena této složky je pozemková renta, a v ceně většiny zboží je to třetí složka.

Skutečná hodnota všech tří částí se měří prací.

V pokročilé společnosti se obyčejně setkáváme se všemi třemi částmi,

např. u obilí,

řování a zisk pachytýře, který předem platí jak pozemkovou rentu, tak mzdu za tuto práci. Přestože se tedy z ceny obilí dá uhradit i cena koně a náklady na péči o něj, celá cena se rozpadá buď přímo, nebo koneckonců na tytéž tři složky, rentu, práci a zisk.

V ceně mouky musíme k ceně obilí připočítat také zisk mlynáře a mzdu jeho chasníků. V ceně chleba i zisk pekaře a mzdu jeho chasníků. A v ceně mouky i chleba práci s převazením obilí od rolníka k mlynáři a odtud k pekaři, jakož i zisk těch, kteří za tuto práci platí mzdu.

Cena lnu se rozpadá na tytéž tři složky jako cena obilí. V ceně plátna musíme k této ceně připočítat ještě mzdu pazederníka, přádláka, tkalce, bělice a ostatních, jakož i zisky jejich zaměstnavatelů.

Když se některé zboží začne vyrábět převážně v manufakturách, ta část ceny, která přechází ve mzdu a zisk, se oproti té, která se mění v rentu, zvětšuje. S rozvojem manufaktury vzrůstá nejen množství jednotlivých zisků, ale každý následující zisk je větší než předchozí, poněvadž kapitál, z něhož pochází, musí být vždycky větší. Kapitál, který zaměstnává například tkalce, musí být větší než kapitál, který zaměstnává přádláky, protože nejenom nahrazuje onen kapitál i s jeho zisky, ale platí nadto i mzdu tkalců. A zisky musí být vždycky úměrné kapitálu.

Několik málo druhů zboží má pouze dvě nebo dokonce jen jednu z těchto tří složek.

Renta představuje menší podíl u zboží z manufaktury.

Všchna zboží ale mají alespoň jednu

složku.

Avšak úhrnná cena každého zboží přece jen musí koneckonců přejít v některou z těch složek nebo ve všechny tři; ne-

rok všechnu tu práci, kterou si může každý rok koupit, množství práce by každým rokem značně vzrůstalo a její produkt by tak měl každého následujícího roku daleko větší hodnotu než roku předchozího. Taková země, kde by celý roční produkt byl vynakládán pouze na vydržování pracujících, však není. Velkou část tohoto produktu spotřebují všude nepracující. A tak podle toho, v jakém poměru se celý tento produkt každoročně rozděluje mezi tyto dvě různé vrstvy lidí, jeho obvyklá nebo průměrná hodnota musí každým rokem buď vzrůstat, nebo klesat, anebo být rok co rok stejná.

KAPITOLA VII

O přirozené a tržní ceně zboží

Běžnou nebo průměrnou vyšší mzdy, zisku

V každé společnosti nebo i obci odpovídá každému použití práce a kapitálu určitá běžná nebo průměrná výše mzdy a zisku. Tato výše se přirozeně řídí, jak dále vyložím, jednak celkovým stavem společnosti, jejím bohatstvím nebo chudobou, tím, zda se tato společnost rozvíjí, zda stagnuje nebo upadá, jednak zvláštní povahou každého tohoto použití.

a renty

V každé společnosti nebo i obci je rovněž běžná nebo průměrná výše pozemkové renty, jež se také řídí, jak dále vyložím, jednak celkovým stavem společnosti nebo okrsku, kde půda leží, a jednak přirozenou nebo uměle zvýšenou úrodností půdy.

Lze nazvat její přirozenou vyšší.

Tato běžná nebo průměrná výše se může nazvat přirozenou vyšší mzdy, zisku a renty v té době a na tom místě, kdy a kde jsou běžné.

Aby mohla být zaplácena, je zboží prodáváno za svou přirozenou cenu,

Když cena některého zboží není ani vyšší, ani nižší, než kolik podle přirozených měřítek stačí k zaplacení pozemkové renty, mzdy za práci a zisku z kapitálu vynaložených na přepravování, zpracování a dopravení zboží na trh, to, zač se zboží prodává, lze nazvat jeho přirozenou cenou.

čili za to, co skutečně stojí, v čemž je zahrnut zisk,

Zboží se pak prodává přesně za tolik, kolik činí jeho skutečná hodnota, tj. kolik skutečně stojí člověka, který s ním přijde na trh. Neboť třebaže to, čemu se běžně říká výrobní cena toho kterého zboží, nezahrnuje v sobě zisk člověka, který je má prodat dál, přece jen, prodá-li je za cenu, která mu neposkytne větší zisku běžnou v jeho obci, zřejmě na tom obchodě prodělá. Vždyť kdyby byl vynaložil svůj kapitál nějak jinak, byl by mohl tohoto zisku dosáhnout. Mimo to je mu jeho zisk důchodem, skutečným zdrojem obživy. Po tu dobu, co zboží zpracovává a dopravuje na trh, platí svým dělníkům mzdu neboli poskytuje jim obživu, a stejně jí platí i za sebe; je pak obvyčejně úměrná zisku, který může s pravděpodobností očekávat z prodeje zboží. Jestliže jeho zboží tento zisk nevynese, lze zcela správně říci, že mu neuhradilo to, co ho skutečně stálo.

neboť nikdo nebude bez zisku nic prodávat.

Tržní cena

je určována množstvím dodaným na trh a účinnou poplatkou.

Třebaže tedy cena, z níž mu plyne tento zisk, není vždycky ta nejnižší, za kterou se zboží někdy dá prodat, přece jen je to nejnižší cena, za kterou se dát prodat během dosti dlouhé doby alespoň tam, kde je naprostá svoboda nebo kde obchodník, kdykoli se mu zachce, může své povolání měnit.

Skutečná cena, za kterou se zboží zpravidla prodává, se nazývá jeho cenou tržní. Ta může být buď vyšší, nebo nižší, nebo přesně stejná jako jeho cena přirozená.

Tržní cena každého určitého zboží je určována poměrem mezi množstvím, které se na trh skutečně dodá, a poplatkovou částí, kdo jsou ochotni zaplatit přirozenou cenu zboží neboli celou hodnotu renty, práce a zisku, jež musí být uhrazeny, aby se zboží dostalo až na trh. Takové lidi je možno nazvat skutečnými poplávajícími a jejich poplatkovou přirozenou cenou, neboť stačí k tomu, aby přivedla ono zboží na trh. Je to něco jiného než poplatková absolutní. V jistém smyslu se může třeba říci, že si nějaký chudák přeje vůz s trojspřezím; měl by jej snad rád, ale jeho zájem není účinnou poplatkovou, jeji uspokojení nemůže být nikdy důvodem, aby toto zboží bylo dodáno na trh.

Když je zboží dodaného na trh vzhledem k účinné poplatkové nedostatek, všichni lidé, kteří jsou ochotni zaplatit celou hodnotu renty, mzdy a zisku, jež je nutno uhradit, aby tam zboží mohlo být dodáno, nemohou dostat celé množství, které chtějí. Aby dostali alespoň něco, budou někteří z nich ochotni dát víc. Ihned mezi nimi vznikne konkurence a tržní cena vystoupí více nebo méně nad přirozenou cenu podle toho, jak dalece bude jejich horlivost v konkurenci podmněna naléhavostí jejich potřeby, bohatstvím nebo rozmarňostí. Mezi uchazeči stejně bohatými a rozmarňými způsobí obyčejně těž potřebu konkurenci dychtivější nebo méně dychtivou podle toho, jak velice jim bude na získání toho zboží záležet. Odtud ony přeměřené vysoké ceny nutných životních prostředků v době blokád nějakého města nebo v době hladu.

Je-li množství zboží dodaného na trh větší než účinná poplávka, nedá se všechno prodat lidem, kteří jsou ochotni zaplatit celou hodnotu renty, mzdy a zisku, jež je nutno uhradit, aby tam zboží mohlo být dodáno. Jistá část se musí odprodat těm, kteří zaplatí méně, a ona nízká cena, kterou za zboží nabízejí, nutně sníží cenu veškerého zboží. Tržní cena klesne více nebo méně pod přirozenou cenu podle toho, nakolik onen přebytek zvýší konkurenci mezi prodávajícími, nebo podle toho, jak dalece prodávajícím záleží na tom, aby se zboží ihned

Když je zboží vzhledem k účinné poplatkové nedostatek, dochází k nárůstu tržní ceny nad její přirozenou výši.

Je-li toto množství větší než účinná poplávka, tržní cena klesá pod svou přirozenou úroveň.

zavili. Tých přebytek při dovozu zboží podléhajícího zkáze vyvolá mnohem větší konkurenci, než je tomu u zboží trvanlivého; větší je tedy například při dovozu pomerančů než při dovozu starého železa.

Když množství zboží dovezeného na trh právě jen stačí uspokojit účinnou poplatkou, je tržní cena samozřejmě přesně nebo téměř přesně táž jako cena přirozená. Veškeré zboží, které je na trhu, se může prodat právě za tuto cenu, a ne za víc. Vzájemná konkurence nutí všechny obchodníky, aby tuto cenu přijímali, nemutí je však, aby přijímali méně.

Množství každého zboží dodaného na trh se samozřejmě přizpůsobuje účinné poplatce. Zájem všech, kteří dávají půdu, práci nebo kapitál na to, aby mohli dodat zboží na trh, proto je, aby jeho množství nikdy nepřekročilo účinnou poplatku. A všichni ostatní lidé mají zájem na tom, aby ho nikdy nebylo méně, než kolik žádá poplávka.

Je-li někdy zboží více, než vyžaduje účinná poplávka, musí být některá složka jeho ceny nižší, než je její přirozená výše. Je-li při tom o rentu, vlastní zájem příměje hned majitele půdy k tomu, aby přestali obdělávat část své půdy; a je-li o mzdu nebo zisk, zájem příměje v jednom případě dělníky, v druhém jejich zaměstnavatele, aby tu nechali částečně nevyužitou práci nebo kapitál. Množství dodané na trh bude zkrátka opět jenom krytí účinnou poplatkou. Všechny složky ceny zboží stoupnou na svou přirozenou výši a úhrnná cena na jeho cenu přirozenou.

Je-li zboží dodaného na trh zase méně, než kolik vyžaduje účinná poplávka, některé složky jeho ceny musí stoupnout nad svou přirozenou výši. Je-li to renta, vlastní zájem příměje samozřejmě všechny ostatní majitele půdy k tomu, aby vyhradili pro pěstování tohoto zboží více půdy, jestliže je to mzda nebo zisk, zájem příměje záhy všechny ostatní dělníky a podnikatele k tomu, aby k výrobě a dodání tohoto zboží na trh vynaložili více práce a kapitálu. Zboží, jež se pak na trh dodá, bude brzy krytí rozhodující poplávku. Všechny složky ceny zboží klesnou zkrátka na svou přirozenou úroveň a úhrnná cena na jeho přirozenou cenu.

Přirozená cena je tedy jakousi střední cenou, k níž ceny všeho zboží neustále tihnou. Různé nahodilé okolnosti je někdy udržují značně výše a jindy je zase stlačují o něco pod ni. Ale at už jim jakékoli překážky zabráňují ustálit se na tomto pevném a trvalém středu, neustále k němu směřují.

Rovná-li se přesně účinné poplatce, pak se tržní cena rovná ceně přirozené.

Množství zboží se přizpůsobuje účinné poplatce.

Převyšuje-li tuto poplávku, nachází se některé složky jeho ceny pod svou přirozenou výši.

Je-li nižší, některé složky jsou nad svou přirozenou úroveň.

Přirozená cena je střední cenou, k níž skutečné ceny tihnou.

*Množství práce se
přizpůsobuje účinné
poptávce,*

Úhrnné množství práce vynaložené každým rokem na to, aby bylo dodáno na trh to nebo ono zboží, přizpůsobuje se v tomto směru samozřejmě účinné poptávce. Je přirozené, že se vždycky přizpůsobuje v tom směru, aby tam bylo tohoto zboží dodáno přesně tolik, aby poptávka byla kryta, a ne překročena.

*avšak množství zboží
vyrobené daným
množstvím práce se
někdy mění.*

Avšak v některých oborech se při vynaložení téhož množství práce vyrobí v různých letech velmi odlišné množství zboží, kdežto v jiných bude vyrobené množství vždycky stejné nebo téměř stejné. Obilí, vína, oleje, chmele atd. vyrobí vždy počet pracovníků v zemědělství v různých letech velmi různé množství. Ale vždy počet přadláků nebo tkalců bude vyrábět každým rokem stejně nebo téměř stejně množství plátna a vlněných tkanin. Účinné poptávce se může v každém směru přizpůsobit pouze průměrný produkt toho nebo onoho robního odvětví. Avšak produkt skutečný je často mnohem větší a často mnohem menší než produkt průměrný. Množství zboží dodaného na trh bude tedy někdy značně převyšovat účinnou poptávku a jindy bude o hodně nižší. I kdyby snad účinná poptávka byla stále stejná, tržní cena zboží bude vystavena velikému kolísání a někdy značně poklesne pod jeho přirozenou cenu, jindy nad ní značně stoupne. Jiná odvětví výroby, kde je produkt při stejném množství práce vždycky stejný nebo téměř stejný, mohou se účinné poptávce přizpůsobit přesněji. Dokud tedy bude poptávka stále stejná, nezmění se pravděpodobně ani tržní cena zboží a bude se buď přesně, nebo téměř přesně rovnat jeho ceně přirozené. Každý ví ze zkušenosti, že ceny plátna a vlněných tkanin nepodléhají ani tak častým, ani tak podstatným výkyvům jako ceny obilí. Ceny prvního druhu zboží se mění pouze se změnami poptávky, ceny obilí se mění nejen se změnami poptávky, ale i s mnohem většími a mnohem častějšími změnami v množství zboží dodaného na trh k uspokojení oné poptávky.

*Tyto výkyvy postihují
více mzdy a zisky než
rentu*

Občasné a dočasné výkyvy v tržní ceně kteréhokoli zboží postihují především ty složky jeho ceny, které přecházejí na mzdu a zisk. Té složky, která představuje rentu, dotýkají se méně. Renta stanovená jako jistá peněžní suma není jimi co do výše ani co do hodnoty ani v nejmenším postížena. Renta stanovená jako jistý podíl nebo jisté množství zemědělských plodin je nesporně postihována ve své roční hodnotě všemi občasnými a dočasnými výkyvy tržní ceny oné zemědělské plodiny, zřídka je však jimi postížena ve své výši rok od roku.

Při sjednávání podmínek pachtu snaží se majitel půdy i pachtýř upravit výši podle svého nejlepšího vědomí nikoli podle dočasných a občasných cen, nýbrž podle průměrné a běžné ceny plodin.

Takové kolísání postihuje jak hodnotu, tak i mzdové sazby nebo míry zisku, a to podle toho, zda je trh nadměrné nebo nedostatečné zásoben zbožím nebo prací, zda prací vykonanou nebo prací, jež se má vykonat. Státní smutek zvýší ceny čer-
ných látek, jichž je pak na trhu skoro vždycky nedostatek, a zvedne zisky obchodníků, kteří jich mají jen poněkud větší množství. Na mzdách tkalců se to vůbec neodrazí. Na trhu je nedostatek zboží, tj. práce vykonané, nikoli práce, jež se má vykonat. Mzdy krejčovských tovaryšů se zvýší. Na trhu je pak totiž nedostatek práce. Nastane účinná poptávka po práci, zá-
dá se více práce, jež se má vykonat, než kolik jí lze získat. Klesnou ceny barevného hedvábí a látek, a tím se také sníží zisky obchodníků, kteří jich mají na skladě poněkud větší množství. Klesnou rovněž mzdy dělníků, kteří jsou zaměstnáni při výrobě takového zboží, po kterém po šest měsíců, ne-li po celý rok, nebude poptávka. Trh je přesycen jak zbožím, tak prací.

*Tržní cena se ale
může po dlouhou
dobu držet nad svou
přirozenou úrovní*

Ale když tržní cena každého určitého zboží takto neustále klesne, můžeme-li to tak říci, k ceně přirozené, přece někdy nahodilé okolnosti, jednou přirozené příčiny, jindy určité veřejné předpisy, udržují u mnohých druhů zboží po dlouhou dobu tržní cenu značně výš, než je cena přirozená.

*v důsledku
nedostatku informací
o vysokých ziscích,*

Když se vzrůstem účinné poptávky stoupne tržní cena některého zboží podstatně nad cenu přirozenou, pak ti, kdo vynaládají svůj kapitál na zásobení trhu tímto zbožím, hledí zpravidla tuto změnu skrýt. Kdyby se to rozneslo, jejich velký zisk by pokoušel tolik nových konkurentů, aby svůj kapitál vynaložili stejně, že účinná poptávka by byla brzy plně kryta a tržní cena by klesla na cenu přirozenou a někdy na určitý čas třeba i pod ni. Jestliže je trh od sídla těch, kdo jej zásobují, hodně vzdálen, podaří se jim někdy udržet toto tajemství i několik let. Po tu dobu jim nepřibudou noví konkurenti a oni se mohou těšit svým mimořádným ziskům. Je ovšem jisté, že se taková tajemství dají zřídka udržet dlouho, a mimořádný zisk může trvat jen o maličko déle než ona tajemství.

*nebo jako důsledek
výrobních tajemství,*

Výrobní tajemství se dají uchovat déle než tajemství obchodní. Barvii, jenž vynalezl prostředek k výrobě určité barvy z materiálu, který stojí jenom polovinu toho, co stojí materiál obvyčejně užívaný, může se, je-li aspoň trochu obezřetný, těšit

z výhod svého objevu po celý život a může je třeba i zanechat potomstvu jako dědictví. Jeho mimořádný zisk plyne z vysoké ceny, jež se mu platí za práci, kterou umí dělat jen on. Je to vlastně vysoká mzda za onu práci. Poněvadž se však tyto zisky při každém novém vynaložení jeho kapitálu opakují a poněvadž jejich úhrn je tu k tomu kapitálu v stálém poměru, považují se obvykle za mimořádné zisky z kapitálu.

Takové zvýšení tržní ceny bývá zřejmě následkem zvláštních okolností, jejichž působení může někdy ovšem trvat i po mnoho let.

Některé plodiny vyžadují tak zvláštní půdu a polohu, že veškerá půda celé velké země, na níž se mohou pěstovat, nestačí třeba krýt účinnou poptávkou. Celé množství dodané na trh se rozprodá tedy třeba těm, kteří jsou ochotni dát více, než kolik by stačilo uhradit rentu z půdy, na níž byly ony plodiny vypěstovány, mzdu za práci i zisk z kapitálu, jichž bylo použito při jejich pěstování a dopravě na trh, podle přirozené míry těchto složek. Takové zboží se může prodávat za tuto vysokou cenu po celá staletí a ta její část, jež představuje rentu z půdy, je v tomto případě obvykle vyšší než míra přirozená. Pacht z půdy, jež poskytuje tak vzácné a ceněné plodiny, jako například pacht z některých vinic ve Francii, vyznačujících se zvlášť vhodnou půdou a polohou, je oproti rentě z jiné, neméně úrodné a neméně dobře obdělávané půdy v okolí neméně vysoký, zatímco mzda za práci a zisky z kapitálu, jež umožnily dodání takového zboží na trh, se liší od mezd a zisků v okolí jen zřídka.

Takové zvýšení tržní ceny bývá zřejmě následkem přirozených příčin, jež nikdy nedovolí, aby účinná poptávka byla plně uspokojena, a jež tedy mohou působit trvale.

Monopol, poskytnutý ať již jednotlivci nebo obchodní společnostmi, má stejný výsledek jako obchodní nebo výrobní tajemství. Monopolisté udržují trvalý nedostatek zboží na trhu tím, že nikdy plně nekryjí účinnou poptávku, a prodávají tak své zboží o mnoho dražší, než je jeho přirozená cena. Tak zvyšují své příjmy, ať ze mzdy nebo ze zisku, podstatně nad jejich přirozenou úroveň.

Monopolní cena je za všech okolností nejvyšší cena, jakou je možno obdržet. Přirozená cena, neboli cena volné konkurence, je naopak nejnižší cena, jakou lze přijmout, ne sice v každém jednotlivém případě, ale vždycky po jistou delší dobu. Monopolní cena je v každém jednotlivém případě nej-

jež mohou trvat velmi dlouho,

nebo v důsledku vzácnosti specifické půdy,

která může působit trvale.

Monopol má stejný výsledek jako obchodní tajemství.

Monopolní cena je nejvyšší cena, jakou je možno obdržet.

vyšší cena, kterou je možno z kupujících vymáchat nebo kterou budou, jak se dá předpokládat, ochotni zaplatit. Cena volné konkurence je nejnižší cena, kterou si prodávající, chtějí-li ještě dále obchodovat, mohou dovolit přijmout.

Týž cíl sledují, byť v menším rozsahu, výsadní práva společností, předpisy o uřednicích a všechny zákony omezující v jednotlivých oborech konkurenci na menší okruh lidí, než jaký by se jí jinak zúčastnil. Jsou to jakési rozšířené monopoly a často mohou po celé věky v celých oborech udržovat tržní cenu určitého zboží nad jeho cenou přirozenou, a rovněž mzdy za vykonanou práci i zisky z vynaloženého kapitálu zachovávat o něco výše, než je jejich přirozená míra.

Takové zvýšení tržní ceny může trvat tak dlouho jako vládní předpisy, o něž se opírá.

Tržní cena tohoto kterého zboží může sice zůstat dlouho nad úrovní ceny přirozené, zřídka však může zůstat dlouho pod ní. Kdyby se kterákoli část tržní ceny platila pod přirozenou mírou, pocítli by lidé, jejichž zájmy by tak byly postiženy, ihned ztrátu; ihned by vyřídili z výroby toho zboží buď tolik půdy, nebo práce, nebo kapitálu, že by množství dodávané na trh brzy jen tak tak stačilo krýt účinnou poptávku. A tak by jeho tržní cena brzy stoupla na vyšší ceny přirozené. Tak alespoň by to vypadalo tam, kde by byla naprostá svoboda.

Tytéž předpisy o uřednicích a zákony o společenstvech sice umožňují, aby se mzda určitého dělníka značně vyšila nad přirozenou míru, když se výroba úspěšně rozvíjí, někdy ho však nutí spokojovat se se mzdou značně nižší, když výroba upadá. V jednom případě z jeho zaměstnání vylučují mnoho lidí, v druhém vylučují z mnoha zaměstnání jeho. Taková nařízení však nepůsobí ani zdaleka tak trvale na pokles dělníkovy mzdy pod její přirozenou úroveň jako na její zvyšování. V prvním případě mohou působit po mnoho staletí, kdežto v druhém nejdéle po dobu života některých dělníků, kteří se svému povolání vyučili v době jeho rozkvětu. Když vymřou, přípu- sobí se počet těch, kteří se řemeslu vyučí později, přirozeně účinně poptávce. Státní správa, která by dokázala stlačovat v určitém oboru po několika generacích buď mzdy za práci, nebo zisky z kapitálu pod jejich přirozenou úroveň, musela by být stejně krutá jako státní správa Hindustánu nebo starověkého Egypta, kde byl každý člověk vázán náboženským zákonem, aby v povolání následoval svého otce, a jestliže je změnil za jiné, bylo to považováno za nejhroznější svatokrádež.

Výsadní práva společenstev atd. předisponují rozšířené monopoly.

Tržní cena může jen zřídka zůstat dlouho pod přirozenou cenou,

i když předpisy o uřednicích a zákony o společenstvech po jistou dobu někdy značně snižují mzdy pod přirozenou úroveň.

To snad je všechno, co bylo zatím nutno uvést o občasných nebo trvalých odchylkách tržní ceny zboží od ceny přirozené.

Přirozená cena se sama mění s přirozenou mírou každé své složky, mzdy, zisku a renty. Tato míra se mění v každé společnosti podle jejího stavu, podle toho, zda je to společnost bohatá nebo chudá, zda se rozvíjí, zda stagnuje nebo upadá. V příštích čtyřech kapitolách se pokusím vysvětlit co neúplněji a co nejpřesněji příčiny těchto různých odchylek.

Nejprve se pokusím vyložit, které okolnosti přirozeně určují výši mzdy a jak na tyto okolnosti působí bohatství nebo chudoba společnosti, její rozvoj, stagnace nebo úpadek.

Za druhé se pokusím ukázat, které okolnosti přirozeně určují výši zisku a jak na tyto okolnosti podobně působí různý stav společnosti.

Přestože peněžní mzda a zisk jsou při různém způsobu vynaložení práce a kapitálu velmi rozdílné, přece jen se zdá, že při každém jednotlivém vynaložení kapitálu je u všech různých druhů práce mezi peněžní mzdou a peněžním ziskem obvykle určité poměr. Tento poměr, jak bude ukázáno později, závisí jednak na povaze různých způsobů vynaložení práce a kapitálu a jednak na různých zákonech a na politice společnosti, v níž se to děje. Třebaže je tento poměr v mnohém směru závislý na zákonech a na politice, chudoba nebo bohatství oné společnosti, její vzešup, stagnace nebo úpadek na něj působí podle všeho málo a za všech okolností zůstává stejný nebo alespoň téměř stejný. Za třetí se pokusím vysvětlit všechny různé okolnosti, které řídí tento poměr.

Za čtvrté se konečně pokusím ukázat, co všechno působí na pozemkovou rentu a na zvyšování nebo snižování skutečné ceny všech různých věcí, jež půda poskytuje.

Přirozená cena se mění s přirozenou mírou mezd, zisku a renty.

Mzdaní se budeme zabývat v kapitole VIII,

ziskem v kapitole IX,

rozdíly ve mzdách a ziscích v kapitole X,

a rentou v kapitole XI.

KAPITOLA VIII

O mzdě za práci

Produkt je přirozenou mzdou práce.

Původně náležel celý pracovníkovi.

Kdyby se tento stav udržel, všechny věci by se zlečnily.

ačkoli zdánlivě by se mnohé věci zdražily.

Produkt práce je přirozenou odměnou za práci, neboli mzdou.

Za původního stavu společnosti, ještě než si lidé začnou přivlastňovat půdu a hromadit kapitál, náleží celý produkt práce pracovníkovi. Ten nemá nad sebou ani majitele půdy, ani pána či zaměstnavatele, s nímž by se musel dělit.

Kdyby se byl tento stav udržel při tom vzešupu produktivní síly práce, k němuž vede dělba práce, byla by se mzda zvyšovala. Všechny věci by se byly postupem času zlevnily. K jejich vyrobění by bylo stačilo menší množství práce, a poněvadž různé druhy zboží vyrobené stejným množstvím práce by se byly za tohoto stavu věci přirozeně navzájem směňovaly, bylo by je bývalo možno koupit za produkt menšího množství práce.

Přestože by se byly ve skutečnosti všechny věci zlevnily, mnoho věcí by se bylo mohlo zdánlivě zdražit, neboli směňovat za větší množství jiného zboží. Tak například dejme tomu, že by se byla produktivní síla práce ve většině oborů rozvinula na desetnásobek, že by tedy člověk za jeden den vyrobil desetkrát tolik co dříve; v některém oboru by se však byla zvýšila toliko dvojnásobně, to znamená, že by člověk za jeden den vyrobil jen dvakrát tolik co dříve. Při směně produktu jednodenní práce ve většině oborů za produkt jednodenní práce v onom určitém odvětví koupil by se za desetnásobek původního množství pouze dvojnásobek původního množství výrobků. Zdánlivě by pak kterékoli množství, například jedna libra takového výjimečného zboží, bylo pětkrát dražší než předtím. Ve skutečnosti by však bylo dvakrát lacinější. Třebaže by k jeho zakoupení bylo nutné pětinašobné množství jiného zboží, k jeho nákupu nebo výrobě by stačila práce jen poloviční. Jeho získání by tedy bylo dvakrát snazší než předtím.

Avšak když si lidé začali přivlastňovat půdu a hromadit kapitál, nemohl tento původní stav, kdy pracovníkovi připadl

Tento stav byl ukončen

změnu relativní hodnoty tohoto zboží. Kdybychom totiž předpokládali, že se mzda zvýšila,¹⁸ v žádném z těchto zaměstnání nebude zapotřebí většího množství práce, ale bude za ni placena větší cena. Tytéž důvody, které povedou lovcce a rybáře k tomu, aby se pokusili zvýšit cenu své zvěřiny a ryb, povedou i majitele dolu k tomu, aby zvýšil cenu svého zlata. Protože tento podnět působí stejně silně na všechna tato tři zaměstnání a protože poměrná postavení těch, kteří se jimi zabývají, jsou před zvýšením mezd i po něm stejná, zůstává relativní hodnota zvěřiny, ryb a zlata nezměněna. Mzdy mohou stoupnout o 20% a zisky v důsledku toho větší nebo menší měrou klesnout, aniž to přivede nejmenší změnu poměrné hodnoty tohoto zboží.

Předpokládejme nyní, že týmž množstvím práce a fixního kapitálu lze vyrobit více ryb, ale nikoli více zlata nebo zvěřiny; tedy poměrná hodnota ryb ve srovnání s hodnotou zlata nebo zvěřiny klesne. Bylo-li by produktem jednoho dne práce 25 lososů místo 20, byla by cena lososa 16 šilinků místo 1 libry št. a jeden jelen by se směňoval za dva a půl lososa místo za dva. Cena jelena by však zůstala tak jako dříve 2 libry št. Právě tak kdyby se s týmž množstvím kapitálu a práce získalo méně ryb, relativní hodnota ryb by stoupla. Směnná hodnota ryb by stoupala nebo klesala pouze proto, že k získání daného množství ryb

¹⁸ [V druhém a také v prvním vydání je místo slov „Kdybychom totiž předpokládali, že se mzda zvýšila“ dlouhý odstavec s podrobným odůvodněním, proč změna mezd nevyvolává změny relativní hodnoty zboží:

„Nebot čini-li zisk 10%, pak k nahrazení 100 liber št. oběžného kapitálu plus 10% zisku je zapotřebí tržby 110 liber št.; aby byla tatáž část fixního kapitálu nahrazena při míře zisku 10%, bylo by třeba každoročně dostávat 16,27 liber št., neboť hodnota annuity 16,27 liber št. čini za 10 let 100 liber št., půjčuj-li se peníze na 10%. Všechna lovcova zvěřina by se tedy musela každoročně prodávat za 126,27 liber št. Protože však rybnářský kapitál představuje tutéž věštinu a dělí se na fixní a oběžný kapitál v témž poměru a rovněž slouží stejně dlouho, musí rybnář své produkty prodávat za tutéž cenu, aby dosáhl téhož zisku. Kdyby mzdy stouply o 10%, a kdyby bylo proto v každém odvětví zapotřebí o 10% oběžného kapitálu více, nemělo by to žádný vliv na obě zaměstnání. Aby bylo vyrobeno stejné množství zboží jako dříve, bylo by v obou zapotřebí 210 liber št. místo 200 a zboží by se prodávalo přeseň za tutéž sumu peněz, totiž za 126,27 liber št.; jeho relativní hodnota by se tedy nezměnila a zisky by poklesly stejně v obou odvětvích.

Ceny zboží by nestouply, neboť k výrobě peněz, v nichž je vyjadřována hodnota zboží, je za předpokladu, že se jejich hodnota nemění, zapotřebí stále stejného množství práce.

Kdyby byl zlatý důl, v němž se těží peníze, v téže zemi, muselo by se po zvýšení mezd použít jako kapitálu 210 liber št., aby bylo získáno totéž množství kovu, jaké se získalo dřívě za 200 liber št. Z téhož důvodu, z jakého by lovcce a rybnář potřeboval zvýšit svůj kapitál o 10 liber št., musel by jej zvýšit i majitel dolu.“ Následuje text, jak je uveden výše.]

bylo zapotřebí více nebo méně práce. Tento vzestup nebo pokles hodnoty ryb by však byl vždy úměrný zvýšení nebo snížení množství potřebné práce.

Kdybychom tedy měli neměnné měřítko, jímž bychom mohli měřit změny hodnoty jiného zboží, shledali bychom, že nejvyšší hranice jejího růstu, dojde-li k této změněm za předpokladaných okolností, je úměrná dodatečnému množství práce potřebné k jeho výrobě a že nebude-li k jeho výrobě třeba více práce, nemohla by jeho hodnota vůbec stoupnout. Růst mezd by nezvyšil jeho hodnotu ani v peněžním vyjádření, ani ve vztahu k jinému zboží, jehož výroba nevyžadovala dodatečného množství práce, a mezi fixním a oběžným kapitálem by zůstal týž poměr, při čemž fixní kapitál by mohl sloužit touž dobu. Kdyby bylo k výrobě nějakého jiného zboží zapotřebí více nebo méně práce, bezprostředně by to přivedlo změnu jeho poměrné hodnoty, jak jsme již na to poukázali, avšak taková změna by nastala proto, že se změnilo množství potřebné práce, a nikoli proto, že se zvýšily mzdy.¹⁹

Oddíl IV

Zásada, že množství práce vynaložené na výrobu zboží určuje jeho poměrnou hodnotu, je do značné míry modifikována používáním strojů a jiného fixního a trvalého kapitálu

§ 17 V předcházejícím oddílu jsme předpokládali, že náradí a zbraně, potřebné k ulovení jelena a lososa, jsou stejně trvanlivé a že jsou výsledkem téhož množství práce. Viděli jsme, že změny poměrné hodnoty jelena a lososa závisely výhradně na měnícím se množství práce potřebném k jejich získání. Avšak za každého stavu společností mohou mít nástroje, náradí, budovy a stroje, používané v různých odvětvích, různou trvanlivost a mohou vyžadovat rozdílné množství práce k tomu, aby byly vyrobeny. Také poměr mezi kapitálem, který je určen k držování práce, a kapitálem, který je vložen do nástrojů, strojů a budov, může být rozdílný. Tento rozdíl ve stupni trvanlivosti fixního kapitálu

¹⁹ [V druhém vydání následuje po těchto slovech odstavec, který uzavírá druhý oddíl:

„Z tohoto oddílu tedy vyplývá, že bez ohledu na akumulaci kapitálu se poměrná hodnota zboží nebude nutně zvyšovat proto, že by rostly mzdy, nebude-li jejich růst provázen usnadněním nebo ztížením výroby jednoho nebo několika těchto zboží.“ Poté začíná třetí oddíl.]

a v poměru, ve kterém mohou být tyto dvě formy kapitálu kombinovány, podmiňuje další příčinu změn poměrné hodnoty zboží vedle většího nebo menšího množství práce potřebného k jeho výrobě. Touto příčinou je růst nebo pokles hodnoty práce.

Potrava a oděv, jež dělník spotřebovává, budovy, v nichž pracuje, nástroje, které užívá při práci, mají vesměs pomíjivý charakter. V době, po kterou tyto různé kapitály budou sloužit, je však veliký rozdíl: parní stroj slouží déle než loď, loď déle než dělníkův oděv a oděv déle než potrava, kterou spotřebovává.

Podle toho, spotřebovává-li se kapitál rychle a musí být často reprodukován nebo opotřebovává-li se pomalu, je považován buď za oběžný, nebo za fixní kapitál.²⁰ O majiteli pivovaru, jehož budovy a zařízení jsou drahé a trvanlivé, se říká, že používá značnou část svého kapitálu ve formě fixního kapitálu; naproti tomu o obuvníkově, jehož kapitál je určen hlavně k placení mezd, které jsou vydávány za stravu a oděv, méně trvanlivé zboží než budovy a stroje, se říká, že používá značné části svého kapitálu jako oběžný kapitál.

Rovněž je třeba povšimnout si toho, že se oběžný kapitál může obracet čili navracet se ke svému majiteli ve velmi nestejných časových úsecích. Pšenice, kterou koupil pachtýř k setí, je fixním kapitálem ve stovnění s pšenicí, kterou koupil pekař k výrobě chleba. Jeden ji ponechává v půdě a může ji dostat zpět teprve až za rok, druhý ji může dát semít na mouku a prodat jako chléb svým zákazníkům, takže se za týden jeho kapitál opět uvolní, aby jím pekař obnovil tutéž operaci nebo začal nějakou jinou.

Ve dvou odvětvích mohou být používány kapitály téže velikosti, ale na fixní a oběžný kapitál se dělí různým způsobem.

V jednom odvětví se může používat velmi málo kapitálu jako oběžného, t. j. určeného k vydržování práce; může být vložen hlavně do strojů, nástrojů, budov a j., t. j. kapitál má spíše fixní a trvalejší charakter. V jiném odvětví se používá téhož množství kapitálu, ale hlavně k vydržování práce, a velmi málo je ho vloženo do nástrojů, strojů a budov. Zvýšení mezd dělníků musí působit na zboží, vyráběné za tak rozdílných podmínek, nestejně.

Dále, dva průmyslníci mohou používat fixního a oběžného kapitálu téže velikosti, ale délka života jejich fixních kapitálů je zcela rozdílná.

²⁰ Nepodstatné dělení, při němž nelze vést přesnou rozlišující hranici. [Tato poznámka je připojena pouze v druhém vydání.]

Jeden má parní stroj v hodnotě 10.000 liber št., druhý má loď v téže hodnotě.

Kdyby lidé při výrobě nepoužívali strojů, nýbrž pouze práce a kdyby všem trvalo stejně dlouho, než by své zboží dodali na trh, byla by směnná hodnota jejich zboží přesně úměrná množství vynaložené práce.

Kdyby používali fixního kapitálu téže hodnoty a téže trvanlivosti, byla by hodnota vyrobeného zboží i v tomto případě stejná a změnila by se podle toho, zda na jeho výrobu bylo vynaloženo větší nebo menší množství práce.

§ 18 Ačkoli se poměrná hodnota zboží, vyrobeného za týchž podmínek, mění jen při zvýšení nebo snížení množství práce, potřebné k výrobě toho či onoho zboží, přece ve srovnání s jiným zbožím, vyrobeným s jiným poměrným množstvím fixního a oběžného kapitálu, bude se jeho hodnota měnit i z druhé příčiny, o níž jsem se již zmínil dříve, totiž zvýšením hodnoty práce, i když se na výrobu toho či onoho zboží nevytlačilo ani více ani méně práce. Ječmen a oves by zůstal navzájem v téže poměru při každé změně mzdy. Totéž by se stalo s bavlněným zbožím nebo se sukrem, kdyby se vyráběly za úplně stejných podmínek. A přece se při zvýšení nebo při poklesu mezd může hodnota ječmene ve srovnání s bavlněným zbožím a hodnota ovesa ve srovnání se sukrem změnit.

Dejme tomu, že dvě osoby zaměstnávají během roku po 100 dělnících při výrobě dvou strojů a další osoba zaměstnává týž počet dělníků pěstováním obilí; každý z těchto strojů bude mít na konci roku stejnou hodnotu jako obilí, protože bude vyroben týmž množstvím práce. Dejme tomu, že majitel jednoho stroje jej v příštím roce použije k výrobě sukna se 100 dělníky a majitel druhého stroje jej také použije se 100 dělníky k výrobě bavlněného zboží, zatím co pachtýř bude tak jako dříve zaměstnávat 100 dělníků pěstováním obilí. Během druhého roku budou všichni vynakládat totéž množství práce, ale zboží a stroje výrobce sukna i výrobce bavlněného zboží budou výsledkem práce dvou set dělníků zaměstnaných po dobu jednoho roku neboli spíše výsledkem práce 100 dělníků, kteří pracovali po dobu dvou let, kdežto obilí bude vyrobeno prací 100 lidí během jednoho roku. Je-li tedy hodnota obilí 500 liber št., musí mít stroje a sukno výrobce sukna dohromady hodnotu 1000 liber št. a hodnota strojů a bavlněného zboží výrobce bavlněného zboží by měla být rovněž dvojnásobkem hodnoty obilí. Avšak tato hodnota bude větší než dvojnásobek hodnoty obilí, protože zisky

z kapitálu výrobce sukna a bavlněného zboží byly v prvním roce přidány k jejich kapitálu, kdežto pachtýř svůj zisk vydal a spotřeboval. Protože jejich kapitály mají různě stupně trvanlivosti, nebo — což je totéž — protože doba, která musí uplynout, dříve než lze nějakou část zboží dodat na trh, je různá, nebude jeho hodnota přesně úměrná množství práce na ně vynaložené. Poměr jejich hodnot nebude dvě ku jedné, nýbrž o něco větší, aby se kompensovala delší doba, která musí uplynout, dříve než může být zboží o nejvyšší hodnotě dodáno na trh.

Předpokládejme, že se za práci každého dělníka zaplatilo ročně 50 liber št., čili bylo vynaloženo 5000 liber št. kapitálu, a že zisky byly 10%. Hodnota každého stroje pak bude právě tak jako hodnota obilí na konci prvního roku 5500 liber št. V druhém roce vynaloží průmyslníci a pachtýř znovu 5000 liber št. na vydržování práce, a proto opět své zboží prodají za 5500 liber št. Avšak aby ti, kdo používají stroje, pracovali za týchž podmínek jako pachtýř, musí dostat nejen 5500 liber št. při stejném kapitálu 5000 liber št. na práci, ale kromě toho musí dostat ještě 550 liber št. jako zisk z 5500 liber št., které vložili do stroje. Proto musí být jejich zboží prodáno za 6000 liber št. Zde tedy máme kapitalisty, kteří používají ročně při výrobě svého zboží přesně stejného množství práce, a přece je hodnota zboží, které vyrábějí, různá, protože je různé množství fixního kapitálu neboli akumulované práce, jehož každý z nich používá. Sukno a bavlněné zboží má stejnou hodnotu, protože je produktem téhož množství práce a téhož množství fixního kapitálu; avšak obilí nebude mít stejnou hodnotu jako toto zboží, protože je vyrobeno, pokud jde o fixní kapitál, za odlišných okolností.

Ale jak se na jejich poměrné hodnotě projeví zvýšení hodnoty práce? Je zřejmé, že poměrná hodnota sukna a bavlněného zboží se nezmění, neboť za okolností, které předpokládáme, projeví se cokoli, co ovlivní jedno zboží i u druhého zboží stejně. Nezmění se ani poměrná hodnota pšenice a ječmene, protože pokud jde o fixní a oběžný kapitál, jsou vyrobeny za stejných okolností; avšak hodnota obilí ve srovnání se sukrem nebo bavlněným zbožím se musí změnit zvýšením hodnoty práce.

Hodnota práce nemůže stoupnout, aniž klesne zisk. Má-li být obilí rozděleno mezi pachtýře a dělníka, pak čím větší je podíl jednoho, tím méně zbude druhému. Podobně je tomu, je-li mezi dělníka a jeho zaměstnavatele rozdělováno sukno nebo bavlněné zboží; čím větší je podíl jednoho, tím méně zbude druhému. Dejme tomu, že zvýšením

mezd klesnou zisky z 10 na 9%. Pak místo toho, aby průmyslníci přidali k celkové ceně svého zboží (k 5500 liberám št.) 550 liber št. jako zisk z fixního kapitálu, přidají pouze 9% této sumy neboli 495 liber št. a cena zboží bude tedy 5995 liber št. místo 6050 liber št. Protože obilí se bude i nadále prodávat za 5500 liber št., hodnota průmyslového zboží, na něž bylo vynaloženo více fixního kapitálu, klesne ve srovnání s hodnotou obilí nebo jakéhokoli jiného zboží, na které bylo vynaloženo více fixního kapitálu. Stupeň změn relativní hodnoty zboží způsobených růstem nebo poklesem hodnoty práce bude záviset na tom, jaký je podíl fixního kapitálu na veškerém vynaloženém kapitálu. Relativní hodnota všeho zboží, při jehož výrobě se užívá velmi nákladných strojů nebo velmi drahých budov, nebo které vyžaduje dlouhé doby, než může být dodáno na trh, klesne, kdežto poměrná hodnota toho zboží, které je vyráběno hlavně prací nebo které lze rychle dodat na trh, stoupne.

Čtenář si však asi povšimne, že tato příčina změny v hodnotě zboží má poměrně slabé účinky. Při takovém zvýšení mezd, které způsobí pokles zisku o 1%, klesla by relativní hodnota zboží, vyrobeného za okolností, které jsem předpokládal, jen o 1%; při tomto poklesu zisků by jeho hodnota klesla z 6050 na 5995 liber št. Největší účinek, který by mohlo zvýšení mezd v relativní hodnotě tohoto zboží způsobit, nebyl by vyšší než 6—7%, protože za žádných okolností by pravděpodobně nebylo možno všeobecně a natrvalo zisky více snížit.

Jinak je tomu s jinou důležitou příčinou změny v hodnotě zboží, totiž se zvětšením nebo zmenšením množství práce potřebné na jeho výrobu. Bude-li k výrobě obilí zapotřebí 80 lidí místo 100, klesne hodnota práce o 20% neboli z 5500 na 4400 liber št. Postačí-li k vyrobení sukna práce 80 dělníků místo 100, hodnota sukna klesne z 6050 na 4950 liber št. Poněkud významnější změna stálé míry zisku je důsledkem příčin, které působí teprve během řady let, kdežto ke změnám množství práce potřebné k vyrobení zboží dochází každodenně. Každé zlepšení strojů, nástrojů, budov, těžby surovin šetří práci a umožňuje nám, abychom zboží, při jehož výrobě se těchto zlepšení používá, vyráběli snadněji, a proto se jeho hodnota mění. Pak ovšem, bylo-li by při posuzování příčin změn hodnoty zboží nesprávně úplně opomíjet účinky růstu nebo poklesu hodnoty práce, právě tak by bylo nesprávné přisuzovat mu velký význam. Proto, i když se budu v dalších částech tohoto díla na tyto příčiny změn odvolávat, budu všechny velké změny v poměrné

hodnotě zboží zkoumat jako změny způsobené větším nebo menším množstvím práce, které by si v různých dobách jejich výroba vyžadovala.

Sotva je nutné uvádět, že zboží, na jehož výrobu bylo vynaloženo stejné množství práce, bude mít různou směnnou hodnotu, nemůže-li být dodáno na trh v téže době.

Dejme tomu, že při výrobě zboží zaměstnává 20 dělníků za 1000 liber št. ročně a že na konci roku zaměstnám opět 20 lidí na příští rok za dalších 1000 liber št., abych zboží dokončil nebo dokonaleji zpracoval, a že je dodám na trh za 2 roky. Při míře zisku 10% se musí mé zboží prodávat za 2310 liber št., protože jsem v prvním roce vynaložil kapitál 1000 liber št. a v druhém roce kapitál 2100 liber št. Někdo jiný používá přesně téhož množství práce, ale vynaloží je plně jen v prvním roce, kdy zaměstnává 40 dělníků nákladem 2000 liber št. Na konci prvního roku prodá zboží s 10% ziskem neboli za 2200 liber št. Máme zde tedy dvě zboží, na něž bylo vynaloženo přesně totéž množství práce, při čemž jedno se prodává za 2310 liber št., druhé za 2200 liber št.

Tento případ se zdánlivě liší od předcházejícího, ale ve skutečnosti je týž. V obou případech je zvýšení ceny jednoho zboží způsobeno prodloužením doby, která musí uplynout, než zboží může být dodáno na trh. V prvním případě měly stroje a sukno hodnotu vyšší, než je dvojnásobná hodnota obilí, ačkoli na ně bylo vynaloženo jen dvakrát tolik práce. V druhém případě má jedno zboží větší hodnotu než druhé, ačkoli na jeho výrobu nebylo vynaloženo více práce. Rozdíl v hodnotě v obojím případě vzniká proto, že zisky jsou akumulovány jako kapitál, a je jen spravedlivou kompensací za dobu, po kterou jich nebylo možno využít.

Je tedy zřejmé, že dělení kapitálu na fixní a oběžný v různém poměru a v různých odvětvích výroby značně modifikuje pravidlo, které je obecně platné tehdy, používá-li se při výrobě takřka výlučně práce, totiž pravidlo, že hodnota zboží se nikdy nemění, není-li na jeho výrobu vynaloženo větší nebo menší množství práce, neboť v tomto oddíle bylo ukázáno, že nezmění-li se množství práce, způsobí vzestup hodnoty práce pouze pokles směnné hodnoty toho zboží, při jehož výrobě se používá fixního kapitálu; čím větší je podíl fixního kapitálu, tím větší bude tento pokles.

Oddíl V

Zásada, že hodnota se zvýšením nebo snížením mezd nemění, je modifikována také nestejnou trvanlivostí kapitálu a nestejnou rychlostí, s níž se podnikatelí obrací

§ 19 V posledním oddíle jsme předpokládali, že u dvou stejných kapitálů v různých odvětvích byl podíl fixního a oběžného kapitálu nesejný; nyní předpokládáme, že tento podíl je stejný, ale že jejich trvanlivost je nesejná. Čím méně je fixní kapitál trvanlivý, tím více se svým charakterem blíží oběžnému kapitálu. Spotřebuje se a jeho hodnota bude reprodukována v kratší době, aby byl průmyslníkův kapitál uchován. Viděli jsme právě, že při zvýšení mezd bude hodnota zboží vyrobeného v továrně, v níž převládá fixní kapitál, poměrně nižší než hodnota zboží, při jehož výrobě převládá oběžný kapitál. Stejná příčina vyvolá stejný účinek, a to úměrně tomu, jak se bude zmenšovat trvanlivost fixního kapitálu a jak se tento kapitál bude přibližovat povaze oběžného kapitálu.

Je-li fixní kapitál svou povahou málo trvanlivý, je každoročně třeba většího množství práce, aby byl uchován ve stavu své původní účinnosti, avšak práci takto vynaloženou lze považovat za práci vynaloženou ve skutečnosti na vyrobené zboží, na které proto musí přecházet hodnota úměrná této práci. Kdybych měl stroj v hodnotě 20.000 liber št., který by k výrobě zboží vyžadoval velmi malého množství práce, a kdyby opotřebení takového stroje bylo nepatrné a všeobecná míra zisku byla 10%, nemusel bych k ceně svého zboží připočítávat o mnoho více než 2000 liber št. za použití svého stroje. Bylo-li by však opotřebení stroje velké, bylo-li by během roku zapotřebí práce 50 osob, aby byl uchován v patřičném stavu, musel bych za své zboží požadovat vyšší cenu. Tato zvýšená cena by se rovnala ceně, jakou by dostal kterýkoli jiný výrobce, který by při výrobě jiného zboží zaměstnával 50 osob a vůbec neužíval stroje.

Avšak zvýšení mezd dělníků se neprojeví stejně u zboží vyráběného pomocí strojů, které se rychle opotřebovávají, jako u zboží vyráběného pomocí strojů, které se opotřebovávají pomalu. Při výrobě jednoho zboží by na ně neustále přecházelo velké množství práce, při výrobě druhého by ji pak přecházelo jen málo. Proto každé zvýšení mezd neboli, což je totéž, každý pokles zisku by snížil relativní hodnotu zboží, které bylo vyrobeno kapitálem trvalejší povahy, a příslušně by zvýšil hod-

notu toho zboží, jež bylo vyrobeno kapitálem, který se opotřebovává rychleji. Snížení mezd by mělo přesně opačný účinek.

Rekl jsem již, že fixní kapitál má různý stupeň trvanlivosti. Předpokládáme nyní, že existuje stroj, jehož lze použít v některem zvláštním odvětví, aby vykonával práci 100 osob po dobu jednoho roku, a že by vydržel pouze jeden rok. Předpokládáme dále, že tento stroj stojí 5000 liber št. a že mzdy placené ročně 100 osobám činí 5000 liber št. Je zřejmé, že průmyslníkovi by bylo jedno, zda koupí stroj nebo zda najme dělníky. Předpokládáme dále, že hodnota práce se zvýší a v důsledku toho budou roční mzdy 100 osob činit 5500 liber št. Je jasné, že průmyslník nyní již nebude váhat: bude v jeho zájmu, aby koupil stroj, který mu tutéž práci vykoná za 5000 liber št. Nezvyší se však cena stroje, nebude stát 5500 liber št. proto, že stoupla hodnota práce? Jeho cena by se zvýšila, kdyby se při jeho výrobě nepoužívalo žádného kapitálu a kdyby jeho výrobce neměl žádný zisk. Kdyby stroj byl na příklad produktem práce 100 osob, které na něm pracovaly po jeden rok za mzdu 50 liber št. na osobu, a kdyby tedy jeho cena byla 5000 liber št., pak by při zvýšení mezd na 55 liber št. stál 5500 liber št. To však není možné; buď je zaměstnáno méně než 100 dělníků, nebo nemůže být stroj prodán za 5000 liber št., neboť z těchto 5000 liber št. je nutno zaplatit zisk z kapitálu vynaloženého na dělníky. Předpokládáme však, že bylo zaměstnáno jen 85 osob nákladem 50 liber št. na každou z nich, neboli 4250 liber št. ročně, a že by 750 liber št., které by prodej stroje vynesl po vyplacení mezd dělníkům, tvořilo zisk z podnikatelova kapitálu. Při zvýšení mezd o 10% by musel použít dodatečného kapitálu 425 liber št., a proto vložit 4675 liber št. místo 4250 liber št. Z tohoto kapitálu by dosáhl zisku pouze 325 liber št., kdyby svůj stroj prodával dále za 5000 liber št.; právě tak je tomu však se všemi průmyslníky a kapitalisty; zvýšení mezd se dotýká všech stejně. Kdyby proto podnikatel, který stroj vyrobil, v důsledku zvýšení mezd zvýšil jeho cenu, začalo by se do výroby takovýchto strojů hrnout neobvyčejné množství kapitálu, a to až do té doby, dokud by ceny strojů nepřinášely jen obvyklou míru zisku.²¹ Vidíme tedy, že zvýšením mezd by ceny strojů nestoupily.

²¹ Nyní je nám jasné, proč jsou staré země stále vedeny k tomu, aby používaly stroje, a nové země k tomu, aby používaly práci. S každou obtíží, spojenou s opatřováním obživ pro dělníky, nutně stoupá hodnota práce a každé zvýšení ceny práce přináší nový podnět k užívání strojů. Tato obtíž s opatřováním obživ dělníků se

Avšak průmyslník, který by se při všeobecném zvýšení mezd mohl uchýlit k používání stroje, který nezvyšuje výrobní náklady jeho zboží, měl by zvlášť výhodné postavení, kdyby mohl za své zboží požadovat tutéž cenu jako dříve; jak jsme však již viděli, bude muset cenu svého zboží snížit, protože jinak poplyne kapitál do jeho odvětví tak dlouho, dokud jeho zisk neklesne na všeobecnou úroveň. Prospěch ze zavedení strojů má tedy většinou: tito němi činitelé jsou vždy produktem mnohem menšího množství práce, než kolik ji nahrazují, i když mají tutéž peněžní hodnotu. Stroje způsobují, že vzestup cen životních prostředků, který vede k vzestupu mezd, postihuje menší počet osob. V případě uvedení výše postihne 85 osob místo 100, a úspora, která tím vznikne, projeví se ve snížené ceně vyrobeného zboží. Skutečná hodnota strojů a zboží, jimi vyrobeného, se nejen nezvyší, ale naopak, hodnota všeho zboží vyrobeného stroji klesne, a to úměrně jejich trvanlivosti.

§ 20 Vidíme tedy, že v počátečních stupních lidské společnosti, dokud se nepoužívá mnoha strojů nebo trvanlivého kapitálu, bude mít zboží vyrobené stejnými kapitály přibližně stejnou hodnotu, která bude relativně stoupat nebo klesat jen proto, že na jeho výrobu bylo zapotřebí více nebo méně práce. Po zavedení těchto drahých a trvanlivých nástrojů však bude mít zboží vyrobené stejnými kapitály velmi nestejnou hodnotu. Ačkoli bude jejich relativní hodnota stoupat nebo klesat vždy podle toho, jak se bude zvyšovat nebo zmenšovat množství práce, potřebné k jejich vyrobení, bude mimo to podléhat i jiné, i když menší změně, způsobené růstem nebo poklesem mezd a zisků. Protože zboží, které se prodává za 5000 liber št., může být produktem kapitálu, který se svou velikostí rovná kapitálu, pomocí něhož bylo vyrobeno jiné zboží, které se prodává za 10.000 liber št., musí jeho výroba přinášet stejný zisk; tento zisk by však nebyl stejný, kdyby se ceny zboží neměnily se vzestupem nebo poklesem míry zisku.

Je také zřejmo, že v poměru k trvanlivosti kapitálu používaného v kterémkoliv odvětví výroby mění se relativní ceny zboží, vyrobeného pomocí takového trvanlivého kapitálu, v obráceném poměru ke mzdám; ceny budou klesat, porostou-li mzdy, a stoupat, jestliže se mzdy sníží. A naopak, cena zboží, které se vyrábí převážně s použitím menšího

neustále projevuje ve starých zemích, kdežto v nových zemích může dojít k velmi velkému zvýšení obyvateľstva bez nejmenšího zvýšení mezd. Tam lze právě tak snadno uživit sedmý, osmý a devátý milion lidí jako druhý, třetí a čtvrtý.

fixního kapitálu nebo fixního kapitálu méně trvanlivého charakteru, než je měřítko, ve kterém se vyjadřuje cena, bude stoupat, porostou-li mzdy, a klesat, budou-li se snižovat.²²

Oddíl VI²³

O neměnné míře hodnoty

§ 21 Mění-li se poměrná hodnota zboží, bylo by žádoucí, abychom měli prostředky, kterými bychom mohli zjistit, u kterého zboží skutečná hodnota poklesla a u kterého stoupla. Toho můžeme dosáhnout jen postupným srovnáváním s nějakým neměnným základním měřítkem hodnoty, které by nepodléhalo žádné ze změn, jimž je vystaveno ostatní zboží. Najít takové měřítko je nemožné, protože neexistuje zboží, jež by samo nepodléhalo týmž změnám jako věci, jejichž hodnota má být zjištěna; t. j. neexistuje zboží, jehož výroba by nevyžadovala více nebo méně práce. Kdyby však bylo možné u tohoto měřítka odstranit i tuto příčinu změn hodnoty, kdyby bylo možné, že by na příklad výroba našich peněz v různých obdobích vyžadovala totéž množství práce, přece jen by nebylo dokonalým měřítkem nebo neměnnou mírou hodnoty, protože, jak jsem se právě pokusil vysvětlit, by podléhalo poměrným změnám v důsledku zvyšování nebo snižování mezd a v důsledku změn v podílu fixního kapitálu, potřebného k výrobě peněz a k výrobě jiného zboží, změnu jehož hodnoty chceme zjistit. Mimo to by podléhalo změnám i proto, že trvanlivost fixního kapitálu, používaného k výrobě peněz a jiného zboží, jež s nimi má být srovnáváno, je velmi různá a že doba potřebná k tomu, aby přišly na trh, může být delší nebo kratší než doba nutná k tomu, aby se na trh dostalo jiné zboží, změnu jehož hodnoty chceme zjistit. Všechny tyto okolnosti nemožňují kterémukoli zboží, aby se stalo naprosto přesnou mírou hodnoty.

Kdybychom na příklad chtěli za takovou míru vzít zlato, je jasné,

²² [Místo posledních rádků „A naopak, cena zboží... a klesat, budou-li se snižovat“, je v druhém vydání uvedeno: „A že směnná hodnota žádného zboží neroste pouze proto, že stoupají mzdy; jeho směnná hodnota se zvětšuje, vynakládá-li se více práce na jeho výrobu, *sníží-li se mzdy* nebo klesá-li hodnota základního měřítka, v němž je oceňováno.“]

²³ [Šestý oddíl je zarazen až do třetího vydání.]

že je to zboží vyrobené za týchž podmínek jako každé jiné a že k své výrobě vyžaduje práci a fixní kapitál. Tak jako při výrobě každého jiného zboží je i zde možno použít zlepšení, které při těžbě zlata ušetří práci, a tedy i relativní hodnota zlata může klesat již proto, že se snadněji těží.

Předpokládáme-li, že tato příčina změn odpadá a že k získání téhož množství zlata bude stále zapotřebí stejného množství práce, nicméně zlato nebude dokonalou mírou hodnoty, již bychom mohli přesně zjišťovat změny hodnot všech ostatních věcí. Je tomu tak předně proto, že poměr mezi fixním a obežným kapitálem při výrobě zlata a ostatních věcí může být různý; dále proto, že fixní kapitál může mít různou trvanlivost; a pak proto, že dodání zlata na trh může vyžadovat delší dobu než dodání jiného zboží. Bylo by dokonalou mírou hodnoty pro všechny věci, které se vyrábějí za přesně týchž podmínek jako zlato samo, nikoli však pro jiné. Kdyby se na příklad vyrábělo za stejných podmínek, které jsou podle našeho předpokladu nutné k výrobě sukna a bavlněného zboží, bylo by dokonalou mírou hodnoty pro tyto věci; nebylo by jí však pro obilí, uhlí a jiné zboží vyráběné s menším nebo větším podílem fixního kapitálu. Jak jsme již ukázali, každá změna stálé míry zisku by totiž měla určitý vliv na relativní hodnotu všeho tohoto zboží nezávisle na jakékoli změně v množství práce vynakládané na jeho výrobu. Kdyby se zlato vyrábělo za týchž okolností jako obilí, pak i kdyby se tyto podmínky nikdy neměnily, nemohlo by být z důvodů již uvedených dokonalou mírou hodnoty sukna a bavlněného zboží v různých dobách. Tedy ani zlato, ani žádné jiné zboží nemůže být nikdy dokonalou mírou hodnoty pro všechny věci. Poznamenal jsem však již, že změna zisku působí na relativní hodnotu zboží jen nepatrně a že nejdůležitější účinky vyvolává změna množství práce nutné k jeho výrobě. Proto předpokládáme-li, že tato důležitá příčina změn v výrobě zlata odpadá, pravděpodobně se přiblížíme k základní míře hodnoty tak blízko, jak jen theoreticky si lze představit. Což nelze zlato považovat za zboží vyráběné za takového poměru obou druhů kapitálu, který se co nejvíce přibližuje průměrnému poměru, existujícímu při výrobě většiny zboží? Což tento poměr nemůže být stejně vzdálen od obou extrémů, kdy se v jednom případě používá málo fixního kapitálu, v druhém málo práce, a což tento poměr nemůže stát právě uprostřed mezi nimi?

Jestliže tedy předpokládám, že mám měřítko takřka úplně neměnné, výhoda je v tom, že budu moci mluvit o změnách hodnoty jiných věcí,

§ 24 Je však ještě nutno zkoumat, zda příslušné půdy a vznik renty, který z toho vyplývá, nezpůsobí nezávisle na množství práce nutné k výrobě zboží nějakou změnu jeho poměrné hodnoty. Abychom tuto stránku věci pochopili, musíme zkoumat povahu renty a zákony, které řídí její růst nebo pokles.

Renta je ta část produktu půdy, která je placena majiteli půdy za užívání původních a nezníčitelných sil půdy.

Často je však směšována s úrokem a se ziskem z kapitálu a v běžné řeči se tohoto termínu užívá pro všechno, co pachytý každoročně platí majiteli půdy. Dejme tomu, že jedno ze dvou sousedících hospodářství stejné velikosti a se stejnou přirozenou úrodností půdy má všechny hospodářské budovy a mimo to je dobře odvodněno a hnojeno a výhodně uvnitř rozděleno ohradami, ploty a zídkami, kdežto druhé nemá žádnou z těchto výhod. Přirozeně se pak za užívání prvního z nich bude platit větší náhrada než za používání druhého, a přece se v obojím případě tato náhrada bude označovat za rentu. Je však zřejmé, že pouze část peněz, ročně placených za zlepšené hospodářství, je placena za původní a nezníčitelné síly půdy; druhá část je placena za užívání kapitálu vynaloženého na zlepšení jakosti půdy a ke stavbě budov, nutných k uchování a uschování produktu. Adam Smith někdy mluví o rentě v tom přísném slova smyslu, který jí chci přikládat, ale častěji v tom smyslu, v němž se tohoto pojmu obvykle používá. Říká nám, že poptávka po stavebním dříví a jeho vysoká cena v jižnějších zemích Evropy, která z této poptávky vyplývá, způsobila, že se v Norsku začala platit renta z lesů, jež jí dříve neposkytovaly.¹ Není však zřejmé, že osoba, která platila tak zvanou rentu, jí platila za cenné zboží, které tehdy stálo

¹ [A. Smith, Bohatství národů, kniha I, kap. XI.]

na tomto pozemku, a že prodejem stavebního dříví skutečně dostala své peníze nazpět i se ziskem? Pravda, kdyby se po vykácení lesa majitel půdy platila nějaká náhrada za to, že použil půdy k pěstění stavebního dříví nebo nějakého jiného produktu s ohledem na budoucí poptávku, pak by se právem mohla taková náhrada označit za rentu, pro který uvádí Adam Smith, by se náhrada platila za právo kácet a pro dávávat stavební dříví, a nikoli za právo je pěstovat. Adam Smith mluví také o rentě z uhelných dolů a kamenolomů², již se týká též poznámka, totiž že náhrada, poskytovaná za důl nebo kamenolom, je placena za hodnotu uhlí nebo kamene, který z nich lze vytěžit, a že nijak nesouvisí s původními a nezníčitelnými silami půdy. Tento rozdíl je velmi důležitý při zkoumání renty a zisku; neboť se ukázalo, že zákony, které řídí pohyb renty, se značně liší od zákonů řídících pohyb zisku a zídka kdy působí stejným směrem. Ve všech pokročilých zemích zůstává roční platba majiteli půdy, která je svou povahou jak rentou, tak i ziskem někdy nezměněna, protože zde působí protichůdné příčiny; jindy se zvyšuje nebo klesá, podle toho, zda převládne ta či ona příčina. Kdykoli tedy budu na stránkách tohoto díla hovořit o pozemkové rentě, mám na mysli náhradu, která je placena majiteli půdy za užívání jejích původních a nezníčitelných sil.

§ 25 Při prvním osidlování země, ve které je nadbytek bohaté a úrodné půdy, z níž jen nepatrnou část je nutno obdělávat k obživě jejího obyvatelstva nebo kterou lze obdělávat pomocí kapitálu, jímž obyvatelstvo disponuje, nebude existovat renta. Vždyť nikdo nebude platit za užívání půdy, existuje-li přebytek půdy, kterou si dosud nikdo neprivlastnil, a kterou si proto může zabrat kdokoli, kdo ji chce obdělávat.

Podle všeobecných zásad nabídky a poptávky nikdo nebude za takovou půdu platit rentu, právě tak jako nikdo nic neplatí ani za užívání vzduchu a vody nebo za kterýkoli jiný dar přírody, který existuje v neomezeném množství. Při daném množství materiálu mohou stroje vykonávat práci, při které využívají tlaku vzduchu a pružnosti páry, a tak velmi značnou měrou zmenšují lidskou práci; za užívání těchto přírodních sil se však nikomu nic neplatí, protože jsou nevyčerpatelné a kdokoli jich může užívat. Právě tak pivovarník, lihovarník, barvíř neustále používají k výrobě svého zboží vzduchu a vody; protože však

² [A. Smith, Bohatství národů, kniha I, kap. XI.]

je jejich zásoba neomezená, nemají ceny.³ Kdyby měla veškerá půda tytéž vlastnosti, kdyby bylo její množství neomezené a její jakost stejná, pak by se za její užívání nemohl požadovat žádný poplatek, kromě těch případů, kdy má zvlášť výhodnou polohu. Renta se tedy vždy platí za užívání půdy jen proto, že jí není neomezené množství a že její jakost není stejná, a proto, že se při růstu obyvatelstva začíná obdělávat půda horší jakosti nebo méně výhodně položená. Když se během vývoje společnosti začne obdělávat půda druhého stupně úrodnosti, ihned na půdě prvního stupně vznikne renta, a její výše bude záviset na rozdílu v jakosti těchto dvou druhů půdy.

Začne-li se obdělávat půda třetí jakosti, ihned vznikne renta na půdě druhé jakosti, a je určena jako předtím rozdílem v produktivních silách půdy. Zároveň se zvýší renta na půdě první jakosti, protože musí být vždy vyšší než renta na půdě druhé jakosti o rozdíl v produktu, který tyto pozemky poskytují za daného množství kapitálu a práce. S každým přírůstkem obyvatelstva, který přinutí zemi uchýlit se k půdě horší jakosti, aby se mohly vypěstovat potřebné potraviny, stoupne renta ze všech úrodnějších pozemků.

Předpokládejme tedy, že půda čís. 1, 2 a 3 poskytuje při stejných nákladech kapitálu a práce čistý produkt 100, 90 a 80 kvarterů obilí. V nové zemi, kde je ve srovnání s obyvatelstvem nadbytek úrodné půdy a kde proto stačí obdělávat jen půdu čís. 1, bude celý čistý produkt patřit zemědělcům a bude ziskem z vloženého kapitálu. Jakmile obyvatelstvo vzroste natolik, že bude nutno obdělávat půdu čís. 2, z níž se získá po odečtení obživy dělníků jen 90 kvarterů, začne půda čís. 1 přinášet rentu. Jinak by existovala dvojí míra zisku ze zemědělského kapitálu nebo by muselo být odečteno 10 kvarterů nebo hodnota 10 kvarterů z produktu půdy čís. 1 k nějakému jinému účelu. Ať půdu čís. 1 obdělával majitel půdy nebo někdo jiný, vždy musí těchto 10 kvarterů tvořit rentu, protože ten, kdo obdělával půdu čís. 2, dosáhne svým kapitálem téhož výsledku, ať obdělává půdu čís. 1 a platí 10 kvarterů renty nebo ať obdělává jako dříve půdu čís. 2 a neplatí rentu.

³ „Půda, jak jsme právě viděli, není jediný přírodní činitel, který má produktivní sílu, ale je jediný, nebo téměř jediný, který si přivlastňuje určitá skupina lidí, vytvářející při tom druhé, a která z něho tedy má prospěch. Vody řek a moře, které mohou uvádět do pohybu naše stroje a lodě, poskytovat výživu našim rybám, mají také produktivní sílu; vítr, který pohání naše mlýny, a i sluneční teplo pro nás pracuje; ale na šesti ještě nikdo nemohl říci: Vítr a slunce jsou mé, a za služby, které prokazují, se musí platit.“ [J. B. Say, *Economie Politique*, sv. II, str. 124.]

Týmž způsobem lze ukázat, že až se začne obdělávat půda čís. 3, renta z půdy čís. 2 musí být 10 kvarterů nebo hodnota 10 kvarterů, kdežto renta z půdy čís. 1 se zvýší na 20 kvarterů, protože ten, kdo obdělával půdu čís. 3, bude mít nyní stejný zisk, ať platí 20 kvarterů jako rentu z půdy čís. 1, 10 kvarterů jako rentu z půdy čís. 2 nebo ať obdělává půdu čís. 3 bez jakékoli renty.

§ 26 Často se stává, a je to dokonce obvyklý zjev, že dříve, než se začne obdělávat půda čís. 2, 3, 4 nebo 5 nebo horší půda, lze kapitálu použít produktivněji na půdě, která již je obdělávána. Může se na příklad zjistit, že když zdvojnásobením původního kapitálu vynaloženého na půdu čís. 1 produkt vzroste jen o 85 kvarterů a nezdvojnásobí se, nestoupne o 100 kvarterů, přece je toto množství vyšší než množství, jež by se použitím téhož kapitálu získalo na půdě čís. 3.

V takovém případě se bude kapitálu přednostně používat na staré půdě a také bude přinášet rentu, protože renta je vždy rozdíl mezi produkty získanými použitím dvou stejně velkých množství kapitálu a práce. Vnese-li nájemci s kapitálem 1000 liber št. jeho půda 100 kvarterů pšenice a získá-li použitím druhého kapitálu 1000 liber št. ještě další výnos 85 kvarterů, může jej, až vyprší jeho nájemní smlouva, majitel půdy donutit, aby platil dodatečnou rentu 15 kvarterů nebo ekvivalent jejich hodnoty, neboť existence dvojí míry zisku není možná. Smíří-li se nájemce se snížením výnosu ze svého druhého 1000 liber št. o 15 kvarterů, je to proto, že pro tento kapitál nemůže nalézt výnosnější použití. Taková by byla všeobecná míra zisku, a kdyby původní nájemce odmítl, našel by se někdo jiný, kdo by byl ochoten odvádět vše, co převyšuje tuto míru zisku, majiteli půdy, z níž by tento přebytek získal.

V tomto případě, právě tak jako v prvním, nepřináší poslední kapitál, vložený do půdy, žádnou rentu. Za větší produktivitu prvního 1000 liber št. se platí 15 kvarterů jako renta, za použití druhého 1000 liber št. se neplatí žádná renta. Použije-li se na téže půdě třetího 1000 liber št. s výnosem 75 kvarterů, bude se z druhého 1000 liber št. platit renta, která se bude rovnat rozdílu mezi produktem prvního a třetího tisíce, t. j. 10 kvarterům, a současně renta z prvního 1000 liber št. stoupne z 15 na 25 kvarterů, kdežto z posledního 1000 liber št. se nebude platit žádná renta.

Kdyby tedy bylo dobré půdy mnohem více, než vyžaduje výroba potravin pro vzrůstající obyvatelstvo, nebo kdyby bylo možno kapitál

bez omezení vkládat do staré půdy, aniž by klesal výnos, nemohla by renta stoupat, protože renta nutně vyplývá z použití dodatečného množství práce při poměrně menším výnosu.

§ 27 Neúrodnější a nejprůzračnější položená půda bude obdělávána nejdříve a směnná hodnota jejího produktu bude určována právě tak jako směnná hodnota všeho ostatního zboží celkovým množstvím práce, potřebné v jejích různých formách od začátku až do konce výrobního procesu k tomu, aby produkt byl vyroben a dodán na trh. Když se začne obdělávat půda horší jakosti, směnná hodnota zemědělských produktů stoupne, protože jejich výroba vyžaduje více práce.

Směnná hodnota všeho zboží — at jsou to průmyslové výrobky nebo produkty dolů nebo zemědělské výrobky — nikdy není určována nejmenším množstvím práce, dostatečným k jejich výrobě za mimořádně příznivých okolností, které mají jen ti, kdo používají zvláštních výrobních možností. Naopak, je určována největším množstvím práce, nutné vynakládaným na jeho výrobu těmi, kdo nemají žádné takové možnosti a pokračují ve výrobě za nejméně příznivých okolností, jimiž rozumíme takové okolnosti, za nichž je nutno pokračovat ve výrobě, aby bylo vyrobeno potřebné množství produktů.

Tak v nějakém dobročinném zařízení, kde chudí dostávají práci z prostředků dobrodinců, neboť obecné ceny zboží, které se zde vyrábí, určovány zvláštními možnostmi, poskytoványmi těmito dělníky, nýbrž všeobecnými, obvyklými a přirozenými obtížemi, s nimiž musí počítat každý jiný výrobce. Výrobce, který nepoživá žádné z těchto zvláštních možností, by sice mohl být úplně vyloučen z trhu, kdyby množství zboží, dodávané těmito dělníky s příznivými podmínkami, stačilo krýt veškerou poptávku společnosti. Pokračoval-li by ve své činnosti, pak by to bylo jen s tou podmínkou, že by dosahoval obvyklé a všeobecné míry zisku z kapitálu; a to by bylo možné jen tehdy, kdyby se jeho zboží prodávalo za cenu úměrnou množství práce vynaložené na jeho výrobu.⁴

⁴ Nezapomněl snad pan Say na tomto místě na to, že cena je konec konců určována výrobními náklady? „Produkt práce použité na půdě má tu zvláštnost, že se nestává dražší tím, že je vzácnější, protože zároveň s poklesem množství potravin se zmenšuje i počet obyvatelstva, a tedy *poptávka* po těchto produktech klesá zároveň s poklesem nabídky. Kromě toho nebylo zpozorováno, že by tam, kde je nadbytek neobdělávané půdy, bylo obilí dražší než v zemích, kde je obdělávána veškerá půda. V Anglii a Francii se ve středověku půda obdělávala daleko hůře než nyní a vyrábělo se mnohem méně zemědělských produktů, avšak podle všeho se obilí neprodávalo ve sro-

Je pravda, že na nejlepší půdě by se stále získával tyž produkt stejným množstvím práce jako dříve, ale jeho hodnota by stoupala proto, že klesly výnosy těch, kdo používají nové práce a kapitálu na méně úrodné půdě. Nicméně výhody úrodnější půdy nad horší v žádném případě nejsou ztraceny, nýbrž pouze přecházejí od toho, kdo půdu obdělává nebo spotřebovává, na majitele půdy. Ale protože by k obdělávání horší půdy bylo třeba více práce a protože si můžeme opatřit dodatečné množství zemědělských produktů pouze z takovéto půdy, bude relativní hodnota těchto výrobků stále vyšší než dříve a tyto výrobky se budou směňovat za více klobouků, sukna, bot atd., jejichž výroba nevyžaduje takového dalšího množství práce.

Je tedy pravda, že relativní hodnota zemědělských produktů stoupá proto, že na výrobu poslední části produktů je vynakládáno více práce, a nikoli proto, že majitelé půdy je placena renta. Hodnota obilí je určována množstvím práce vynaložené na jeho výrobu na půdě takové jakosti nebo s takovým množstvím kapitálu, kdy se neplatí renta. Obilí není drahé proto, že se platí renta, ale renta je placena proto, že obilí je drahé. Bylo proto správně poznamenáno, že by cena obilí neklesla, i kdyby se majitelé půdy zřekli celé své renty. Takové opatření by jen umožnilo některým pachtýřům panský život, ale nesnížilo by množství práce potřebné k vypěstování zemědělských plodin na nejméně produktivní obdělávané půdě.

§ 28 Často slycháme o výhodách, které má půda před každým jiným zdrojem užitečných výrobků, neboť poskytuje přebytek ve formě renty. A přece, je-li nadbytek půdy, je-li neproduktivnější a neúrodnější, nenese rentu. Jen tehdy, když její produktivní síla klesá a kdy práce vynáší méně, odděluje se část původního produktu úrodnějších pozemků jako renta. Je pozoruhodné, že tato vlastnost půdy, která by měla být pokládána za její nedokonalost ve srovnání s přírodními činiteli, jichž užívají průmyslníci, bývá považována za její zvláštní přednost. Kdyby měl vzduch, voda, pružnost páry a tlak vzduchu různou jakost,

namí s hodnotou ostatních věcí draze. Jestliže se vyrábělo méně, pak i obyvateľstva bylo méně; slabá poptávka vyrovnávala slabou nabídku.“ [J. B. Say, *Economie Politique*, sv. II, str. 337, pozn. 2.] Jsa přesvědčen, že cena obilí je řízena cenou práce, a správně předpokládá, že dobročinné instituce všeho druhu mají tendenci zvětšovat počet obyvateľstva nad počet, jehož by jinak bylo dosaženo, a snižovat proto mzdu, pan Say říká: „Soudím, že láce zboží, dodávaného z Anglie, je zčásti způsobena tím, že je v této zemi mnoho dobročinných institucí.“ [Tamtéž, sv. II, str. 277.] Pro toho, kdo tvrdí, že mzda reguluje cenu, je to důsledný závěr.

kdyby si je mohl někdo přivlastnit a kdyby každá jakost existovala jen v omezeném množství, pak by podobně jako půda nesly rentu podle toho, jak by se postupně začalo užívat horších jakostí. Při použití každé horší jakosti by stoupla hodnota zboží, při jehož výrobě by se jí použilo, protože stejná množství práce by byla méně produktivní. Člověk by pracoval více v potu své tváře, příroda by vykonávala méně a půda by již nevytvářela omezenost své produktivity.

Je-li nadprodukt, který půda poskytuje ve formě renty, výhodou, pak je žádoucí, aby byly každého roku nově konstruovány stroje méně výkonné než staré. Vždyť by to bezpochyby dodalo větší směnnou hodnotu zboží, vyráběnému nejen těmito stroji, nýbrž všemi ostatními stroji v zemi, a všem majitelům neproduktivnějších strojů by byla placena renta.⁵

⁵ „V zemědělství,“ praví Adam Smith, „pracuje společně s člověkem i příroda; a třebaže její práce nic nestojí, má to, co příroda vyrábí, svou hodnotu, právě tak jako výrobky od nejdražších pracovníků.“ Za práci přírody se platí ne proto, že dělá mnoho, ale proto, že dělá málo. Čím je na své dary skoupější, tím větší cenu vyžaduje za svou práci. Tam, kde střede plyná svými dary, pracuje vždy zdarma. „Zemědělství dělá práci a tažný dobytek nevytváří tedy znovu jen hodnotu toho, co sami spotřebují, t. j. kapitál, který je zaměstnává, a k tomu ještě získá pro jeho majitele, jako je tomu u práce průmyslových dělníků, nýbrž hodnotu mnohem vyšší. Kromě kapitálu a veškerého zisku pachytře vytváří vždy znovu v pravidelných obdobích pachtovné pro majitele půdy. Toto pachtovné lze považovat za produkt oněch sil přírody, jež majitel půdy propouští pachytře k užívání. Bývá větší nebo menší podle toho, za jak velké se pokládají ony síly, neboli podle toho, za jak velkou se pokládá přirozená nebo obdělávaná zvýšená úrodnost půdy. Po odečtení nebo vyrovnání všeho, co lze považovat za dílo člověka, zůstává tu tedy dílo přírody. To činí zřídka kdy méně než čtvrtinu celého produktu, ale obyčejně přes třetinu. Kdyby stejně množství produktivní práce bylo zaměstnáno v kterémkoli řemesle, tak velkou hodnotu by nikdy nedokázalo vytvořit. Tam nedělá příroda nic, a všechno tam dělá člověk; a reprodukce musí vždy odpovídat síle činitelů, kteří ji znovuvytvářejí. Kapitál vynaložený v zemědělství nejenže tedy uvádí v pohyb více produktivní práce než stejně velký kapitál použitý k výrobě průmyslových výrobků, ale s přihlídnutím k množství produktivních pracovníků, jež zaměstnává, přispívá také mnohem větší hodnotou k ročnímu produktu půdy a práce celé země, t. j. ke skutečnému bohatství a důchodu jejího obyvatelstva. Ze všech způsobů, jimiž lze použít kapitál, je tento způsob pro společnost nejspěšnější.“ [A. Smith, Bohatství národů, kniha II, kap. V.]

Cožpak v průmyslu příroda nedělá nic pro člověka? Cožpak síly větru a vody, které uvádějí do pohybu naše stroje a lodí, nejsou ničím? Což tlak vzduchu a průvanost páry, jež nám umožňují uvádět do pohybu nejdůležitější stroje, nejsou dary přírody, nemluvě o účinném tepla při změkčování a tavení kovů, o působení rozkladu vzduchu při procesech barvení a kvašení? Nelze se zmínit ani o jednom průmyslovém odvětví, v němž by příroda člověku nepomáhala, a přitom stědře a bezplatně.

Když pan Buchanan komentuje odstavec, který jsem uvedl z Adama Smitha, poznamenává: „Snažil jsem se při zkoumání produktivní a neproduktivní práce, obsažené v čtvrtém svazku, ukázat, že zemědělství nepřispívá k národnímu bohatství

§ 29 Vzestup renty je vždy důsledkem vzrůstu bohatství země a nesnáží při zásobování jejího zvětšeného počtu obyvatelstva potravinami. Je příznakem, avšak nikdy není příčinou bohatství, protože bohatství velmi často vzrůstá, zatím co renta buď zůstává nezměněna, nebo i klesá. Renta stoupne nejrychleji, ubývají-li produktivní síly půdy, která je k dispozici. Bohatství vzrůstá nejrychleji v těch zemích, kde půda, jež je k dispozici, je neúrodnější, kde je dovoz co nejméně omezován a kde lze zdokonalením zemědělství zvýšit výrobu bez zvýšení příslušného množství práce a kde tedy renta roste pomalu.

Kdyby vysoká cena obilí byla následkem a ne příčinou renty, změnila by se jeho cena úměrně růstu nebo poklesu renty, a renta by byla složkou ceny. Protože však regulátorem ceny obilí je obilí vyráběné největším množstvím práce, renta není a ani v nejmenším nemůže být složkou jeho ceny.⁶ Proto nemůže mít Adam Smith pravdu, předpokládá-li, že původní pravidlo, které určovalo směnnou hodnotu zboží, totiž poměrné množství práce, již bylo vyrobeno, může být vůbec změněno přivlastněním půdy a placením renty. Surovina je složkou většiny zboží, ale její hodnota je právě tak jako hodnota obilí určována produktivitou té části kapitálu, která byla vložena do půdy jako poslední a která neplatí žádnou rentu. Proto není renta složkou ceny zboží.

§ 30 Dosud jsme zkoumali vliv přirozeného růstu bohatství a obyvatelstva na rentu v zemi, v níž má půda různou produktivní sílu, a viděli jsme, že vždy, kdy je nutno používat dodatečného kapitálu na půdě, která poskytuje menší výnos, renta vzroste. Z těchto zásad vyplývá, že jakékoli podmínky života společnosti, které činí zbytečným používat na půdě dřívějšího množství kapitálu a které proto způsobují, že poslední použitá část kapitálu je produktivnější, snižují rentu. Každé velké snížení kapitálu země, které by podstatně snížilo fond určený k vydržování práce, by mělo přirozeně tento účinek. Počet obyvatelstva se re-

více než kterékoli jiné odvětví výroby. Trváje na tom, že reprodukce renty je velmi velkou výhodou pro společnost, dr. Smith zapomíná, že renta je výsledkem vysokých cen a že to, co majitel půdy takto získává, získává na úkor celé společnosti. Společnost reprodukcí renty nic nezíská; získává jen jedna třída na úkor jiné třídy. Představa, že zemědělství poskytuje produkt a rentu, která z něho vyplývá, protože se na obdělávání půdy společně s lidskou prací podílí příroda, je pouhou fantasií. Renta neplyne z produktu, nýbrž je důsledkem ceny, za kterou se produkt prodává. A tato cena se dostane ne proto, že příroda napomáhá při výrobě, ale proto, že cena přizpůsobuje spotřebu nabídce.“ [Smith, vyd. Buchananovo, sv. II, str. 55, sv. kap. XXVI, pozn. 1.]

⁶ Jasně pochopit tuto zásadu je, jak jsem přesvědčen, pro politickou ekonomii jako vědu manejnější důležité. [Tato poznámka je uvedena jen v druhém vydání.]

guluje podle fondů určených k jeho zaměstnávání, a proto vždy roste nebo se zmenšuje zvětšením nebo zmenšením kapitálu. Proto po každém zmenšení kapitálu nutně následuje snížení koupěschopné poptávky po obilí, pokles cen a zmenšení obdělávané plochy. Zmenšení kapitálu bude snižovat rentu v opačném poměru, než ji zvyšuje akumulace kapitálu. Postupně se bude opouštět půda méně produktivní, směnná hodnota produktu bude klesat, a bude obdělávána pouze půda lepší jakosti, která pak již nebude vynášet rentu.

§ 31 Totéž však může nastat, když vzroste bohatství a obyvatelstvo země, bude-li tento růst provázen tak značným zdokonalením zemědělství, že bude mít týž účinek: zmenší se nutnost obdělávat horší půdu neboli totéž množství kapitálu bude vynakládáno na obdělávání úrodnějších pozemků.

Jestliže je k obživě daného obyvatelstva třeba jednoho milionu kvartérů obilí, které se pěstuje na půdě jakosti čís. 1, 2, 3, a jestliže později bude vynalezeno nějaké zlepšení, pomocí něhož lze obilí vypěstovat na půdě čís. 1 a 2 bez použití půdy čís. 3, je jasné, že bezprostředním účinkem musí být pokles renty, protože se pak bez placení renty bude obdělávat půda čís. 2 místo půdy čís. 3 a renta z půdy čís. 1, místo aby tvořila rozdíl mezi produkty půdy čís. 2 a čís. 1, bude se rovnat pouze rozdílu mezi produkty půdy čís. 2 a čís. 1. Jestliže obyvatelstvo ne vzrostlo, nebude poptávka po dalším množství obilí; kapitálu a práce, vynakládaných předtím na půdu čís. 3, použije se k výrobě jiného zboží potřebného pro společnost; renta by se pak mohla zvýšit jen v tom případě, kdyby surovinu, z níž se toto zboží vyrábí, nebylo možno získat jinak než méně výhodným použitím kapitálu na půdě, neboť pak by bylo nutno znovu obdělávat půdu čís. 3.

Je nepochybně pravda, že pokles poměrné ceny zemědělských produktů, vyvolaný zdokonalením zemědělství nebo spíše tím, že se vynakládá na jeho výrobu méně práce, přirozeně povede ke zvýšené akumulaci, protože zisky z kapitálu se zvýší. Tato akumulace vyvolá zvýšenou poptávku po práci, vzestup mezd, růst obyvatelstva, další poptávku po surovinách a rozšíření obdělávané plochy. Renta však nebude stejně vysoká jako dříve, dokud nevzroste obyvatelstvo, t. j. dokud se nezačne obdělávat půda čís. 3. Do té doby by uplynula značná doba, během níž by se renta znatelně snížila.

Zdokonalení v zemědělství však bývají dvojího druhu: jedna zvyšují produktivní síly půdy, druhá nám umožňují, abychom zdokonalová-

ním našich strojů získávali její produkt menší prací. Obojí vede k poklesu ceny zemědělských produktů; obojí působí na rentu, nikoli však stejně. Kdyby se jimi nesnižovaly ceny zemědělských produktů, nebyla by to žádná zdokonalení, protože podstatnou vlastností každého zlepšení je, že snižuje množství práce potřebné dříve k výrobě zboží; k tomuto snížení nemůže dojít, aniž klesne cena nebo relativní hodnota tohoto zboží.

K zdokonalením, která zvyšují produktivní síly půdy, patří racionální střídání osevu nebo lepší výběr hnojiv. Tato zdokonalení nám absolutně umožňují získávat tenž produkt na menší rozloze půdy. Mohu-li zavedením pruhů řepy vypěstovat kromě obilí i krmivo pro své ovce, stane se půda, na níž se dříve pásly ovce, zbytečnou, a stejné množství zemědělského produktu bude získáno na menší rozloze půdy. Objevím-li hnojivo, které mi umožní na určitém pozemku vyrábět o 20% obilí více, mohu odčerpat alespoň část kapitálu z nejméně produktivní části svého hospodářství. Avšak, jak jsem již dříve poznamenal, k tomu, aby se snížila renta, není nutné, aby tato půda přestala být obdělávána. K tomu postačí, aby z části kapitálu, postupně vkládaných do těžé půdy s různými výsledky, byl odčerpán ten díl, který vynáší nejméně. Mohu-li zavedením řepy nebo použitím účinnějšího hnojiva získat tenž produkt s menším kapitálem a nezměním přitom rozdílu mezi produktivitou postupně vkládaných částí kapitálu, snížím rentu, protože nyní bude měřítkem, jež bude sloužit jako základ výpočtu, jiná, produktivnější část kapitálu. Kdyby na příklad postupně vkládané části kapitálu přinášely 100, 90, 80, 70, pak, kdybych používal těchto čtyř částí, byla by moje renta 60, neboli suma rozdílů mezi

$$\begin{array}{r} 70 \text{ a } 100 = 30 \\ 70 \text{ a } 90 = 20 \\ 70 \text{ a } 80 = 10 \\ \hline 60 \end{array} \quad \left. \begin{array}{l} \text{kdežto produkt by byl } 340 \\ \left. \begin{array}{l} 100 \\ 90 \\ 80 \\ 70 \\ \hline 340 \end{array} \right\} \end{array} \right\}$$

Pokud používám těchto částí, zůstane renta taž, i kdyby se produkt každé části stejně zvětšil. Kdyby se produkt 100, 90, 80, 70 zvýšil na 125, 115, 105, 95, byla by renta stále 60, neboli suma rozdílů mezi

$$\begin{array}{r} 95 \text{ a } 125 = 30 \\ 95 \text{ a } 115 = 20 \\ 95 \text{ a } 105 = 10 \\ \hline 60 \end{array} \quad \left. \begin{array}{l} \text{kdežto produkt by vzrostl na } 440 \\ \left. \begin{array}{l} 125 \\ 115 \\ 105 \\ 95 \\ \hline 440 \end{array} \right\} \end{array} \right\}$$

Avšak při takovém růstu produktu bez zvýšení poptávky⁷ nebylo by podnětu pro to, aby se na půdě užívalo tak mnoho kapitálu; část by z něho byla odčerpána, a pak by poslední část kapitálu nesla 105 místo 95, renta by klesla na 30, neboli na sumu rozdílu mezi

$$\begin{array}{r} 105 \text{ a } 125 = 20 \\ 105 \text{ a } 115 = 10 \end{array} \left. \begin{array}{l} \text{kdežto produkt bude stále přiměřený} \\ \text{potřebám obyvatelstva, neboť by byl} \\ \text{345 kvarterů, neboli} \end{array} \right\} \begin{array}{l} 125 \\ 115 \\ 105 \\ \hline 345 \end{array}$$

30

a poptávka by činila pouze 340 kvarterů.

Existují však i zdokonalení, která mohou snížit relativní hodnotu produktu, aniž sníží obilní rentu, ačkoli sníží peněžní rentu. Taková zdokonalení nezvyšují produktivitu půdy, nýbrž umožňují nám získávat její produkt menším množstvím práce. Týkají se spíše vytváření kapitálu, použivání na půdě, než obdělávání samotné půdy. Takovou povahu mají zdokonalení zemědělských nářadí, jako je pluh a mlátička, úspora při používání koní v hospodářství, lepší znalost zemědělského umění. Na půdě se používá méně kapitálu neboli — což je totéž — méně práce; aby však byl získán stejný produkt, nemůže se obdělávat méně půdy. Zda však zdokonalení tohoto druhu způsobí na obilní rentu, nutně závisí na otázce, zda rozdíl mezi produktem, získávaným použitím různých částí kapitálu, roste, zůstává stejný, nebo bude-li se zmenšovat. Jsou-li na půdu vynaloženy čtyři díly kapitálu — 50, 60, 70 a 80, z nichž každý přináší tyž výsledek, a umožní-li mi jakékoli zdokonalení při utváření takového kapitálu zmenšit každý z nich o 5, takže budou činit 45, 55, 65 a 75, obilní renta se nijak nezmění. Jestliže však zdokonalení byla taková, že mi umožnila ušetřit pouze tu část kapitálu, která je vynaložena nejméně produktivně, obilní renta bezprostředně poklesne, protože se zmenší rozdíl mezi neproduktivnějším kapitálem a mezi nejméně produktivním kapitálem, a právě tento rozdíl tvoří rentu.

Nebudu uvádět další příklady. Doufám, že jsem řekl dosti, abych ukázal, že vše, co zmenšuje rozdíl v produktu, získávaném z části kapi-

⁷ Doufám, že mi není rozuměno tak, že podceňuji význam, který mají v zemědělství zdokonalení všeho druhu pro majitele půdy; jejich bezprostřední účinek záleží v tom, že snižují rentu, ale protože jsou důležitým podnětem k růstu obyvatelstva a zároveň nám umožňují obdělávat horší půdu menším množstvím práce, přinášejí konec konců majitelům půdy nesmírné výhody. Musí však uplynout určité období, během něhož jim způsobují jistou škodu. [Tato poznámka je uvedena v třetím vydání.]

tálu postupně vkládaných do téže nebo do nové půdy, směřuje k snížení renty a že vše, co tento rozdíl zvětšuje, nutně vyvolává opačný účinek a směřuje k jejímu zvýšení.

Když jsme hovořili o rentě majitele půdy, zkoumali jsme ji spíše jako část produktu, získaného určitým kapitálem na daném hospodářství, a nezmiňovali jsme se o jeho směnné hodnotě; protože však taž příčina, obřížnost výroby, zvyšuje směnnou hodnotu zemědělských plodin a také podíl zemědělských plodin placený majiteli půdy jako renta, je zřejmé, že majitel půdy má ze zvýšení obřížnosti výroby dvojnásobný výhodu. Předně dostává větší podíl a za druhé zboží, kterým je mu renta placena, má větší hodnotu.⁸

⁸ Abychom to vysvětlili a ukázali, v jakém stupni se bude měnit obilní a peněžní renta, předpokládejme, že se prací 10 dělníků na půdě určité jakosti získá 180 kvarterů pšenice v hodnotě 4 liber št. za kvarter, čili 720 liber št., a že práce 10 dalších dělníků vyrobí na téže nebo na jiné půdě jen 170 kvarterů navíc. Cena pšenice by stoupla ze 4 liber št. na 4 liber št. 4 šilinky 8 penny, neboť 170 : 180 = 4 liber št. : 4 šilinkům 8 penny, neboli, protože k vyrobění 170 kvarterů je v jednom případě třeba práce 10 dělníků a v druhém případě jen 9,44, ke zvýšení dojde v poměru 9,44 : 10, čili 4 liber št. : 4 šilinkům 8 penny. Bude-li dále zaměstnáno 10 dělníků a bude-li výnos

160, cena stoupne na 4 liber št. 10 šilinků
150, cena stoupne na 4 liber št. 16 šilinků
140, cena stoupne na 5 liber št. 2 šilinky 10 penny

Jestliže se tedy při ceně obilí 4 liber št. za 1 kvarter neplatila žádná renta z půdy, která vynášela 180 kvarterů, pak se při výnosu 170 kvarterů bude jako renta platit hodnota 10 kvarterů, což při ceně 4 liber št. 4 šilinky 8 penny bude 42 liber št. 7 šilinků 6 penny.

Renta bude

20 kvarterů, vyrobí-li se jich 160, což při ceně 4 liber št. 10 šilinků bude 90 liber št.,
30 kvarterů, vyrobí-li se jich 150, což při ceně 4 liber št. 16 šilinků bude 144 liber št.,
40 kvarterů, vyrobí-li se jich 140, což při ceně 5 liber št. 2 šilinky 10 penny bude 205 liber št. 13 šilinků 4 penny.

Obilní renta se bude $\left\{ \begin{array}{l} 100 \\ 200 \end{array} \right.$
zvětšovat v poměru $\left\{ \begin{array}{l} 212 \\ 340 \\ 485 \end{array} \right.$
a peněžní renta v poměru $\left\{ \begin{array}{l} 100 \\ 300 \\ 400 \end{array} \right.$

§ 139 V této kapitole chci zkoumat vliv strojů na zájmy různých tříd společnosti. Tato otázka má velký význam, a nikdo ji dosud neprozkoumal tak, aby došel k nějakým jistým a uspokojivým výsledkům. Tím více považuji za svou povinnost vyložit své názory na tuto otázku, protože se po dlouhých úvahách značně změnily. A ačkoli jsem, pokud je mi známo, nikdy nenapsal o účinku strojů nic takového, co bych musel odvolat, přece jsem jiným způsobem podporoval nauky, které nyní pokládám za chybné. Proto považuji za svou vnitřní povinnost své nynější názory důkladně prozkoumat a uvést důvody, proč se jich přidržuji.

Když jsem se začal zabývat politickou ekonomikou, zastával jsem názor, že pokud použítí strojů v kterémkoli odvětví výroby vede k úspoře práce, přináší všeobecné blaho pro všechny a je provázáno jen těmi nesnáze, které ve většině případů vyvolává pohyb kapitálu a práce z jednoho zaměstnání do druhého. Zdálo se mi, že mají-li majitelé půdy stejnou peněžní rentu, mají prospěch ze snížení cen některého druhu zboží, za něž svou rentu vydávají, a že toto snížení cen nevyhnutelně muselo být důsledkem použití strojů. Kapitalista by podle mého názoru také nakonec tímž způsobem získal. Je sice pravda, že ten, kdo stroj vynalezl nebo kdo ho po prvé užitečně použil, měl by větší výhodu, protože by po nějaký čas dosahoval velkých zisků. Avšak tou měrou, jak by se začalo stroje všeobecně používat, cena vyráběného zboží by vlivem konkurence klesala až na jeho výrobní náklady. Pak by měl kapitalista týž peněžní zisk jako předtím a podílel by se na všeobecné výhodě jen jako spotřebitel, neboť by si mohl za týž peněžní

¹ [Tato kapitola není obsažena ani v prvním ani v druhém vydání.]

důchod opatřit zvýšené množství předmětů, které mu poskytují pohodlí a požitky. Myslím jsem, že by dělnická třída měla z užívání strojů stejný prospěch, protože by dělníci nyní za tutéž peněžní mzdu mohli kupovat více zboží. Předpokládám jsem při tom, že mzda by neklesla, protože kapitalista by mohl požadovat a zaměstnávat totéž množství práce jako předtím, ačkoli by asi byl nucen zaměstnávat ji ve výrobě nového nebo v každém případě jiného zboží. Kdyby se mohlo zdokonalenými stroji při téměř množství práce zvýšit množství punčoch čyřnásobně a poprávka po punčochách by se jen zdvojnásobila, část dělníků by musela nutně odejít z výroby punčoch. Ale protože by kapital, který je zaměstnával, existoval dále, a pro jeho majitele by bylo výhodné, aby ho produktivně používali, zdálo se mi, že pak by byl vynaložen na výrobu nějakého jiného zboží, užitečného pro společnost, po němž by jistě byla poptávka. Hluboce na mne totiž zapůsobilo a stále působí pravdivé zjištění Adama Smitha, že „touha po potravě je u každého člověka omezena malým objemem lidského žaludku, ale touha po příjemnostech a krásných budovách, po oděvu, kočáru a domácím zařízení nemá, jak se zdá, hranic nebo určitého omezení“. A protože se mi zdálo, že poptávka po práci zůstane stejná jako dříve a že mzda se nesníží, myslím jsem, že pracující třída se bude podílet stejně jako ostatní třídy na výhodách všeobecného zlevnění zboží, jež vyplývají z užívání strojů.

§ 140 Takové byly mé názory, a pokud jde o majitele půdy a kapitálu, zastávám je i nadále; avšak přesvědčil jsem se nyní, že nahrazení lidské práce strojem často velmi škodí zájmům dělnické třídy.

Moje chyba vznikla z předpokladu, že při každém růstu čistého důchodu společnosti nutně musí růst i její hrubý důchod. Nyní však mám důvod, abych byl přesvědčen, že fond, z něhož plyne důchod majitelů půdy a kapitalistů, může růst, kdežto druhý, na něž je odkázána hlavně pracující třída, se může zmenšovat. Mám-li pravdu, pak z toho vyplývá, že taž přičina, která může čistý důchod země zvětšit, může zároveň vytvořit přebytečné obyvatelstvo a zhoršit dělníkovo postavení.

Předpokládáme, že kapitalista používá kapitálu v hodnotě 20.000 liber št. a že je současně pachtýřem i výrobcem nutných životních prostředků. Předpokládáme dále, že 7000 liber št. z jeho kapitálu bylo vloženo do fixního kapitálu, t. j. budov, nářadí atd. atd. a že zbývajících 13.000 liber št. se používá jako oběžného kapitálu na vydržování práce. Předpokládáme kromě toho, že zisk je 10 % a že tedy kapitalis-

tův kapitál je každoročně znovu uveden do stavu původní účinnosti a přináší zisk 2000 liber št.

Kapitalista začíná každý rok své operace a disponuje při tom potraviny a životními prostředky v hodnotě 13.000 liber št., které během roku všechny prodá svým vlastním dělníkům za tuto sumu peněz a během téhož období jim vyplátí stejný peněžní obnos jako mzdu: na konci roku mu vrátí potraviny a nutné životní prostředky v hodnotě 15.000 liber št., z nichž 2000 liber št. vydá na vlastní spotřebu nebo jich použije podle svých zálib a přání. Pokud jde o uvedené výrobky, hrubý produkt tohoto roku je 15.000 liber št. a čistý produkt 2000 liber št. Předpokládáme nyní, že v následujícím roce kapitalista zaměstnává polovinu svých dělníků při výrobě stroje a druhou polovinu jako obvykle k výrobě potravin a nutných životních prostředků. Během tohoto roku by na mzdách jako obvykle zaplatil částku 13.000 liber št. a za tutéž sumu by svým dělníkům prodal potraviny a nutné životní prostředky. Ale jak by tomu bylo v příštím roce?

Po dobu výroby stroje by se vyráběla pouze polovina obvyklého množství potravin a nutných životních prostředků a jejich hodnota by byla o polovinu nižší než hodnota toho množství, jež bylo vyrobeno dříve. Stroj by měl hodnotu 7500 liber št. a potraviny a nutné životní prostředky také 7500 liber št. Kapitalista by měl právě tak velký kapitál jako dříve, neboť kromě těchto dvou hodnot by měl ještě fixní kapitál v hodnotě 7000 liber št., t. j. celkem 20.000 liber št. kapitálu a 2000 liber št. zisku. Po odečtení této poslední částky, připadající na jeho vlastní výdaje, by neměl na další operace větší oběžný kapitál než 5500 liber št. Prostředky, které tedy může vynaložit na zaměstnávání práce, by klesly z 13.000 liber št. na 5500 liber št., a následkem toho by se veškerá práce, kterou předtím zaměstnával pomocí 7500 liber št., stala přebytečnou.

Snížený počet dělníků, které kapitalista může zaměstnávat, musí ovšem pomocí stroje vyrobit hodnotu, která se po odečtení nákladů na jeho opravy rovná 7500 liber št. Tyž počet dělníků musí nahradit oběžný kapitál a zároveň zisk 2000 liber št. z celkového kapitálu. Jakmile k tomu dojde, pak nezmění-li se čistý důchod, jaký význam má pro kapitalistu, je-li hodnota hrubého důchodu 3000 liber št., 10.000 liber št. nebo 15.000 liber št.?

V tomto případě tedy, ačkoli by se hodnota čistého produktu nezměnila a ačkoli jeho kupní síla vzhledem ke zboží by mohla značně

stoupnout, hodnota hrubého produktu by klesla z 15.000 liber št. na 7500 liber št. A protože schopnost vydržovat obyvatelstvo a zaměstnávat dělníky vždy závisí na hrubém produktu národa a nikoli na jeho čistém produktu, nevyhnutelně dojde k poklesu poptávky po práci a k přelidnění. Postavení pracujících tříd bude bídné a ubohé.

§ 141 Avšak možnost ušetřit část důchodu, aby se tím kapitál zvětšil, musí záviset na tom, zda je čistý důchod schopen uspokojovat kapitalistovy potřeby. Vivem poklesu cen zboží, způsobeného zavedením strojů, může kapitalista zvýšit své úspory, pokud zůstanou jeho potřeby stejné, a takto se značně usnadní přeměna důchodu v kapitál. Poroste-li však kapitál, bude kapitalista zaměstnávat více dělníků, a proto část těchto osob, které předtím pozbyly práci, ji později opět naleznou. A jestliže bude výroba, která se zavedením strojů zvýšila, tak velká, že v podobě čistého produktu poskytneme stejně velké množství potravin a nutných životních prostředků jako dříve v podobě hrubého produktu, byla by zde táž možnost poskytovat zaměstnání veškerému obyvatelstvu, a proto nebude přelidnění nevyhnutelné.

Vše, co bych chtěl dokázat, je, že vynalezení a užívání strojů může být provázeno snížením hrubého produktu. Kdykoli tedy k tomuto snížení dojde, bude to ke škodě dělnické třídy, protože část dělníků pozbuze zaměstnání a obyvatelstva bude příliš mnoho ve srovnání s fondy určenými k jeho zaměstnávání.

Případ, který jsem předpokládal, je nejjednodušší, jaký jsem jen mohl zvolit, avšak výsledek by byl tyž, kdybychom předpokládali, že se stroje používá při nějaké jiné výrobě, na příklad že je užívá výrobce sukna nebo bavlněných výrobků. Kdyby se stroje užívalo při výrobě sukna, vyrábělo by se po jejich zavedení méně sukna, neboť podnikatel by nyní již nepotřeboval část toho množství, které bylo dříve určeno k placení velkého počtu dělníků. Protože užívá stroje, musel by reprodukovat hodnotu, která by se rovnala pouze spotřebované hodnotě se ziskem z celého kapitálu. Stačilo by na to 7500 liber št. právě tak dobře jako dříve 15.000 liber št., protože tento případ se ničím neliší od předšlého. Mohlo by se však říci, že poptávka po suknu bude stejně velká jako dříve, ale pak by bylo možno se ptát, odkud tato nová nabídka přijde? Ale kdo projevoval poptávku po suknu? Pachytří a jiní výrobci nutných životních prostředků, kteří vynaložili svůj kapitál na jejich výrobu, aby tak získali sukno. Dávali výrobci sukna obilí

a nutné životní prostředky za sukno, a on je dával svým dělníkům za sukno, které mu vyrobili svou prací.

Tato směna by nyní přestala; výrobce sukna by nyní nepotřeboval potraviny a oděv, protože by nyní zaměstnával méně lidí a k dispozici měl méně sukna. Pachytíři a všichni, kdo vyrábějí nutné životní prostředky pouze jako prostředek k určitému cíli, nemohli by již získávat sukno takovým použitím svého kapitálu. Proto by buď sami vložili svůj kapitál do výroby sukna, nebo by jej půjčili jiným, aby mohlo být dodáno skutečně potřebné zboží a aby se přestalo vyrábět zboží, které nikdo nemůže zaplatit nebo po kterém není poptávka. Dospěli jsme tedy k témuž výsledku: poptávka po práci se snížila a zboží nutné k vydržování práce se nebudé vyrábět v téže hojnosti.

Jsou-li tyto názory správné, vyplývají z toho tyto závěry: za prvé, vynalezení a užitečné použití strojů vždy vede k zvýšení čistého produktu země, ačkoli nezvyšují a ani nemůže po zcela krátké době zvýšit hodnotu tohoto čistého produktu.

Za druhé, zvýšení čistého produktu země je slučitelné se snížením hrubého produktu. Podnět k zavádění strojů je vždy dostatečně velký, aby zajistil jejich užívání, zvýší-li se tím čistý produkt, ačkoli jejich zavedení může a často i musí snížit jak množství hrubého produktu, tak jeho hodnotu.

Za třetí, názor, který zastává pracující třída, že užívání strojů často značně poškozují její zájmy, není založen na předsudku nebo na omylu, ale je v souladu se správnými zásadami politické ekonomie.

Za čtvrté, jestliže použitím strojů zdokonalené výrobní prostředky zvětší čistý produkt země tak značně, že nedojde k snížení hrubého produktu (vždy tím myslím množství zboží a nikoli jeho hodnotu), pak se postavení všech tříd zlepšuje. Majitel půdy a kapitalista získají nejen tím, že se zvýší renta a zisk, ale i výhodami, jež plynou z toho, že tutéž rentu a zisk budou vydávat za zboží, jehož hodnota značně poklesla. Postavení pracujících tříd se také značně zlepšuje: za prvé proto, že se zvýší poptávka po domácím služebnictvu; za druhé proto, že zvětšený čistý produkt vytvoří podnět ke spojení s důchodem, a za třetí proto, že klesnou ceny všech spotřebních předmětů, za které vydávají svou mzdu.

§ 142 Pro dělnickou třídu však nemá význam jen otázka vynalézání a užívání strojů, které jsme právě věnovali pozornost. Právě takový význam pro ni má i způsob, jakým je vydáván čistý důchod země.

ačkoli musí být v každém případě vynakládán ve prospěch a k uspokojení těch, kdo na něj mají spravedlivý nárok.

Vydává-li majitel půdy nebo kapitalista svůj důchod podobně jako někdejší baron na vydržování početné družiny nebo služebnictva, poskytuje zaměstnání mnohem většímu počtu osob, než kdyby svůj důchod vydával za nádherné šatsvo nebo za nákladná zařízení, za kočáry, koně nebo na nákup jiného luxusního zboží.

V obou případech by byl čistý důchod týž, a také hrubý důchod by byl stejný, ale realizoval by se v různém zboží. Kdyby můj důchod činil 10.000 liber št., mohlo by být zaměstnáno téměř totéž množství produktivní práce, ať bych jej realizoval v nádherném šatsvu, v nákladném zařízení atd. atd. nebo v určitém množství potravin a oděvu téže hodnoty. Kdybych však svůj důchod realizoval ve zboží prvního druhu, *následkem* toho by nebyl zaměstnán větší počet dělníků: používal bych svého nábytku a sukna a tím by vše skončilo. Kdybych však svůj důchod realizoval v potravinách a oděvu a chtěl bych mít více služebnictva, všichni ti, kterým bych mohl poskytnout zaměstnání svým důchodem 10.000 liber št. nebo pomocí potravin a oděvu, za něj koupěných, zvětšili by počet dělníků, po nichž by byla poptávka. K tomuto zvýšení poptávky by došlo jen proto, že jsem zvolil tento způsob vydávání svého důchodu. A protože dělníci mají zájem na tom, aby poptávka po práci stoupala, musí si přirozeně přát, aby pokud možno co největší část důchodu byla vynaložena na vydržování služebnictva místo na luxusní zboží.

Země, která se dostala do války a která musí udržovat velké loďstvo a armádu, zaměstnává mnohem více lidí, než jich bude zaměstnávat, až válka skončí a až přestanou vydáje, které každoročně s sebou přinášela.

Kdybych nemusel za války platit daň 500 liber št., vynakládanou na vydržování vojáků a námořníků, mohl bych pravděpodobně tuto část svého důchodu vynaložit na zařízení, šatsvo, knihy atd. Ať by byl můj důchod vynaložen tak či onak, při výrobě by bylo používáno totéž množství práce, protože výroba potravin a oděvu pro vojáky a námořníky by vyžadovala stejné množství práce jako výroba luxusnějšího zboží. Avšak v případě války by se zvýšila poptávka po lidech pro armádu a námořnictvo. Proto válka, financovaná z důchodu a ne z kapitálu země, působí příznivě na růst obyvatelstva.

Po skončení války, až se mi část mého důchodu opět vrátí a až bude

tak jako dříve spotřebována na nákup vína, domácího zařízení nebo jiných luxusních předmětů, stane se obyvatelem, které za války přibýlo a které z toho důvodu žilo, přebytečným; vlivem tohoto přebytku na ostatní obyvatele a jeho konkurencí o zaměstnání klesne hodnota mzdy a velmi se zhorší postavení pracujících tříd.

Je nutno si povšimnout i ještě jednoho případu, při kterém může být zvýšení čistého důchodu země a dokonce i jejího hrubého důchodu provázeno poklesem poptávky po práci: k tomu dojde, když práce koní nahrazuje práci lidí. Když bych na svém statku zaměstnával 100 lidí a kdybych shledal, že potravin určených pro 50 těchto osob by se dalo použít ke krmení koní a získat tak po zaplacení úroků z kapitálu vynaloženého na nákup koní mnohem větší množství zemědělských plodin, bylo by pro mne výhodné, abych lidi nahradil koňmi, což bych také udělal. Pro dělníky by to však prospěšné nebylo, a pokud by můj důchod nestoupl o tolik, aby mi umožnil využít jak lidí, tak koní, je zřejmé, že by vznikl přebytek obyvatele a postavení dělníků by se všeobecně zhoršilo. Je zřejmé, že by za žádných okolností nemohli najít zaměstnání v zemědělství. Jestliže se však produkt pudy zvýší, když lidé byli nahrazeni koňmi, dělníci by mohli být zaměstnáni v průmyslu nebo jako služebnictvo.

§ 143 Doufám, že názory, které jsem uvedl, nepovedou k závěru, že zavádění strojů by se nemělo podporovat. Abych vysvětlil zásadu, předpokládám, že zdokonalené stroje byly vynalezeny náhle a že se jich užívá v širokém rozsahu. Pravdou je však, že takové vynálezy se uskutečňují postupně a jejich účinky se projeví spíše tehdy, až se rozhoduje o použití uspořené a akumulované kapitálu, než při přemístování kapitálu z jeho nynějšího používání.

Při každém růstu kapitálu a obyvatele cena potravin zpravidla roste, neboť je obtížnější je vyrábět. Zvýšení cen potravin vyvolá růst mezd a každý vzestup mezd bude nutit uspořené kapitál, aby používal strojů ještě větší měrou než dříve. Stroje a práce navzájem neustále soutěží, a stroje lze často použít až tehdy, když stoupne cena práce.

V Americe a v mnoha jiných zemích, kde lze potraviny pro lidi snadno opatřit, není pokoušení používat strojů tak velké jako v Anglii, kde jsou potraviny drahé a kde jejich výroba vyžaduje mnoho práce. Příčina, která zvyšuje cenu práce, nezvyšuje hodnotu strojů, a proto při každém zvýšení kapitálu bude vynaložena jeho větší část

na stroje. Poptávka po práci poroste zároveň s kapitálem, ale nikoli v témž poměru. Poměr, v němž poroste poptávka po práci, bude nutně klesat.²

Poznamenal jsem již dříve, že růst čistého důchodu, oceňovaného ve zboží, je vždy důsledkem zdokonalení strojů a že vždy vede k novým úsporám a akumulaci. Je nutno si zapamatovat, že k těmto úsporám dochází každoročně a že musí rychle vytvořit fond, který je mnohem větší než hrubý důchod, který byl vynalezením strojů původně ztracen. Pak bude poptávka po práci stejně velká jako dříve a postavení obyvatele se bude dále zlepšovat díky růstu úspor, umožněnému zvýšením čistého důchodu.

V žádném státě nelze klást zavádění strojů překážky bez nebezpečí; kdyby se totiž kapitálu bránilo, aby dosáhl největšího čistého důchodu, který mu užívání strojů umožní, byl by převeden do ciziny, a to by mnohem vážněji oslabilo poptávku po práci než nejšířší použití strojů. Pokud se kapitálu používá v zemi, musí vytvářet poptávku po určitém množství práce. Stroje nelze používat bez lidí a vyrobit je lze jen jejich prací. Vložíme-li část kapitálu do zdokonalených strojů, zvyšování nabídky po práci jen zadržíme. Vyvezeme-li kapitál do jiné země, poptávku úplně zničíme.

Ceny zboží jsou taktéž regulovány výrobními náklady. Používáním zdokonalených strojů se výrobní náklady zboží snižují. V důsledku toho lze zboží prodávat na zahraničním trhu za levnější ceny. Kdybychom však odmítli používat stroje, kdežto všechny ostatní země by jejich užívání podporovaly, museli bychom za zahraniční zboží vyvážet

² „Poptávka po práci závisí na růstu oběžného kapitálu a nikoli fixního. Kdyby bylo pravda, že poměr mezi těmito dvěma formami kapitálu byl ve všech dobách a ve všech zemích stejný, pak by se skutečně počet zaměstnaných dělníků zvětšoval s růstem bohatství státu. Avšak takové tvrzení nemá ani to nejmenší zdání pravděpodobnosti. S rozvojem řemesel a s rozšiřováním civilisace fixní kapitál v poměru k oběžnému neustále roste. Fixní kapitál užívávaný při výrobě jednoho kusu britského mušelinu je nejméně stokrát a možná tisíckrát větší než při výrobě podobného kusu indického mušelinu, a velikost oběžného kapitálu je stokrát nebo tisíckrát menší. Snadno lze pochopit, že za určitých okolností lze celkovou sumu ročních úspor nějakého přítomného národa připojit k fixnímu kapitálu. V tomto případě by to nemělo žádný vliv na růst poptávky po práci.“ [J. B. Barton, On the Condition of the Labouring Classes of Society, str. 16.]

Myslím, že si nelze snadno představit, že by růst kapitálu za některých okolností nebyl provázen růstem poptávky po práci. Zde lze nanejvýš říci, že by poptávka úměrně klesala. Zdá se mi, že pan Barton v uvedeném spise zůstává správný názor na některé důsledky růstu velikosti fixního kapitálu pro postavení dělnické třídy. Jeho práce obsahuje mnoho cenných poučení.

své peníze, pokud bychom nesnížili přirozené ceny svého zboží na úroveň cen v ostamních zemích. Při směně s těmito zeměmi bychom možná dávali zboží, které zde stojí dva dny práce, za zboží, které stojí v cizině jeden den práce. Tato nevhodná směna by byla následkem našeho vlastního jednání, neboť zboží, které vyvážíme a které nás stojí dva dny práce, by nás stálo jen jeden den práce, kdybychom neodmítli používat stroje, jejichž služeb moudřeji použili naši sousedé.

NÁZORY PANA MALTHUSE NA RENTU

§ 144 Ačkoli jsem na předcházejících stranách tohoto díla dosti obšírně pojednal o povaze renty, přece se domnívám, že si musím povšimnout některých názorů na tuto otázku, které považuji za chybné. Jsou tím důležitější, že je nacházíme ve spisech člověka, jemuž jsme ze všech dnešních autorů nejvíce zavázáni za zpracování některých oborů politické ekonomie. Jsem velmi šťasten, že zde mohu vyjádřit svůj obdiv nad dílem pana Malthuse Essay on Population. Útoky odpůrců tohoto velkého díla dokázaly jen jeho sílu; jsem přesvědčen, že jeho zasloužená pověst se bude šířit tou měrou, jak se bude rozvíjet věda, jejíž vynikající ozdobou je toto dílo. Pan Malthus též uspokojivě vysvětlil zásady renty a ukázal, že renta stoupá nebo klesá úměrně poměrným výhodám, jež vyplývají buď z úrodnosti nebo z polohy obdělávané půdy. Tím osvětlil mnoho obtížných problémů spojených s otázkou renty, které dříve byly buď neznámy nebo byly chápány jen velmi nedokonale. Přece však se mi zdá, že se dopustil některých omylů. Zatím co jeho autorita je důvodem, proč je obzvlášť nutné poukázat na jeho chyby, přímost jeho charakteru činí tento úkol méně nepřijemným. Jeden z těchto jeho omylů je v předpokladu, že renta je čistý zisk a že nově vytváří bohatství.

Nesouhlasím se všemi názory pana Buchanana na rentu, ale plně se připojuji k mínění vyjádřenému v úryvku, který z jeho díla citoval pan Malthus. Nemohu proto souhlasit s komentářem, který k němu pan Malthus připojuje.

„S tohoto hlediska renta nemůže tvořit všeobecný přírůstek ke kapitálu společnosti, neboť čistý přírůstek, o který se jedná, není ničím jiným než důchodem, který přechází z rukou jedné třídy do rukou druhé. Je jasné, že tím nemůže vzniknout nový fond, z něhož by se mohly platit daně. Důchod, kterým se platí za produkty půdy, je již

Bastiat *Co je vidět a co není vidět* (Úvod, kap. VI–IX)

lává nesprávná očekávání investorů.¹⁰⁴ Pokud by se úroková míra konstitovala spontánně, ve svobodné hře nabídky peněz a poptávky po nich, nedocházelo by ke krizím. Konečnou příčinou ekonomické disharmonie je tedy politicko-mocenský zásah, a nikoliv skrytá inherentní rozpornost tržního řádu.

Rakouská teorie hospodářského cyklu, jež je Bastiatovi příbuzná svým apriorismem a jež se zdá být v plné shodě s námi nastíněnou evolucionistickou interpretací Bastiatových zásadních myšlenek, poskytuje takto definitivní důkaz ve prospěch pravdivosti Bastiatovy ideje ekonomické harmonie.

¹⁰⁴ Srv. Murray N. Rothbard, *The Austrian Theory of Business Cycle and other Essays*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1996, str. 82-83. Tato apriorní koncepcí nachází svou jednoznačnou podporu v nejnovějších empirických analýzách hospodářské krize z let 1929-1933. Jejich výsledky shrnuje Milton Friedman (jehož teoretický přístup je ovšem poněkud odlišný od rakouské teorie). „Federální rezervní systém (FED) prováděl politiku, která vedla k nejhorší depresi v historii Spojených států. Došlo k úplnému selhání měnového systému.“ (In: J. Pavlík, ed., *Milton Friedman v Praze: myšlenky, názory, komentáře*, Liberální institut a Centrum liberálního studia, Praha 1997, str. 64.) I o krizi z let 1929-1933 platí, že se kolem ní vytvořila celá řada ekonomických sofismat, jejichž vyvrácením se zabývají dnešní pokračovatelé Frédérica Bastiata: „Still, enough is known to refute the folk-memory version – namely, that the Depression started with the Wall Street crash in October 1929; that the slump persisted because policymakers activity, to put things right. Briefly, the Depression did not start with the stock-market crash; American policymakers were not passive, they were incompetently active; and on balance the New Deal, far from ending the slump, most likely prolonged it.“ „A refresher on the 1930s“, *The Economist*, September 19th, 1998, str. 92.

Co je vidět a co není vidět^{1*}

V ekonomické sféře způsobuje určitý čin nebo zvyk, určitá instituce nebo určitý zákon nikoliv pouze jeden, nýbrž celou sérii účinků. Pouze první z těchto účinků je bezprostřední – zjevuje se simultánně se svojí příčinou; pouze tento účinek **je viditelný**. Ostatní účinky se zjevují jen postupně; nejsou **viditelné**. Máme velké štěstí, pokud jsme s to je **předvídat**.

Existuje pouze jeden rozdíl mezi špatným a dobrým ekonomem: špatný se přidržuje **viditelného** účinku, zatímco dobrý bere v úvahu jak účinek **viditelný**, tak i ty účinky, které je nutné **předvídat**.

Tento rozdíl je však ohromný, protože skoro vždy dochází k tomu, že když bezprostřední následek je příznivý, tak následky pozdější jsou zhoubné a naopak. Z toho plyne, že špatný ekonom má za cíl malý prospěch v přítomnosti, jenž bude mít v budoucnosti za následek velké zlo, zatímco opravdový ekonom se zaměřuje na velký budoucí prospěch, ovšem za rizika, že v přítomné době se projeví malé zlo.

Ostatně totéž platí i pro hygienu a morálku. Často se stává, že čím sladší je první plod nějaké zvyklosti, tím trpčí je její pozdější ovoce. Důkazem toho je zkaženost, lenost, marmotratnost. Tehdy totiž dochází k tomu, že člověk, který se v ohromení nad **viditelným** účinkem ještě ne naučil rozpoznávat ony účinky, **které není vidět**, se oddává zhoubným zvykům nikoliv z pouhé náklonnosti, nýbrž z vypočítavosti.

Zde je vysvětlení pro osudové bolestný vývoj lidstva. Nevědomost obestřává jeho kolebku; nechává se tudíž ve svých činech determinovat jejich prvními následky, jež jsou jediné, které v období svého zrodu a dětství může vidět. Teprve po dlouhé době se naučí brát v úvahu též ostatní následky.^{2*} Tuto lekcí mu dávají dvě velmi rozdílné učitelky: Zkušenost a Prozíravost. Zkušenost vládné účinně, leč brutálně. Přináší nám poznání všech účinků našich činů, a to tím způsobem, že je musíme pociťt; když jsme se spálili, neomylně dospíváme k poznání, že oheň pálí. Tohoto drsného lékaře bych chtěl pokud možno nahradit vládnějším,

jímž je Prozíravost. Vyhledám proto následky několika ekonomických jevů a ty, které **je vidět**, postavím do protikladu k oněm, jež **viditelné nejsou**.

I. Rozbité okno

Byli jste svědky řádní správného občana Dobroděje Sedláčka, když jeho nezvedený syn vyrazil okenní tabuli? Pokud jste byli u tohoto spektakulárního výjevu, byli byste pak též mohli konstatovat, že všichni přihlížející – i kdyby jich bylo třicet – poskytl, jak se zdá, nešťastnému majiteli tuto jednodušší útechu: „Všechno zlé je k něčemu dobré. Takové nehody podporují průmysl. Každý se musí nějak žít. Co by dělali sklenáři, kdyby nikdy nikdo nerozbil žádné okno?“

Tato soustrastná formulka obsahuje celou určitou teorii, kterou je dobré přistihnout *flagrante delicto* v tomto zcela jednoduchém případě, jelikož je to přesně tatáž teorie, která naneštěstí ovládá většinu našich ekonomických institucí.

Dejme tomu, že je třeba vydat 6 franků, aby se napravila škoda. Pokud by někdo chtěl říci, že tato nehoda je poskytnete sklenářskému průmyslu a že tedy v rozsahu hodnoty šesti franků se tomuto průmyslu dostane podpory, tak má můj souhlas. Nemám nižádnou námitku a uznávám, že se usuzuje správně. Přijde sklenář, vykoná svoji práci, dostane 6 franků, bude si mnout ruce a v duchu bude blahofečit onomu *enfant terrible*. **To je to, co je vidět**.

Jestliže však – jak se velmi často stává – cestou dedukce dospějete k závěru, že je dobré rozbit okna, že se tím napomáhá oběhu peněz, že z toho rezultuje podpora průmyslu obecně, pak je mojí povinností volat: Zadržte, vaše teorie uvízla na tom, **co je vidět**, a nebere v úvahu to, **co vidět není!**

Zde **není vidět** to, že náš občan – protože utratil 6 franků za jednu věc – nemůže již vydat tuto sumu na jinou věc; **není vidět**, že kdyby nemusel dát spravit okno, dal by si spravit např. sešlapané střevíce, nebo by si přikoupil další knihu do své knihovny. Byl by zkrátka upouštěl těch 6 franků na něco jiného, což ovšem již nemůže učinit.

Uvažujme tedy o průmyslu **obecně**.

Bylo rozbito okno, sklenářský průmysl získává 6 franků; **to je to, co je vidět**.

Kdyby okenní tabule nebyla rozbita, byla by 6 franků získala živnost obuvnická (nebo nějaká jiná); **to je to, co vidět není**.

A kdybychom vzali v úvahu to, **co vidět není**, poněvadž je to faktor negativní, a stejně tak to, **co vidět je**, poněvadž je to faktor pozitivní, porozuměli bychom, že zde neplyne žádný prospěch ani pro průmysl obecně, ani pro celek národní práce z hlediska zaměstnanosti, ať již se okenní tabule roztloukají nebo nikoliv.

Všimněme si však nyní Dobroděje Sedláčka.

V rámci první hypotézy, totiž pokud se okno rozbije, vydá 6 franků a nemá o nic víc a o nic méně, než měl dřív, má užitek z okenní tabule.

V rámci druhé hypotézy, tedy pokud by nedošlo k nehodě, vydal by 6 franků na střevíce a měl by užitek jak z páru bot, tak i z okenní tabule.

Nuže, jelikož Dobroděj Sedláček je členem společnosti, je nutné dospět k závěru, že společnost jako celek – ve své celkové bilanci vynaložené práce a získaného užítku – přišla o hodnotu rozbité okenní tabule.

Jestliže provedeme generalizaci, plyne z toho tento neočekávaný závěr: „Společnost ztrácí hodnotu zbytečně zničených předmětů“, jakož i následující aforismus, při kterém ochranářům vstávají hrůzy vlasy na hlavě: „Rozbití, ničení a rozhozování není stimulací celkové zaměstnanosti.“ Lze jej vyjádřit také stručněji: „Destrukce nepřináší zisk“.

Co byste tomu řekli, pánové z *Moniteur Industriel*,¹ co byste řekli vy, učedníci dobrého pana de Saint-Chamans,² jenž vypočítal tak přesně, co by získal průmysl stavbou domů, kdyby Paříž byla zničena požárem?

Mírzí mě, že rušivě zasahuji do jeho důmyslných kalkulací, a to tím spíše, že jimi vnesl do našeho zákonodárství smysl pro humor, ale prosím jej, aby se do nich pustil znovu a mezi účetní položky zanesl vedle toho, **co je vidět**, také to, **co vidět není**.

1. Noviny vydávané Výborem na obranu domácího průmyslu, který prosazoval protekcionistickou politiku. (Pozn. překl.)

2. Auguste, vikomt de Saint Chamans (1777-1861), poslanec a státní rada v období Restaurace, protekcionista a zastánce vyrovnání obchodní bilance. Jeho proslulý výrok o tom, že požár Paříže by mohl být příčinou růstu blahobytu, pochází z jeho spisu *Nouvel essai sur la richesse des nations* z r. 1824. Tento spis byl později (1852) zatazen do jeho práce *Traité d'économie politique*. (Pozn. překl.)

Avšak je to všechno? Nezahrnuje tato operace jako celek ještě něco jiného? Cožpak v okamžiku, kdy pan Dupin⁸ pronáší ona posvátná slova: „Shromáždění přijalo“, se stane zárazk a ony milióny sestoupí po měšicích paprscích do pokladen pánů Foulda⁹ a Bineaua?¹⁰ Jestlipak není nutné – pokud má výše zmíněný proces dospět ke svému ucelenému tvaru – aby stát organizoval nejen svoje výdaje, ale stejně tak svoje příjmy, a aby vyslal výběrčí daní a příměhl poplatníky k jejich placení?

Studujeme tedy celou otázku v obou jejích aspektech. Když konstatujete, k čemu stát použije ony odhlasované milióny, neopomeníte také konstatovat, k čemu by tytéž milióny použili poplatníci, kteří ovšem již tak učinit nemohou. Pak porozumíte, že veřejný podnik je jako mince o dvou stranách. Na jedné je zobrazen dělník v plné práci a nad ním heslo: **To, co je vidět**; na druhé pak je nezaměstnaný dělník a heslo hlásá: **To, co není vidět**.

Sofisma, které v tomto spise vyvracím, je ve své aplikaci na veřejné práce o to nebezpečnější, že slouží k ospravedlnování nejbližnivějších podniků a nejpošetilejších marnotratností. Jestliže nějaká železniční trať nebo most jsou s to poskytnout reálný užitek, pak při argumentaci v jejich prospěch plně postačuje, když se prostě odvoláme na tento fakt. Co se však dělá, když toto není možné? Útočištěm je tehdy tato mystifikační: „Je nutné obstarat práci pro dělníky!“

Jakmile padnou tato slova, přichází rozkaz, aby se na Martově poli¹¹ vybudovaly a hned poté zase odstranily terasy. Veliký Napoleon – jak se říká – se domníval, že koná filantropické dílo, když dal hloubit a zase zarovnávat příkopy. Také říkal: „Co záleží na výsledku? Nepotřebujeme nic jiného než vidět, jak se blahobyt rozšiřuje mezi pracující třídou.“

Přístupme teď k jádru věci. Peníze jsou pro nás zdrojem iluzí. Když žádáme všechny občany, aby přispěli ke společné věci formou peněz, znamená to, že je ve skutečnosti žádáme o věcný příspěvek, neboť část-

⁸ Charles Dupin (1784-1873), významný francouzský inženýr a ekonom, profesor Konzervatoře uměleckých řemesel, poslanec a senátor. K ekonomické teorii přispěl zejména tím, že rozvinul metody ekonomické statistiky. (Pozn. překl.)

⁹ Achille Fould (1800-1867), politik a finančník. (Pozn. překl.)

¹⁰ Jean Martial Bineau (1805-1855), inženýr a politik, ministr financí v r. 1852. (Pozn. překl.)

¹¹ Původně volné prostranství na levém břehu Sciny v Paříži, určené pro konání vojenských předhládek; nyní park mezi Eiffelovou věží a Vojenskou akademií. (Pozn. překl.)

ku, která představuje jejich daňové zatížení, si každý z nich opatří svou práci. Nuže, kdyby se shromáždili všichni občané, aby v naturalní formě vytvořili dílo všem užitečné, bylo by to pro každého srozumitelné; jejich odměna by spočívala ve výsledcích samotného díla. Kdyby je však někdo svolal a přinutil stavět silnice, na nichž nikdo nebude jezdit, a paláce, ve kterých nikdo nebude bydlet, a to vše jen pod zámkou, že se jim opatřuje práce – to by přece bylo absurdní, a oni občané by určitě s plným oprávněním namítli: Z takové práce nemáme nic než mozoly. Raději pracujeme sami pro sebe.

Postup, jenž spočívá v tom, že občané přispívají penězi, a nikoli prací, celkem nic nemění na těchto obecných výsledcích. Avšak v případě, kdy občané naturalně přispívají svou prací, dochází k tomu, že ztrátu sdílí všichni jedinci. Při peněžní formě příspěvků uniknou svému podílu na ztrátě zaměstnanci státu, což se u každého z jejich spoluobčanů projevuje jako nezanedbatelný přírůstek k té části ztráty, která na něj připadá z ryze proporcionalního hlediska.

Existuje jeden článek ústavy, který zní:

„Společnost podporuje rozvoj práce... tím, že stát, departementy a obce zřizují veřejné práce, způsobílé k zaměstnání zahálčících rukou.“

Jako přechodné opatření v době krize nebo za kruté zimy může mít tato intervence daňového poplatníka dobré výsledky. Funguje stejným způsobem jako pojištění. Nepřidává nic ani k počtu pracovních míst, ani k souhrnu mezd, nýbrž ubírá z práce a mzdy v normální době, aby to vydala – ovšemže se ztrátou – v dobách zlých.

Jako opatření stálé, všeobecné a soustavné není ničím jiným než zhoubnou mystifikací, nemožností a kontradikcí, jež předvádí malé množství práce, které vzniklo v důsledku jejího stimulačního působení a které **je vidět**, a zakrývá velké množství práce zneemožněné, které **vidět není**.

VI. Zprostředkovatelé

Společnost je souhrn služeb, které si lidé vzájemně poskytují buď z donucení, anebo dobrovolně, tj. služeb veřejných a služeb soukromých.

Věřejné služby, stanovené a reglementované zákonem, který nelze vždy snadno změnit, když je zapotřebí, mohou společně s tímto zákonem

trvat mnohem déle, než je doba, v níž plnily užitečnou funkci, takže se stávají přežitkem, který existuje jen kvůli svému vlastnímu prospěchu a který si může zachovat název „veřejné služby“, třebaže již vůbec nejde o nějaké služby, nýbrž o veřejné soužení. Soukromé služby patří do domény vůle a odpovědnosti jednotlivce. Každý při nich dává a přijímá to, co chce nebo to, co může, a sice na základě předchozího smlouvání s protivníkem. U těchto služeb se vždy předpokládá, že mají reálný užitek, který je přesně poměřován jejich komparativní hodnotou.

Zde je příčina, proč jsou veřejné služby postiženy ztrnutostí, zatímco soukromé se řídí zákonem pokroku.

Třebaže plynutí silami, jež je způsobeno přehnaným rozvojem veřejných služeb, vede k vytvoření zhoubného parazitismu v nitru společnosti, je dosti zvláštní, že mnohé moderní sekty ekonomických reformátorů, jež připisují tento charakter svobodným a soukromým službám, se snaží proměnit různá povolání v úřady.

Tyto sekty s velikou vehemencí útočí proti tomu, co označují názvem **zprostředkovatel**. S náramnou chutí by odstranily kapitalistu, bankéře, spekulanta, podnikatele, obchodníka i velkoprodávce, které obviňují z toho, že se staví mezi výrobu a spotřebu, aby tak z obou kořistili, přičemž jim za to neposkytují sebemenší protihodnotu. – Chtěly by tudíž, aby práce, kterou zmínění prostředníci vykonávají, byla alespoň přenesena na stát, když už se bez ní nelze obejít.

Sofistika socialistů zde spočívá v tom, že ukazují veřejnosti, kolik musí platit zprostředkovatelům za jejich služby, a že jí zakrývají, co by musela platit státu. Je to stále tentýž boj mezi tím, co bije do očí, a tím, co se odhaluje pouze rozumu, boj mezi tím, **co je vidět**, a tím, **co není vidět**.

Bylo to zejména v roce 1847, v době velkého hladu a nedostatku¹² – socialistické sekty tehdy využily příležitost a snažily se zpopularizovat svoji neblahou teorii, což se jim také dařilo. Dobře věděly, že i ta nejabsurdnější propaganda má vždy nějakou šanci najít odezvu u lidí, kteří trpí: *malesuada famas*.¹³

¹² V r. 1846 postihla severní a západní Evropu neúroda pšenice a brambor; to mělo za následek velké zvýšení cen potravin v r. 1847 (který bývá proto označován jako rok „drahého chleba“) a krizi v zemědělství, průmyslu i financnictví. (Pozn. překl.)

¹³ „Hlad je špatným rádcem.“ Vergilius, *Aeneis* VI, 276. (Pozn. překl.)

Vzaly si tudíž na pomoc taková velká slova jako **vykořisťování člověka člověkem, spekulace s hladem a lichvářství** a pustily se do očerňování obchodu a zastírání jeho blahodárnosti.

„Pročpak,“ řekly, „necháváme na obchodnících, aby obstarávali potraviny ze Spojených států a z Krymu? Proč stát, departementy a obce neorganizují zásobovací službu a neztizují skladiště? Prodávalo by se za **výrobní cenu** a lid, náš ubohý lid, by byl zproštěn poplatku, který platí svobodnému, tj. egoistickému, individualistickému a anarchistickému obchodu.

Poplatek, který lidé platí obchodu, **to je to, co je vidět**. Poplatek, který by lidé v socialistickém systému platili státu nebo jeho agentům, **to je to, co není vidět**.

V čem spočívá tento domnělý tribut, který lidé platí obchodu? V tomto: že si dva lidé vzájemně prokazují služby v naprosté svobodě, pod tlakem konkurence a za cenu, na které se dohodli..

Když je hladový žaludek v Paříži a obilí, které by ho mohlo nasytit, je v Oděse, nemůže utrpění přestat nijak jinak, než že se obilí setká s ža-ludkem. Lze to provést třemi způsoby: 1. Hladovějící lidé si sami dojdou pro obilí; 2. mohou se obrátit na ty, kdo se zabývají tímto druhem obchodu; a 3. mohou mezi sebou vybrat příspěvky a pověřit provedením úkolu veřejné úředníky.

Který z těchto tří způsobů je nejvýhodnější?

Ve všech dobách a ve všech zemích světa, čím svobodnější, osvědčenější a zkušenejší byli lidé, tím častěji volili ze své svobodné vůle druhý způsob. Já se přiznávám, že z mého hlediska toto naprosto postačuje, abych se i já přidal na tuto stranu. Můj rozum se zdráhá připustit, že lidstvo by se takhle hromadně mylilo v otázce, která se ho tak úzce dotýká.^{4*}

Přece jen však prozkoumejme tuto otázku.

Je samozřejmě neproveditelné, aby 36 000 000 občanů odjelo do Oděsy pro obilí, které potřebují. První způsob je tedy k ničemu. Spotřebitelé nemohou jednat sami; jsou nuceni obrátit se na zprostředkovatele, ať již jsou to veřejní úředníci nebo obchodníci.

Všimněme si však, že onen první způsob by byl nejvíce zneštělý. Konec konců, pokud má někdo hlad, je jen na něm, aby si šel pro obilí.

Jít pro obilí – to je **strast**, která se týká jeho a nikoho jiného; je to **služba**, kterou je povinován sám sobě. Prokáže-li mu někdo jiný – ať již z jakéhokoli důvodu – tuto **službu** a vezme na sebe onu **strast**, má právo na kompenzaci. Říkám to proto, abych konstatoval, že služby zprostředkovatelů zahrnují v sobě princip odměny.

Ať již je tomu tak nebo onak – poněvadž se musíme obracet na toho, komu socialisté dávají jméno parazit, přejme se alespoň, který parazit má menší požadavky, obchodník nebo úředník?

Obchod (předpokládám, že je svobodný, jak jinak bych mohl argumentovat?), obchod – pravím – je nucen již ve svém vlastním zájmu studovat roční doby, zjišťovat den ze dne stav úrody, shromažďovat informace ze všech koutů světa, předvídat potřeby a provádět preventivní opatření. Má připravené všechny lodě, má všude kontakty a jeho bezprostředním zájmem je, aby nakoupil co možná nejlevněji, uspořil na každém detailu obchodní operace a dosáhl největších výsledků při nejmenší námaze. Nejsou to ovšem pouze francouzští obchodníci, nýbrž také obchodníci z celého světa, kteří se zabývají zásobováním Francie; a pokud je jejich vlastní zájem neodolatelně přivádí k tomu, aby tento úkol splnili při minimálních nákladech, konkurence je právě tak neodolatelně nutí, aby z veškerých úspor na výrobních nákladech nechávali profitovat také spotřebitele. Jakmile je jednou dovezeno obilí, je v zájmu obchodníka prodat toto obilí co možná nejdříve, aby se tím vyhnul riziku a realizoval svůj zisk, a začít podle potřeby celou operaci zase znova. Veden srovnáním cen v různých lokalitách, distribuuje potraviny po celé zemi, přičemž začíná vždy tam, kde jsou ceny nejvyšší čili tam, kde je potřeba nejnáléhavější. Nelze si tedy představit **organizaci**, která by byla s to lépe kalkulovat v zájmu hladovějících, a krása této organizace, kterou socialisté nejsou schopni vnímat, se rodí právě z té skutečnosti, že je to organizace svobodná. – Je pravda, že spotřebitel musí uhradit obchodníkovi náklady lodní i suchozemské dopravy, náklady za skladování, poplatky za komisní prodej atd.; existuje však nějaký systém, v němž by se ten, kdo obilí konzumuje, mohl vyhnout placení nutných výdajů spojených s jeho přepravou? Kromě toho je nutné zaplatit za **prokázanou službu**; pokud však jde o vyšší obchodníková podílu, konkurence jej redukuje na možné minimum; co se týče jeho oprávněnosti, bylo by podivné, kdyby řemeslníci v Paříži

nechtěli pracovat pro obchodníky v Marseille, pracují-li obchodníci v Marseille pro řemeslníky v Paříži.

Co by se stalo, kdyby podle vynálezu socialistů zaujal stát místo soukromého obchodníka? Ukažte mi, prosím, kde by tady mohla veřejnost najít nějaké úspory? Snad v nákupní ceně? Představte si však delegáty 40 000 obcí, kteří přijdou do Oděsy v jeden určitý den, kdy je zapotřebí obilí; představte si jen, jaký by to mělo účinek na ceny. Bude tu úspora v nákladech? Bude třeba méně lodí, méně námořníků, méně překládní, méně skladů, nebo snad budeme zproštění nutnosti toto všechno zaplatit? Uspoříme tím částku, která by jinak tvořila zisk obchodníků? Přijedou snad vaši delegáti nebo úředníci do Oděsy zadarmo? Podniknou snad cestu a budou tam pracovat pouze na základě principu bratrství? Nemusí se také pro ně zajistit živobytí? Nebude zapotřebí zaplatit jejich čas? A myslíte, že souhrn toho všeho nebude tisíckrát větší než 2 nebo 3 procenta, která jsou výdělkem obchodníka, což je taxa, již je obchodník ochoten garantovat?

Pomyslete konečně i na obtíže při vybírání tolika daní kvůli distribuci takového množství potravin. Mějte na mysli i nespravedlnost a zneužívání, které nelze oddělit od takového podniku. Myslete také na břímě odpovědnosti, které by bylo uvaleno na vládu.

Socialisté, kteří vynalezli toto bláznovství a kteří je v dobách nedostatku vpravili do vědomí mas, si velkomyslně udělili titul **muži pokroku** a nelze popřít existenci jistého nebezpečí, že zvyk, tento tyran jazyka, schválí jak toto slovo, tak i úsudek, který je jím implikován. **Muži pokroku!** To předpokládá, že tito pánové vidí mnohem dál do budoucnosti než obyčejní lidé, přičemž jejich jedinou chybou je, že příliš předběhli své století; a pokud doposud nenastala doba zrušení jistých svobodných služeb, jež podle jejich domnění hrají roli parazitů, tak je to chyba veřejnosti, která není s to držet krok se socialismem. Podle mého vědomí a svědomí je pravdivě přesně opačné tvrzení – jenom nevím, do kterého barského století bychom se museli vrátit, abychom se ve zmiňované záležitosti dostali na úroveň socialistických poznatků.

To, co tito moderní sektáři ustavičně staví proti nynější společnosti jako svůj ideál, je asociace neboli sdružení či společenství. Neuvědomují si, že svobodná společnost je tím nejopravdovějším způsobem zespole-

čenštění či sdruzování, který daleko převyšuje všechno to, co vzešlo z jejich plodné představitivosti.

Objasněme si to na příkladu.

Abyste člověk ráno, poté, co vstane, mohl obléknout, je k tomu zapotřebí, aby nějaký pozemek byl ohraničen, vysušen, zorán, obdělán a osázen rostlinami jistého druhu; je třeba, aby se těmito rostlinami užívala stáda ovcí a aby tyto ovce poskytl svou vlnu; tu je nutno příst, tkát, barvit a poté z ní zhotovit sukno; sukno se pak musí nastříhat, sešít a vytvarovat do podoby obleku. A celá tato řada operací implikuje spoustu dalších, poněvadž předpokládá užívání polního nářadí, ovčínů, továren, uhlí, strojů, vozidel atd.

Kdyby společnost nezahrnovala takovéto velice reálné sdruzení či zespočetnění, tak každý jedinec, který by toužil po obleku, by byl nucen pracovat v izolaci, tj. sám provádět jednu za druhou všechny zmíněné nesčetné operace, od prvního úderu motykou, který je počátkem řady, až do posledního stehu jehlou, jímž řada končí.

Avšak díky naší společenskosti, která je distinktivní charakteristikou lidského druhu, se tyto operace rozdělily mezi velké množství pracovníků a toto dělení stále ještě pokračuje a prospívá tak stále více obecnému dobru, poněvadž dojde-li k nárůstu spotřeby, stimuluje to specializaci a každá jednotlivá specializovaná operace může uživit celé nové průmyslové odvětví. Pak dochází k rozdělování produktu, které se děje proporcionálně k té části hodnoty, kterou každý přinesl k uskutečnění celého díla. Pokud toto není sdruzení, tak mi prosím řekněte, co to tedy je?

Všimněte si, že jelikož nikdo z pracovníků nebyl s to vyprodukovat z ničeho ani tu nejmenší částku nějaké látky, omezili se všichni na vzájemné poskytování služeb, na vzájemnou pomoc při dosahování společného cíle, a že všichni se mohou považovat – každá skupina vůči ostatním – za **zprostředkovatele**. Jestliže se například při provádění hospodářských činností stává doprava natolik důležitou, aby zaměstnala jednu osobu, předení zase druhou osobu, tkaní třetí a barvení čtvrtou, proč by se pak muselo pohlízet na první osobu jako na většího **parazita**, nežli jsou ostatní? Což není třeba dopravy? Nevěnuje jí svůj čas a námahu ten, kdo ji obstarává? Neředstavuje jeho činnost úsporu téhož pro jeho druhy? Dělal jí tito více, anebo pouze něco jiného, nežli on? Což ve vztahu

k odměňování, tj. ve vztahu ke svému podílu na celkovém produktu nejsou všichni stejně podřízeni zákonu **smluvních cen**? Zda-li tato dělba práce a tyto smlouvy, jež se realizují v naprosté svobodě, neslouží obecnému dobru? Je nám pak zapotřebí, aby přišel nějaký socialista a pod zámkou plánovitého organizování nám despoticky zničil naše dobrovolné smlouvy, skoncoval s dělbou práce, nahradil zespočetněné úsilí úsilím izolovaným a zvrátil směr vývoje civilizace?

Sdruzení, tak jak jsem je tady popsal, je snad proto méně sdruzením, že každý do něj svobodně vstupuje a svobodně z něj vystupuje, nachází si tam svoje místo, usuzuje a smlouvá tam s jinými na vlastní odpovědnost a vnaší tam energii svého osobního zájmu, jakož i všechny záruky, jež jsou s tímto zájmem spojeny? Je k tomu, aby si sdruzení zasloužilo své jméno, opravdu zapotřebí, aby přišel jakýsi domnělý reformátor a vnucoval nám svou formulu a svou vůli a prezentoval sebe sama takřka jako koncentrát veškerého lidstva?

Čím více zkoumáme tyto **pokrokové směry**, tím více nabýváme přesvědčení, že nejsou založeny na ničem kromě jedné věci – a tou věcí je ignorance, jež se prohlašuje za neomylnou a dožaduje se despotismu ve jménu této neomylnosti.

Nechť mi čtenář laskavě promine tuto odbočku. Nebude snad neúčinná v době, kdy různé deklamacce a tirády proti zprostředkovatelům, jež se vyrojily z knih saint-simonistů, falanšteristů a přívrženců ikarií,¹⁴ zaplavují noviny i řečnické tribuny národního shromáždění a znamenají závažné ohrožení pro svobodu práce a obchodu.

¹⁴ Claude Henri de Rouvroy, hrabě de Saint-Simon (1760-1825), přední představitel francouzského socialismu; přídomek „utopický“, který je s jeho pojetím socialismu spojován zejména pod vlivem Engelsonova spisu *Vývoj socialismu od utopie k vědě*, je ovšem sčítá udržitelný, protože implicitně předpokládá možnost a oprávněnost nikoliv utopického („vědeckého“, „reálného“, „demokratického“ nebo také „lidsky se tvářícího“) socialismu. Falanšteristé byli přívrženci jiného vlivného socialisty – Charlese Françoise Marie Fouriera (1772-1837), který ve svém časopise *Le Phalanstère* v r. 1832 navrhl, aby základními výrobně-administrativními jednotkami plánované socialistické společnosti byly tzv. „falangy“, z nichž každá měla představovat seskupení 1 600 jedinců, bydlících a pracujících pohromadě v jedné budově – falanšterě. Organizace života ve falanšterě je věrnou odlikou kasárenské reglementace, jež byla v čle Napoleona I. zaváděna do všech státních a veřejných institucí ve Francii. *Cesta do Ikarií (Voyage en Icarie)* je utopický spis, jehož autorem je Etienne Cabet (1788-1856), vůdčí osobnost jedné z dalších socialistických sekt. (Pozn. překl.)

VII. Omezování dovozu

Pan Ochranař (nebyl jsem to já, kdo jej tak pojmenoval, nýbrž pan Charles Dupin, který však od té doby... – ale nicméně tehdy...), věnoval svůj čas a svůj kapitál tomu, že změnil v železo nerosty, jež se nacházely na jeho půdě. Příroda však byla štedřejší k Belgičanům, kteří proto dodávali Francouzům železo levněji, nežli pan Ochranař. Což znamená, že všichni Francouzi nebyli celá Francie mohli dostat množství železa za menší množství práce, pokud je kupovali od ctihodných Vlámů. Vedení vlastním zájmem tudíž plně využili této výhody a denně bylo vidět mnoho kovářů, kolářů, mechaniků, podkovářů, cvočkářů a rolníků, jak si v Belgii zaopatřují železo buď sami, nebo pomocí prostředníků. To se velmi znelíbilo panu Ochranaři.

První myšlenkou, která ho napadla, bylo učinit přítrž tomuto zlořádu svými vlastními silami. To bylo opravdu nabludní, protože jen on sám byl tím poškozen. Vezmu svoji karabinu, řekl si, dám si za pás čtyři pistole, naplním si nábojnice, připnu si svůj meč a s touto výzbrojí se odeberu na hranice. Zabiji prvního kováře, podkováře, cvočkáře, mechanika nebo zámečnicka, který tam přijde kvůli svému vlastnímu prospěchu, a nikoli kvůli mému; to je naučí, jak se má správně žít!

Málo scházelo, a pan Ochranař by byl opravdu vytáhl na válečnou stezku; v poslední chvíli, kdy jižžijí odcházel, se však v jeho myslí vylíhlo několik dalších myšlenek, které poněkud zchladily jeho bojový zápal. Řekl si: Především není zcela vyloučeno, že kupci železa, moji rodní krajané a nepřátelé, si budou celou věc vykládat jaksi ve zlém a místo toho, aby se nechali zabít, zabijí mne samotného. A navíc, i kdyby k ochraně hranic nastoupili všichni moji služebníci, nebudeme s to uhlídat všechny přechody. A konečně, takový postup by mě stál příliš mnoho, moje náklady by byly mnohem vyšší než hodnota výsledného efektu.

Pan Ochranař se již smutně odevzdával osudu, že nebude mít více svobody než všichni ostatní, když tu náhle jeho mozek byl osvětlen prskem světla.

Vzpomněl si, že v Paříži je veliká továrna na výrobu zákonů. Položil si otázku: Co je to zákon? Je to opatření, o kterém platí, že když se jednou nadekretuje, tak aťsi je dobré nebo špatné, každý se mu musí podříditi.

K jeho provádění se zorganizuje veřejná moc a aby se řečená veřejná moc mohla reálně ustavit, odčerpají se z národa potřební lidé a peníze.

Jestliže by se mi tedy podařilo, rozumuje pan Ochranař, aby z pařížské továrny vyšel takový docela malinký a hezoučký zákon, který by stanovil, že „dovoz belgického železa se zakazuje“, dosáhl bych následujících výsledků: vláda by namísto těch několika sluhů, které jsem chtěl poslat na hranice, nasadila 20 000 synů kovářů, zámečníků, cvočkářů, podkovářů, řemeslníků, mechaniků a vzpurných rolníků. A aby těchto 20 000 celníků bylo udržováno při dobrém zdraví a radostné myslí, rozdělí vláda mezi ně 25 miliónů franků, které vezme opět tým samým kovářům, cvočkářům, řemeslníkům a rolníkům. Ostraha hranic bude provedena lépe a nebude mě nic stát, nebudu vydán napospas brutálně vetešníkům, prodám železo za cenu, jakou určím, a budu mít dokonalý požitek ze sladkého osvězení při pohledu, jak je náš veliký národ hanebně mystifikován. To jej naučí stále se prohlašovat za průkopníka a nositele všeho pokroku v Evropě! Bude to pikantní sousto a každopádně stojí za tu námahu!

Pan Ochranař se tedy odebral do továrny na zákony. – Jindy vám snad budu vypravovat příběh o jeho temných a utajovaných pletichách; dnes však chci mluvit pouze o těch krocích, které pan Ochranař podnikl zcela otevřeně a na očích veřejnosti. – Uplatnil u pánů zákonodárců tyto vývody:

„Belgické železo se prodává se Francii za deset franků, což mě nutí, abych svoje železo prodával za tutéž cenu. Prodával bych je raději za patnáct franků, avšak nejde to kvůli tomu belgickému železu, ať je milostivý Bůh zatratí! Vyrobte zákon, který nařídí: Belgické železo již více nevstoupí do Francie! – Hned poté zvýším svoji cenu o pět franků a vizte následek:

Za každý metrický cent železa, který dodám veřejnosti, dostanu patnáct franků místo deseti, zbohatnu rychleji a značně rozšířím těžbu v mých dolech, pročež budu zaměstnávat víc dělníků. Moji dělníci i já zvýšíme svá vydání k velikému užítku našich dodavatelů v okruhu mnoha kilometrů. Jelikož tito dodavatelé budou mít větší odbyt, budou také zadávat větší objednávky průmyslu, a tak se tato aktivita od jednoho k druhému rozšíří postupně na celou zemi. Tento blahoslavený pěťifrank, jemuž dopřejete vklouznout do mé pokladny, bude působit jako kámen vhozený do jezera – vyvolá nekonečné množství zářících kruhů, které se budou šířit dál a dál.“

Výrobci zákonů byli jednoduše uneseni tímto projevem a zejména je okouzlili, když se dozvěděli, jak snadno lze zvětšit národní bohatství pomocí zákonů, hlasovali tudíž pro omezení dovozu. K čemu jsou všechny ty řeči o práci a hospodaření? – řekli. Proč volit tyto obříznuté prostředky ke zvýšení národního bohatství, když plně postačuje nějaké nařízení?

A skutečně, zákon měl vzápětí všechny důsledky, jež předvídal pan Ochranař; jenomže kromě toho měl také jiné, neboť – budme k panu Ochranaři spravedliví – nesoudil **chybně**, nýbrž soudil **neúplně**. Když si pro sebe vymáhal privilegium, postavil do popředí následky, které **je vidět**, a ponechal v temném stínu ony následky, které **není vidět**. Ukázal pouze dvě osoby, kdežto na scéně jsou tři. A je na nás, abychom napravili toto jeho opomenutí, ať již je nechtěné, anebo úmyslné.

Ano, pěťifrank, který byl takovýmto legislativním způsobem přeměrován do pokladny pana Ochranaře, představuje výhodu jak pro něj, tak pro ty, kdo jsou zaměstnáni jeho přičiněním. – A kdyby ono nařízení ještě zapůsobilo tak, že by ten pěťifrank spadl z Měsíce, neocitly by se na druhé straně vah žádné špatné účinky, které jinak zahlazují pozitivní efekty řečeného nařízení. Bohužel, tento záhadný pěťifrank nepochází z Měsíce, nýbrž z kapsy kováře, koláře, podkovaře, rolníka, cvočkáře, strojníka, zkrátka z kapsy Dobroděje Sedláčka, který dnes dává navíc pěťifrank, ale nedostává za své peníze ani o miligram železa víc než v době, kdy za ně platil deset franků. Na první pohled je evidentní, že tohle zcela určité mění celou věc, neboť – a toto je naprosto samozřejmé – **zisk** pana Ochranaře je kompenzován **ztrátou** Dobroděje Sedláčka a vše, co pan Ochranař bude s to podniknout s oním pěťifrankem ve prospěch rozvoje domácího průmyslu, by udělal rovněž Dobroděj Sedláček, kdyby mu pěťifrank nebyl popsanou cestou odebrán. Kámen byl hozen na jisté místo v jezěře jen proto, že jistý legislativní akt znemožnil, aby byl vržen jinam.

To, co není vidět tedy prostě kompenzuje **to, co je vidět**, a tak jediné, co je výsledkem celé operace, je nespravedlnost, která je o to žalostnější, že byla spáchána zákonem.

To ale není všechno. Řekl jsem, že třetí osoba je vždy ponechána ve stínu. Je třeba ji uvést na scénu, aby nám ukázala **druhou ztrátu** pěti franků. Pak budeme mít před sebou výsledky celé operace v kompletní podobě.

Dobroděj Sedláček má 15 franků, ovoce své píše. Jsme ještě v době, kdy je mu pořád ještě dovoleno jednat svobodně. Co udělá s těmito patnácti franky? Za 10 franků si koupí nějaké zboží, jež produkuje pařížský módní průmysl, a skrze toto zboží platí (nebo místo něj platí jeho zprostředkovatel) metrický cent belgického železa. Dobroděj Sedláčkovi zbývá ještě pět franků. Nehodí je do řeky, ale (a to je **to, co není vidět**) poskytne je kterémukoliv průmyslníkovi výměnou za něco užitečného, například knihkupci za Bossuetovu knihu *Všobecné dějiny*.¹⁵

Domácí průmysl je tudíž stimulován částkou 15 franků, z čehož jmenovitě:

10 franků jde na pařížský módní průmysl,

5 franků jde knihkupci.

Pokud jde o Dobroděje Sedláčka, obdrží za svých 15 franků dva předměty, které uspokojují jeho potřeby, jmenovitě:

1. metrický cent železa,

2. kniha.

Teď je vyhlášeno nařízení.

V jakém postavení se ocitne Dobroděj Sedláček? Jaká bude teď situace v domácím průmyslu?

Za svých 15 franků, které teď Dobroděj Sedláček dává až do posledního centimu panu Ochranaři za metrický cent železa, nebude mít nic víc než užitek z tohoto centu železa. Ztrácí požitek z knihy nebo jiného předmětu ekvivalentní hodnoty. Ztrácí 5 franků. Na tom se shodneme; není možné nesouhlasit; není možné nesouhlasit, že pokud se skrze omezení dovozu zvýší ceny předmětů, spotřebitel tento rozdíl ztrácí.

Bylo však řečeno, že pro **domácí průmysl** tento rozdíl představuje zisk. Ne, není zde žádný zisk; neboť od vydání nařízení je stimulován v rozsahu 15 franků, tedy stejnou částkou jako předtím.

¹⁵ Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), biskup v Meaux (zvaný *L'aigle de Meaux* – „Orl z Meaux“) byl vynikajícím řečníkem své doby; jeho pohrěbní řeči nad příslušníky královské rodiny jsou brilantními ukázkami francouzského klasičtějšího stylu. Jakožto vychovatel následníka trůnu (syna Ludvíka XIV. který ovšem umřel dřív než jeho otec) sepsal Bossuet svoji *Histoire universelle*, klasičtější dílo, jež sloužilo celým generacím francouzských školáků jako obligátní základ jejich dějepisného vzdělání. Byl také vášnivým a energickým odpůrcem protestantismu a vůdcem galikánského hnutí, jež prosazovalo nezávislost francouzské katolické církve na Římu. (Pozn. překl.)

Jediný rozdíl je v tom, že od vydání nařízení oněch 15 franků Dobroděje Sedláčka případně kovoprůmyslu, zatímco před vydáním nařízení se tato suma rozdělila mezi módní průmysl a knižní vydavatelství.

Násilí, které by prováděl na hranicích samotný pan Ochranář, nebo násilí, které tam dává vykonávat mocí zákona ve svém vlastním zájmu, lze z morálního hlediska posuzovat velmi různě. Existují lidé, kteří si myslí, že loupež ztrácí veškerou svoji nemorálnost, jakmile se jí dostane legální formy. Co se mne týče, nemohu si představit okolnost více přitěžující. Ať je tomu jakkoliv, je jisté, že ekonomické účinky jsou přesně takové.

Můžete se na věc dívat z jakékoli stránky, avšak když bude váš pohled nezaujatý, tak nahlédnete, že z loupeže – ať již se děje legální nebo nelegální formou – nevezjde nic dobrého. Nepopíráme, že tato loupež přináší zisk 5 franků pro pana Ochranáře a jeho průmyslové odvětví neboli pro domácí průmysl, pokud si přejete. Tvríme však, že jejím důsledkem jsou dvě ztráty: první musí nést Dobroděj Sedláček, který platí 15 franků za to, co měl předtím za 10 franků, druhá ztráta postihuje domácí průmysl, kterému již nepřipadne onen rozdíl. Můžete si vybrat, kterou z těchto dvou ztrát kompenzuje zisk, jehož existenci připouštíme. Ona druhá ztráta však nebude ničím jiným než **čistou ztrátou**.

Mravní ponaučení: Použití násilí neznamená produkci, nýbrž destrukci. Ó, kdyby násilí bylo výrobou, Francie byla by daleko bohatší nežli je.

VIII. Stroje

„Zlořečené stroje! Jejich vzrůstající moc každoročně odsuzuje milióny dělníků k pauperizaci, jelikož jim odebrává práci, s prací mzdu a se mzdou chléb! Ať jsou proklety stroje!“

Toto je pokřik, který se rodí z vulgárního předsudku a jehož ozvěna zaznívá v novinách a časopisech. Proklínat stroje však znamená proklínat lidského ducha!

Je pro mě záhadou, že může existovat člověk, který se propůjčí k obhajování takovéhle doktríny.^{5*}

Neboť jestliže je v poslední instanci pravdivá, v čem spočívá její striktní důsledek? V tom, že aktivita, blahobyť, bohatství a štěstí jsou do-

stupně jen pro lidi stupidní, mentálně ztrnulé, pro lidi, jímž není shůry dán neblahý dar myšlení, pozorování, kombinování, vynalézání a dosahování maximálních efektů minimálními prostředky. A naopak, hadry, brloh, chudoba, nedostatek jsou neodvratným údělem každého národa, který hledá a nachází v železu, ohni, větru, elektřině, magnetismu, v zákonech chemie a mechaniky, zkrátka v přírodních silách doplněk svých vlastních sil, a je zde opravdu na místě říci s Rousseauem: „Každý myslící člověk je zkažený živočich.“

To není všechno: jestliže je ona doktrína správná, pak skutečnost, že všichni lidé myslí a vynalézají, že se opravdu všichni od prvního do posledního a v každé minutě své existence snaží přimět přírodní síly, aby s nimi kooperovaly, že se snaží udělat víc s menším úsilím a ušetřit svou pracovní sílu, anebo tu, kterou si platí, a dosáhnout tak nejvyššího možného stupně uspokojení při nejmenší možné kvantitě práce, pak to nutně vede k závěru, že veškeré lidstvo se nezadržitelně řítí do úpadku právě kvůli této inteligentní snaze o pokrok, který vlastně způsobuje všem lidem jen samé utrpení.

Na základe toho by mělo být statisticky zjištěno, že obyvatelé Lancasteru utrkají z této domovské země stroje a houfně odcházejí hledat práci do Irska, kde jsou stroje neznámé, a historická věda by pak měla konstatovat, že stín barbarství padá na epochy civilizace a že pravá civilizace naopak září v dobách nevědomosti a barbarství.

Zcela evidentně je v této spouště rozporů něco, co nás zaráží a co naznačuje, že problém v sobě skrývá jistý prvek, který je nezbytný k jeho vyřešení, avšak nebyl dostatečně objasněn.

Zde je celá záhada: za tím, co je vidět, se rozprostírá to, co není vidět. Pokusím se to osvětlit. Můj důkaz nemůže být ničím jiným než opakováním předešlých demonstrací, neboť se jedná o problém zcela identický.

Pokud jim v tom nikdo nebrání násilím, projevuje se u lidí přirozený sklon k tomu, aby všude pořídili levně – tj. aby preferovali to, co jim při stejné míře uspokojení uspoří práci -, ať již jim toto levné pořízení zajistí nějaký šikovný výrobce v zahraničí nebo nějaký šikovný mechanický výrobce.

Teoretická námitka proti tomuto sklonu je: v obou případech stejná; jak v prvním, tak i ve druhém se mu vytýká, že odsuzuje pracovní síly k nečinnosti, což je ovšem pouhé zdání. Neboť onen sklon se vpravdě vyznačuje nikoliv tím, že by práci **znemožňoval**, nýbrž tím, že ji osvoboduje, aby se s ní **mohlo disponovat** v jiných zaměstnáních.

A proto se také v obou případech staví proti tomuto sklonu táž praktická překážka – násilí. Zákonodárce **zakazuje** zahraniční konkurenci a **zapovídá** konkurenci mechanickou. – Neboť jakým jiným prostředkem lze zarazit přirozený sklon všech lidí, než tím, že se jim odejme svoboda?

Je pravda, že v mnoha zemích zákonodárce pronásleduje jen jednu z těchto forem konkurence a omezuje se na to, že si na druhou pouze naráží. To ovšem dokazuje jenom jednu věc, a sice že v těchto zemích je zákonodárce nedůsledný.

To nás ovšem nesmí překvapit. Na špatné cestě je člověk vždy nedůsledný; kdyby tomu tak nebylo, lidstvo by již dávno vyhynulo. Nikdy jsme neviděli a také nikdy nevidíme, aby se nějaký falešný princip hnal až do krajnosti. Na jiném místě jsem řekl: Nedůslednost je hranicí absurdity. Mohl bych dodat: Je zároveň jejím důkazem.

Vrátíme se k našemu dokazování; nebude to dlouhé.

Dobroděj Sedláček měl dva franky, které dal vydělat dvěma dělníkům.

Teď však vynalezl nové uspořádání provazů a závaží, které zkracuje práci o polovinu.

S použitím nového zařízení dosahuje stejného užítku, přičemž ale uspoří jeden frank a dá výpověď jednomu dělníkovi.

Dává výpověď jednomu dělníkovi; **to je to, co je vidět.**

Ti, kdož se omezují jen na to, co je vidět, říknou: „Podívejte se, jak bída přichází hned vzápětí za civilizací, hle, jaký osudný dopad na rovnost má svoboda... Lidský duch se dopracoval další vymoženosti, a hned nato je další dělník navždy uvřazen do propasti bída. Je nicméně možné, že Dobroděj Sedláček bude zaměstnávat oba dělníky, ale nedá ani jednomu více než 50 centimů, neboť dělníci si budou konkurovat a nabídnou svoji práci za nižší cenu. Takto se bohatí stávají stále bohatšími a chudí stále chudšími. Je nutné přetvořit společnost!“

Krásný závěr, jenž dělá opravdu čest své výchozí premise!

Naštěstí však jak premisa, tak závěr jsou chybné, jelikož za tou částí jevu, **kteřou je vidět**, je ještě jeho druhá část, **kteřou není vidět.**

To, co není vidět, je uspořené frank Dobroděje Sedláčka a nutné účinky této úspory.

Jelikož díky svému vynálezu může Dobroděj Sedláček vyprodukovat daný užitek, aniž by přitom jeho náklady na manuální práci překročily částku jednoho franku, zůstává mu druhý frank.

Jestliže je tedy někde zahářející dělník, který nabízí svou práci, je někde také kapitalista, jenž nabízí svůj zahářející frank. Tyto dva elementy se setkávají a spojují.

Je rovněž nad slunce jasnější, že se nijak nezměnil vztah mezi nábičkou a poptávkou, ať již se to týká práce nebo mezd.

Vynález a jeden dělník, placený prvním frankem, vykonávají nyní práci, kterou dříve dělali dva dělníci.

Druhý dělník, placený druhým frankem, vykonává novou práci.

Co se tedy ve světě změnilo? Existuje navíc nový statek, jehož užitečnost je přírůstkem k národnímu bohatství. Jinými slovy, vynález je vymoženost získaná zdarma, je to prospěch pro lidstvo, který je nic nestojí.

Forma mého dokazování by mohla implikovat tento důsledek:

„Veškerý prospěch ze strojů plyne jedině kapitalistovi. Co se týče námezdní třídy, lze připustit, že zavedením strojů trpí pouze po určitou přechodnou dobu; nikdy ovšem z toho nemá prospěch, neboť v souladu s vlastním tvrzením zavedení strojů znamená pouze **realokaci** části národní práce, přičemž nedochází k jejímu **zmenšení**, což je pravda, ale také přitom nedochází k jejímu **rozmnožení**.“

Zodpovědět všechny námitky není úkolem tohoto spisku. Jeho jediným cílem je bojovat proti vulgárním a ignorantským předsudkům, jež jsou velice nebezpečné a velice rozšířené. Chci jsem dokázat, že když nový stroj dává k volné dispozici jisté množství dělných rukou, dává tím zcela nevyhnutelně k dispozici také peníze, které jsou s to práci oněch rukou zaplatit. Tyto ruce a tyto peníze se spojují, aby vyprodukovaly to, co nebylo možné vyprodukovat předtím, než byl vynález učiněn; z čehož plyne, že **konečným výsledkem vynalézání a zavádění strojů je nárůst uspokojování potřeb při stejné velikosti vynaložené práce.**

Komu je prospěšný tento nárůst spotřeby?

Komu? Především kapitalistovi, vynálezci, tomu, kdo první použil stroj a měl přitom úspěch, a v tom je právě odměna za jeho genialitu a odvalu. V tomto případě, jak jsme právě viděli, dosahuje při výrobních nákladech takové úspory, která – ať již se vynaloží jakýmkoli způsobem (a ona se vynaloží vždy) – zaměstná právě tolik rukou, kolik jich bylo propuštěno kvůli stroji.

Konkurence však brzy přinutí našeho vynálezavého kapitalistu, aby snížil prodejní cenu v rozsahu, který odpovídá velikosti oné úspory.

A zde již to není pouze vynálezce, jemuž jeho vynález přináší dobrodiní; je to také kupec jeho výrobku, spotřebitel, veřejnost, kam patří též dělnictvo – jedním slovem lidstvo.

A tedy **to, co není vidět**, je skutečnost, že úspory, které byly tímto způsobem opatřeny ve prospěch všech spotřebitelů, tvoří fond, z něhož mohou být čerpány mzdy a který tak nahrazuje ony zdroje, jež vyschly v důsledku zavedení strojí.

Pokud se vrátíme k výše uvedenému příkladu, Dobroděj Sedláček původně obdržel výrobek při mzdových nákladech ve výši dvou franků.

Díky jeho vynálezu ho pracovní síla stojí pouze jeden frank.

Dokud prodává výrobek za původní cenu, tak v příslušné speciální výrobní činnosti ztrácí zaměstnání jeden dělník – **to je to, co je vidět**; existuje však jeden dělník navíc, který získal zaměstnání za frank ušetřený Dobrodějem Sedláčkem – **to je to, co není vidět**.

Když je v důsledku přirozeného běhu věcí Dobroděj Sedláček nucen snížit prodejní cenu svého výrobku o jeden frank, tak neušetří již nic, nemá už frank, aby mohl iniciovat novou výrobu a zvýšit tak celkový úhrn národní zaměstnanosti. Avšak v tomto ohledu na jeho místo nastupuje ten, kdo získal ušetřený frank – a tímto vlastním ziskem je lidstvo. Každý, kdo kupuje onen výrobek, platí za něj o jeden frank méně, ušetří takto jeden frank a touto úsporou nevyhnutelně přispívá k rozhojnění mzdového fondu: **to je ještě stále to, co není vidět**.

V souvislosti s problémem strojí se prezentuje ještě jiné řešení, které se snaží bazírovat na faktech.

Byl vznesen takovýto argument: „Stroj snižuje výrobní náklady, a tudíž i cenu výrobku. Snížená cena vyvolává zvýšení spotřeby, které pak způsobuje růst výroby, a v konečném důsledku to vede k tomu, že je třeba zaměstnat právě tolik dělníků jako před zavedením vynálezu – nebo dokonce ještě více. Tento argument má být podepřen tím, že se jako příklad uvádí polygrafie, prádelnictví, tisk atd.

Toto dokazování není vědecké.

Museli bychom z toho vyvodit závěr, že když spotřeba uvažovaného speciálního výrobku zůstává nezměněna nebo téměř nezměněna, tak zavedení stroje bude na škodu zaměstnanosti. – Tak tomu ovšem není.

Představte si, že v jisté zemi všichni lidé nosí klobouky. Jestliže se zavedením strojí podaří snížit jejich cenu na polovinu, neplyne z toho **nevyhnutelně**, že se jejich spotřeba zdvojnásobí.

Bude v tomto případě řečeno, že část národní pracovní síly byla odsouzena k nečinnosti? Ano, pokud se bude uplatňovat vulgární způsob argumentace. Ne, pokud se uplatní mé argumenty; neboť i kdyby si obyvatelé oné země nekoupili ani jeden klobouk navíc, celkový mzdový fond by zůstal nedotčen; suma, o kterou by byl zkrácen kloboučnický průmysl, by byla nalezena v úspoře realizované všemi spotřebiteli, a odtud by se platila veškerá práce, kterou stroj učinil nepotřebnou, což by vyvolalo nový rozvoj všech průmyslových odvětví.

Tak se tedy věci mají. Viděl jsem časopisy za 80 franků; nyní stojí 48 franků. Je tu úspora 32 franků pro předplatitele. Není jisté, zda těchto 32 franků zůstane zachováno žurnalistickému průmyslu; přinejmenším to není nutné. Co je však jisté a zároveň nutné, je to, že pokud si ona částka 32 franků nenajde cestu k žurnalistům, vydá se jiným směrem. Jeden spotřebitel ji použije k nákupu více časopisů, druhý ke zkvalitnění svého stravování, třetí ke zlepšení svého ošacení, čtvrtý k tomu, aby si zařídil byt krásnějším nábytkem.

Všechna průmyslová odvětví jsou tudíž tímto způsobem solidární. Tvoří obrovský celek, jehož všechny části vzájemně komunikují tajnými kanály. Z toho, co se uspoří v jednom odvětví, mají prospěch všechna ostatní. To, co je důležité, je dobře porozumět skutečnosti, že nikdy – zcela a naprosto nikdy nedochází k tomu, aby vytváření úspor znamenalo ztrátu pro práci a mzdy.^{6*}

IX. Úvěr

V každé době, ale obzvláště v posledních letech sní lidé o tom, že by se bohatství mohlo stát všeobecným, pokud by existoval všeobecný úvěr.

Nemyslím, že přeháním, když řeknu, že od Únorové revoluce¹⁶ vyhril pařížský tisk více než deset tisíc brožur, v nichž velebí a propaguje tento způsob řešení **sociálního problému**.

Avšak běda! Toto řešení má za základ pouze jistý optický klam, pokud ovšem vůbec nějaký klam může fungovat jako základ.

Jeho zastánci začínají tím, že si nejdřív pletou kovové peníze s výrobky, pak zase zaměňují papírové peníze a kovové peníze; a z těchto dvou konfuzí by chtěli – alespoň tak zní jejich nároky – vyloupnout čistou skutečnost.

V této otázce je absolutně nezbytné zapomenout na peníze, mince, bankovky a všechny ostatní instrumenty, jejichž prostřednictvím výrobky přecházejí z ruky do ruky, a místo toho všeho pozorovat jen samotné výrobky, které jsou skutečným předmětem půjčky.

Neboť když si rolník vypůjčí 50 franků, aby si koupil pluh, tak to, co se mu ve skutečnosti půjčuje, není 50 franků, nýbrž je to pluh.

Když si obchodník vypůjčí 20 000 franků k zakoupení domu, nedluží 20 000 franků, nýbrž dluží dům.

Peníze se zde zjevují jen jako prostředek, jenž usnadňuje ujednání mezi několika stranami.

Petr nemusí být ochoten půjčit svůj pluh, ale Jakub může být ochoten půjčit své peníze. Co tedy udělá Vilém? Vypůjčí si peníze od Jakuba a za tyto peníze koupí pluh od Petra.

Avšak ve skutečnosti si nikdo nepůjčuje peníze jen pro peníze jako takové. Lidé si půjčují peníze, aby se dostali k výrobkům.

Nuže, v žádné zemi nemůže přecházet z jedné ruky do druhé víc výrobků, než jich tam skutečně existuje. Ať již je suma kovových a papíro-

¹⁶ Pod vlivem masových lidových demonstrací proti premiérovi Guizotovi, které propukly 22. února 1848, se král Ludvík Filip odhodlal Guizota odvolat. Avšak ani tento královův počín nezachránil Červencovou monarchii, protože hned na druhý den došlo ke střešbě vojáků do demonstrantů, což mělo za následek ozbrojenou revoluci vystoupení pařížského lidu, který si vynutil abdikaci Ludvíka Filipa a ustavení Druhé republiky. (Pozn. překl.)

Co je vidět a co není vidět

vých peněz v oběhu jakkoli velká, vypůjčovatelé ve svém souhrnu nemohou dostat více pluhů, domů, nástrojů, surovin, než je celkový souhrn všech půjčovatelů s to poskytnout.

Musíme si dobře uvědomit, že každý vypůjčovatel předpokládá půjčovatele a že každá částka, kterou si někdo vypůjčí, předpokládá stejně velkou částku, která je mu někým půjčena.

Jestliže se toto klade jako samozřejmé, k čemu jsou dobré úvěrové instituce? Uznadňují styk mezi vypůjčovatelem a půjčujícími, umožňují, aby se vzájemně našli a dohodli. Co však nemohou udělat, je okamžitě zvýšení počtu vypůjčovaných a půjčovaných předmětů.

Úvěrové instituce by nicméně musely dělat právě toto, aby bylo lze dosáhnout cíle sociálních reformátorů, jelikož aspirace těchto pánů nesměřují k ničemu menšímu, než je požadavek, aby byly pluhy, domy, nástroje, zásoby, suroviny dány do rukou každého, kdo o ně požádá.

A jak si představují, že to udělají?

Tak, že poskytnou na půjčky státní garanci.

Snažme se proniknout do této věci hlouběji, jelikož je tu něco, **co je vidět**, a něco, **co není vidět**. Pokusme se nahlédnout obojí.

Představte si, že na světě je jen jeden pluh, o který se ucházejí dva rolníci.

Petr je vlastněkem jediného pluhu, který je k máni ve Francii. Jan a Jakub by si jej rádi vypůjčili. Jan svojí poctivostí, svým majetkem a dobrou jménem skýtá záruku. Lidé mu **věří**; má **kredit** a může získat **úvěr**. Jakub vůbec nevzbuzuje důvěru, anebo ji budí v menší míře. Zcela přirozeně dojde k tomu, že Petr půjčí svůj pluh Janovi.

Avšak teď pod vlivem socialistické inspirace intervenuje stát a řekne Petrovi: „Půjčte váš pluh Jakubovi, my se zaručíme za to, že vaše půjčka bude splacena, a tato záruka je lepší než záruka Janova, neboť on může ručit pouze sebou samým, kdežto my, pravda, nemáme nic, avšak disponujeme majetkem všech našich poplatníků, a bude-li třeba, proplatíme vám z jejich peněz váš kapitál i s úroky.“

V důsledku toho půjčí Petr pluh Jakubovi: **to je to, co je vidět**.

Socialisté si mnou ruce a říkají: „Podívejte se, jak se náš plán podařil. Díky státní intervenci má ubohý Jakub pluh. Nebude již muset obděl-

lávat půdu rýčem; hle, je na cestě k blahobytu. Je to dobro pro něj a zisk pro národ jako celek.“

Ó, nikoliv! Pánové, to není zisk pro národ, neboť zde je to, co **není vidět**.

Není vidět to, že pluh byl dán Jakubovi jen proto, že nebyl dán Janovi. Není vidět to, že když Jakub oře pole pluhem, místo aby je obracel rýčem, Jan musí obracet rýčem, místo aby oral pluhem.

A není též vidět, že v důsledku toho není to, co se považuje za **přírůstek** k celkovému úhrnu půjček, ničím jiným než pouhou **realokací** půjček.

Kromě toho **není vidět**, že tato realokace zahrnuje dvě veliké krůvky: krůvku na Janovi, který poté, co si zasloužil a vydobyl **kredit** svojí pilností a poctivostí, je o úvěr připraven; krůvku na daňových poplatnících, kteří jsou vystaveni nebezpečí, že budou muset platit dluh, do kterého jim nic není.

A co když bude řečeno, že vláda poskytuje Janovi tytéž příležitosti jako Jakubovi? Pokud je však pouze jeden pluh k dispozici, nemohou být zapůjčeny dva. Argumentace se totiž vždy vrací k tomu, že díky státní intervenci se bude více vypůjčovat nežli může být půjčeno, neboť pluh zde představuje celkový úhrn disponibilního kapitálu.

Je pravda, že jsem zde zredukoval celou operaci na její co možná nejjednodušší podobu: ale prozkoušejte tímtež prubířským kamenem i ty nejsložitější vládní úvěrové instituce. Přesvědčíte se, že mohou mít pouze jeden výsledek, a sice **realokací** úvěru, nikoli však jeho **nárůst**. V dané zemi a v daném čase mají lidé pouze určitou sumu disponibilního kapitálu a všechny tento kapitál nalézají umístění. Svými zárukami, jež poskytuje insolventním dlužníkům, může stát zajistit zvýšení počtu uchazečů o úvěr, a tím zvýšit úrokovou míru (vždy na úkor poplatníků), ale v žádném případě nemůže zvětšit počet věřitelů a celkovou hodnotu jimi poskytovaných půjček.

Prosím však, aby se mi nepřipisoval závěr, před nímž mě ochraňuj Bůh. Říkám, že zákon by neměl umělým způsobem podporovat půjčky, ale neříkám, že jim má stejně umělým způsobem zabránovat. Pokud se vyskytují v našem hypotečním systému nebo kdekoli jinde překážky, jež brání

rozšiřování a užívání úvěru, nechtě se odstraní – nic by nemohlo být lepší a spravedlivější. Neboť toto je spolu se svobodou vše, co socialistní reformátoři, kteří si opravdu zaslouží toto jméno, mají požadovat od zákona.^{7*}

X. Alžírsko

Ale podívejme se, na tribuně Národního shromáždění jsou čtyři řečníci a soutěží mezi sebou o přízeň pléna. Zprvu mluví všichni najednou, pak jeden po druhém. Co říkají? Velice krásné věci, ovšemže o moci a velikosti Francie, o tom, že je nutné sít, abychom mohli sklízet, o skvělé budoucnosti naší ohromné kolonie, o tom, že je výhodné posílat do daňových krajů **přebytek** naší populace atd., atd. Jsou to nádherné ukázky výmluvnosti, vždy okrášlené tímto závěrem:

„Odhlasujte padesát miliónů (více nebo méně), aby se v Alžírsku vybudovaly přístavy a cesty, aby se tam mohli dopravit kolonisté, aby se tam pro ně mohla vystavět obydlí, vykloubit pole. Tím pomůžete francouzskému dělníkovi, poskytnete podporu práci v Africe a zveleбите marseilleský obchod. To všechno bude představovat zisk.“

Ano, je to pravda, pokud máme na mysli pouze to, co se s těmito padesáti milióny děje od té chvíle, kdy je stát vynaloží, pokud sledujeme, kam jdou, a nikoli odkud přicházejí; je to pravda, jestliže bereme v úvahu pouze dobro, které vykonávají poté, co opustí pokladny daňových věřců, a jestliže přitom nemyslíme ani na zlo, které bylo způsobeno tím, že tyto peníze byly přinuceny do oněch pokladen vstoupit, ani na dobro, které se kvůli tomu nemohlo realizovat. Ano, z tohoto omezeného stanoviska je to všechno zisk. Dům vystavěný v Barbarii je **to, co je vidět**; přístav vybudovaný v Barbarii je také **to, co je vidět**; práce vykonaná v Barbarii je rovněž **to, co je vidět**; určité snížení nabídky pracovní síly ve Francii je opět **to, co je vidět**; velká obchodní aktivita v Marseille je **řád ještě to, co je vidět**.

Je tu však něco jiného, **co není vidět**. Že totiž padesát miliónů vydaných státem již nemohou vydat poplatníci, kteří by tak učinili nebyť odhlasovaného zdanění. Od veškerého dobra, jež se připisuje veřejným výdajům, nutno odečíst veškeré zlo způsobené znemožněním výdajů soukromých – alespoň pokud nejdeme tak daleko a netvrdíme, že

Bastiat *Dva systémy etiky* (celý text)

Dobroděj Sedláček: Ať si tento muž deklamuje cokoliv, nikdy vám nedá ani ochutnat sladké ovoce, jež pochází z restrikce dovozu.

Lid: Ať zhyne restrikce!

Petr: A já prohlašuji, že pokud ubozí pasáci krav a prasat budou právně o možnost svého výděлку, pokud budou obětováni teoriím, pak já již nechci déle nést odpovědnost za veřejný pořádek. Dělníci, nevěřte tomuto mužovi, je to agent perfidní Normandie, jezdí tam, aby přímo od nepřítelů čerpal inspiraci. Je to zrádce, pověste ho! (*Lid mlčí.*)

Dobroděj Sedláček: Pařížané, všechno, co vám dnes říkám, jsem říkal již před dvaceti lety, když Petr dostal nápad, jak využít potravní daň ke svému prospěchu a k vaší škodě. Nejsem tudíž agentem Normandů. Oběste mne, když chcete, ale tím nijak nedocílíte, aby útlak přestal být útlakem. Přátelé, jestliže je nutné něco zabít, pak to není ani Dobroděj Sedláček, ani Petr, nýbrž svobodný obchod, pokud z něho máte strach, anebo restrikce, pokud vám způsobuje škody.

Lid: Nepověsme nikoho a osvobodíme všechny!

Dva systémy etiky

Poté, co se čtenář dopracoval – pokud se vůbec dopracoval – ke konci předcházející kapitoly,¹ může zcela oprávněně zvolat:

„Nuže, mylíli jsem se, když jsem obviňoval ekonomy, že jejich věda je suchá a chladná? Jaký to obraz lidstva! Loupež je zde prezentována jako všudepřítomná síla, taktak že ne jako zcela normální jev, jako něco, co si nasazuje ty nejrůznější masky a provádí se pod nejrůznějšími zámkami, ať již legálními či ilegálními, co zneužívá ke svým cílům vše nejsvětější, co střídavě těží ze slabosti a z důvěřivosti lidí a co neustále narůstá, přičemž míra jeho růstu odpovídá rychlosti, s níž se kolem něj rozmnožují prostředky jeho obživy! Lze si vůbec představit ještě žalostnější obraz světa?“

Otázka však nespočívá v tom, je-li tento obraz žalostný, nýbrž v tom, zdali je pravdivý. Dějiny nám říkají, že je.

Je dost zvláštní, že ti, kdo hanobí politickou ekonomii (neboli **ekonomismus** – označovat naši vědu tímto jménem jim působí mimořádně

¹ Bastiat zde odkazuje na esej „Fyzilogie loupeže“ (*Physiologie de la spoliation*), která tvoří I. kapitolu II. série jeho *Ekonomických sofismat*. Do našeho – rozsahem velice omezeného – výboru z Bastiatových spisů nebyla tato esej zařazena především z toho důvodu, že stejná tematika byla Bastiatem rozvinuta v jeho práci *Zákon*, která byla českému čtenáři již zprístupněna. Nebude nicméně na škodu, když zde uvedeme shrnutí Bastiatova pojetí podstaty a forem politicko-mocenské expropriace, jejichž rozborem se ve „Fyzilogii loupeže“ zabývá. Podle Bastiata existují pouze dva způsoby, jimiž lidé získávají prostředky nezbytné k uchování jemnou směnou výrobků a služeb) a **loupež**, která spočívá v tom, že se násilím nebo podvodem eliminuje svoboda směňovat, takže ten, kdo loupež praktikuje, získává od svých obětí služby a výrobky, aniž jim za to poskytuje sebezmenší protihodnotu. Kromě individuální loupeže, která je ilegální, a tudíž trestaná, existuje podle Bastiata také mnohem ničivější a mnohem rozšířenější fenomén legalizované loupeže, kdy zvrácený zákon, sankcionovaný státní mocí, odebírá vlastnictví bez jakékoli náhrady jedněm osobám a dává je druhým. Legalizovaná loupež je *genus*, pod který patří tyto *species*: **válka** (kde národ jako celek vystupuje jako lupič vůči jiným národům), **otroctví** („váše je dílna; moje je zeň“), **teokracie** (kde větší plati teokratovi za to, že mu tento otevírá brány nebe či pekla), **monopol** v jeho různých variacích, jako jsou privilegia, sinekury, protekcionismus aid. (zde zákon odebírá majetek všem a dává jej několika) a *lastr but not least* – **socialismus** (loupežnou podstatou socialismu se ovšem Bastiat zabývá ponejvíce ve svém *Zákonu*).

potěšen), protože studuje člověka a svět tak, jak jsou, propadají daleko hlubšímu pesimismu než samotní ekonomové, alespoň co se týče minulosti a přítomnosti. Jen otevřete jejich knihy a časopisy. Co tam uvidíte? Takovou hořkost a nenávisť vůči společnosti, že samotné slovo civilizace je pro ně synonymem nespravedlnosti, nepořádku a anarchie. Odtud se dostávají až k tomu, že zatracují **svobodu** – tak nepatrná je totiž jejich důvěra v to, že by přirozený řád společnosti mohl vést k neustálému rozvoji lidského rodu. Svoboda! Právě ona je podle nich tím, co nás stále ví- ce a více strhává do propasti.

Je pravda, že títo odpůrci svobody jsou optimisty, pokud se týče budoucnosti. Neboť i když se lidstvo, samo o sobě neschopné, ubíralo špatným směrem po dobu 6 000 let, nyní je zde někdo, jehož prostřednictvím se lidstvu konečně dostalo zjevení o pravé cestě ke spáse; a jen co se stádo stane natolik poslušným, že bude ukázněně běžet tam, kam ukáže pastýřova hůl, zavede je tento spasitel do zaslíbené země, kde se každému dostává blahobytu bez jakéhokoli úsilí a kde se řád, bezpečnost a harmonie poskytuje lidem automaticky jakožto prémie za jejich neschopnost předvídat.

Lidé pro to nemusí udělat nic jiného než dovolit reformátorům, aby změnil, jak to řekl Rousseau, **jejich fyzickou a morální konstituci**.

Dále uvádíme dva citáty z „Fyziologie loupeže“, které podle našeho názoru umožní čtenáři učinit si představu, k čemu odkazuje druhý odstavec „Dvou systémů etiky“.

„Nejdůležitější ze služeb, které požadujeme od státu, je **bezpečnost**. K tomu, aby nám ji stát zajistil, musí disponovat silou, která je s to překonat všechny individuální, kolektivní, domácí i zahraniční síly, které by jej mohly ohrozit. Když se toto zkombinuje se skutečností, že lidé mají onen osudný sklon žít na útraty jiných, tak to vede k situaci, v níž zcela samozřejmě hrozí velká nebezpečí. Abychom to v plné míře docenili, stačí uvážit, v jak obrovském rozsahu byla v dějinách lidstva praktikována ta forma loupeže, která je založena na zneužívání vládní moci a jejich přehmatu. Stačí si pouze položit otázku, jaké služby byly lidem poskytovány a jaké služby byly oproti tomu od lidí vyžadovány vládami Asýrie, Babylónu, Egypta, Říma, Persie, Turecka, Číny, Ruska, Anglie a Francie. Enormní nepoměr mezi jedněmi a druhými, až je se jedná o kterýkoliv ze zmíněných států, přímo bije do očí.“ (F. Bastiat, *Economic Sophisms*, str. 141; též *Oeuvres complètes* IV, Paris 1863, str. 142.)

„V případě izolovaného monopolu nikdy nedojde k tomu, že by se jeho prostřednictvím neobohacovali ti výrobci, kteří jej získali na základě příslušného zákona. Může se pak stát, že každá třída výrobců bude namísto snahy o zničení onoho izolovaného monopolu požadovat pro sebe podobný monopol. Tento druh loupeže tak dostává systematický charakter, což vlastně znamená, že každý jedinec se stává obětí té nejnejjednější mystifikace, protože v konečném důsledku žije v domnění, že získává **víc** ze své účasti na všeobecném trhu, který **nabízí všeho méně**. Není třeba dodávat, že tento významitý systém kromě toho vnáší mezi všechny společenské třídy, všechny profese a všechny národy vztah univerzálního antagonismu...“ (Ibid., str. 144, resp. str. 145-6.) (Pozn. překl.)

Politické ekonomii nebylo svěřeno poslání, aby odhalila, jaká by byla společnost, kdyby se Bohu bylo zalíbilo stvořit člověka jinak, než jaký reálně je. Lze jen litovat, že Prozřetelnost na samém počátku zapomněla požádat o radu některé z našich moderních sociálních reformátorů. A tak jako by byla nebeská mechanika naprosto odlišná, kdyby ji byl Stvořitel konzultoval s Alfonsem Učeným,² byl by i společenský řád – kdyby On nebyl zanedbal doporučení Charlese Fouriera – veskrze a v ničem nepodobný tomu, v němž jsme přinuceni žít, dýchat a umírat. Avšak protože v něm jsme, protože *in eo vivimus, movemur et sumus*, nezbývá nám nic jiného než jej studovat a poznávat jeho zákony, zejména pokud jeho vylepšení závisí v podstatné míře právě na tomto poznání.

Nemůžeme zabránit, aby lidské srdce nebylo kolébkou stále nových a nových přání a neuspokojených potřeb.

Nemůžeme zařídít, aby bylo možné splnit tato přání a uspokojit tyto potřeby bez práce.

Nemůžeme zamhouřit oči před skutečností, že práce je pro člověka právě tak odpudivá, jako jsou pro něj přitažlivé její produkty.

Nemůžeme zabránit lidem, aby nekonali v souladu se svojí přirozeností, která jim velí vyvíjet neustálé úsilí o zvětšení svého podílu na pozítcích, jež jim poskytují produkty práce, a která je zároveň vede ke snaze svrhnout ze sebe břemeno námahy a strasti, jež jsou neodlučně spjaté s prací, a naložit toto břemeno na ramena bližních za pomoci násilí a podvodu.

Nejsme kompetentní k tomu, abychom škrtli všeobecné dějiny nebo umlčeli hlas minulosti, který svědčí o tom, že věci se měly tak již od samého počátku. Nemůžeme popřít, že válka, otroctví, nevolnictví, teokracie, zneužívání vládní moci, privilegia, podvody všeho druhu a monopoly byly zcela neoddisputovatelnými a hroznými projevy dvou citů, jež jsou propleteny v lidském srdci; tyto city jsou **touha po požitcích** a **odpor ke strasti**.

² Alfonso X. Učený, kastilský král v letech 1252-1284; byl nevalným státníkem, ale o to víc se zajímal o nejrůznější vědní obory. Traduje se, že přinesl následující výrok: „Kdybych byl přítomen aktu stvoření, byl bych poskytl několik užitečných instrukcí ve prospěch lepšího uspořádání světa.“ (Pozn. překl.)

„V potu tváří své chléb jísti budeš.“ Avšak každý chce tak mnoho chleba a tak málo potu, jak je to jen možné. To je závěr, k němuž nás vede studium dějin.

Bohudíky, dějiny nám také ukazují, že způsob rozdělení požitků a strastí mezi lidmi se stále více a více přibližuje k rovnosti.

Pokud nechceme popírat to, co je nad slunce jasnější, musíme připustit, že alespoň v tomto ohledu došlo v lidské společnosti k určitému pokroku.

Jestliže je tomu tak, pak přece musí ve společnosti existovat nějaká přirozená a prozřetelná síla, nějaký zákon, který způsobuje, že princip rovnosti postupně zaniká a že princip spravedlnosti se stále více a více prosazuje.

Říkáme, že tato síla existuje uvnitř společnosti a že ji tam vložil Bůh. Kdyby tam nebyla, byli bychom odkázáni, tak jako utopisté, na to, abychom ji hledali v umělých prostředcích, v opatřeních, kteří vyžadují předběžnou transformaci fyzické a morální konstituce člověka; anebo spíše bychom považovali úsilí, nutné k vytvoření takové síly, za něco zbytečného a marného, jelikož nám není dáno porozumět, jak by mohla fungovat páka bez opěrného bodu.

Pokusme se tedy identifikovat tuto dobročinnou (*bienfaisante*) sílu, která postupně tenduje k překonání oné síly zločinné (*malfaisante*), které jsme dali jméno loupež a jejíž existence je až příliš dobře prokázána rozumem a konstatována zkušeností.

Každé zločinné jednání má nutné dva póly, má svůj *terminus a quo*, jakož i svůj *terminus ad quem*: odehrává se tedy mezi hraničním bodem, z něhož počíná, a druhým hraničním bodem, k němuž směřuje; zahrnuje tudíž člověka, který čin vykonává, a člověka, na němž je čin vykonáván; neboli, když použijeme scholastické názvosloví, zahrnuje **činitele** a **trpítele**.

Existují tedy dva způsoby, jak potlačit účinek zločinného jednání: dobrovolné zdržení se aktivity ze strany **činitele** a kladení odporu ze strany **trpítele**.

Z této podvojnosti vyrůstají dva etické systémy, o nichž ani zdaleka nelze říci, že si protřečejí; právě naopak – ve svých závěrech k sobě vzá-

jenně konvergují. Je to na jedné straně náboženská nebo filosofická etika a na straně druhé zase etika utilitární, kterou si dovolím označit jako **ekonomickou**.

Náboženská etika potlačuje zločinné jednání tím způsobem, že se obrací na jeho původce – na člověka, **nakolik je činitelem**. Říká mu: „Naprav se a očisti se; přestaň páchat zlo; čini dobro; ovládni své vášně; obětuj své vlastní zájmy; neutlačuj svého bližního, protože tvojí povinností je milovat ho a pomáhat mu; buď především spravedlivý a miluj bližního svého.“ Tato etika bude provždy tou nejkrásnější; na věčné věky bude nejvíc dojímat lidské srdce a ukazovat lidský rod ve vši jeho vznešenosti; bude bez přestání podněcovat své hlasatele k velkolepé výmluvnosti a vzbuzovat nejvíc obdivu a sympatií u všech lidí.

Ekonomická neboli utilitární etika má na zřeteli tentýž cíl a účel, avšak v první řadě se obrací na člověka, **nakolik je trpítelem**. Ukazuje mu nutné účinky lidských činů a vylučně na základě tohoto prostého výkladu ho podněcuje k tomu, aby se postavil proti těm činům, které ho ve svých účincích poškozují, a respektoval pouze takové činy, které mu přinesou užitek. Tato etika usiluje o to, aby mezi příslušníky utlačovaných mas rozesela co možná nejvíc zdravého rozumu, osvěty a oprávněné nedůvěry, jejichž uplatnění povede k tomu, že utlačovatelé budou ve svém počínání narážet na stále větší těžkosti a nebezpečí.

Je třeba poznamenat, že ekonomická etika působí také na utlačovatele. Zločinné jednání vede zároveň k dobrým i špatným účinkům: ty špatné zakouší ten, ke komu ono jednání směřuje jakožto k objektu útlačku, zatímco ty dobré náležejí původci jednání, protože by jinak vůbec nebyl. Avšak dobré účinky v žádném případě nepředstavují adekvátní kompenzaci za způsobené zlo. Souhrn veškerých špatných účinků je vždy a nevyhnutelně větší než způsobené dobro, protože samotný akt utlačování zahrnuje v sobě obrovské plynutí sílami, vytváří mnohá nebezpečí, provokuje k represáliím, a vyžaduje velice nákladná zabezpečovací opatření. Prostý výklad těchto účinků nejenomže vyvolává reakce mezi utlačovanými, nýbrž přivádí na stranu spravedlnosti všechny ty, jejichž srdce nepropadla zkaženosti, a narušuje bezpečnost samotných utlačovatelů.

Řekněte mi, co dělal Caesar, a já vám řeknu, jací byli Římané jeho doby.

Řekněte mi, čeho dosáhla moderní diplomacie, a já vám řeknu, jaká je morální situace národů.

Nemuseli bychom platit skoro dvě miliardy na daních, kdybychom nebyli delegovali pravomoc hlasovat o nich na lidi, kteří se z daní živí.

Nemuseli bychom se teď potýkat se všemi potížemi a se všemi výdaji, které nám působí náš alžírský problém, kdybychom se byli předešli, že **dvě a dvě jsou čtyři** nejen v aritmetice, ale též v politické ekonomii.

Monsieur Guizot by nebyl měl příležitost říci: „**Francie je dost bohatá, aby mohla zaplatit za svou slávu,**“ kdyby se Francie nebyla zamílovala do falešné slávy.

Tentýž státník by nebyl nikdy řekl: „**Svoboda je příliš vzácná, než aby se Francie handrkovala o její ceně,**“ kdyby byla Francie opravdu pochopila, že **obrovské vládní výdaje a svoboda** jsou neslučitelné.

Tím, kdo udržuje monopoly, nejsou monopolisté, jak si to obvykle lidé myslí, nýbrž monopolizovaní.

A pokud se týče voleb, tak skutečnost, že se lidé nechávají svést demagogií, není zapříčiněna existencí svádějících demagogů, nýbrž je tomu právě naopak; a důkaz spočívá prostě v tom, že všechny škody, které vzniknou v důsledku volebního vítězství demagogických vůdců, jsou placeny nikoliv jimi, nýbrž lidmi, kteří dobrovolně akceptovali jejich demagogii. Nemají tito lidé tudíž převzít odpovědnost za to, aby se s takovými praktikami skoncovalo?

Nechť tedy náboženská etika obměkčuje, pokud může, srdce Tartuffů, Caesarů, kolonialistů, sinekuristů, monopolistů atd. Úkolem politické ekonomie je poskytnout intelektuální osvětlení těm, kdo se stávají jejich obětmi kvůli své vlastní hlouposti.

Která z těchto dvou metod je účinnější při prosazování společenského pokroku? Jestliže tato otázka vůbec vyžaduje, aby se na ni odpovědělo, pak pravím, že je to ta druhá. Mám obavu, že lidstvo si zcela nevyhnutelně musí nejdřív osvojit **defenzivní etiku**.

Je ovšem snadné porozumět, že tato etika, která je víc implicitní než explicitní; která konec konců není ničím jiným než vědeckým důkazem; která by dokonce ztratila něco ze své účinnosti, kdyby změnila svůj charakter; která se neobrací k citu, nýbrž k intelektu; která se nesnaží ovlivňovat, nýbrž přesvědčovat; která neposkytuje rady, nýbrž logické závěry; jejímž posláním není dojmout, nýbrž osvětit; a která může zvítězit nad neštěstí jen tak, že ji zbaví její potraviny – je snadné porozumět, pravím, že tato etika byla a je obžalována z toho, že je suchá a prozaická.

Tato výtka je sice pravdivá, avšak nespravedlivá. Znovu se zde vlastně předhazuje, že politická ekonomie nám neříká všechno, že nezahrnuje všechno, že není univerzální vědou. Ale kdo kdy v celém širém světě na ni vůbec vznesl tak přemířené nároky?

Ona obžaloba by byla oprávněná jen tehdy, kdyby politická ekonomie prezentovala své postupy jako jediný možný způsob traktování morální problematiky a měla tolik domýšlivosti, aby zakazovala náboženství a filosofii pracovat na zdokonalení člověka za použití jejich vlastních prostředků a metod.

Akceptujeme proto skutečnost, že jak náboženská a filosofická morálka v pravém smyslu tohoto slova, tak i politická ekonomie rozvíjejí své aktivity simultánně a ve vzájemné konvergenci – jedna působí na naše svědomí, kde pranyřuje pohnutky zločinného jednání, poukazujíc na jejich ohavnost, zatímco druhá provádí diskreditaci onoho jednání v našem intelektu, a sice tím, že podává přesnou deskripci jeho účinků.

Příznivě dokonce, že triumf náboženského moralisty, pokud k němu dojde, je krásnější, podnětější a radikálnější. Avšak současně by nám činilo velké obtíže neuznat, že triumf ekonomické vědy není snažší a jistější.

Již J.-B. Say vypořádal – a výsledky tohoto pozorování uložil do několika málo rádků, které zavází víc než celá hromada objemných svazků –, že existují dva způsoby, jak skoncovat s nepořádky, které vnáší pokrytectví do účtyhodné rodiny: buď **napravit Tartuffa**, anebo **zbovit Orgona bláznovství**. Zdá se, že Molière, tento veliký znalec lidského srdce, dával vždy přednost onomu druhému způsobu, protože jej zřejmě pokládal za účinnější.

Totéž platí o tom velkém jevišti, jímž je svět.

Marně jsem zkoumal, četl, pozoroval a bádá: nikde jsem nenalezl nikaký zlořád, prováděný v co jen trochu větším měřítku, který by byl zánikl tím způsobem, že by se ho dobrovolně zřekli ti, kdo z něj mají profit.

A naopak vidím mnohé zlořády, které ustupují před mužným odpo-rem ze strany těch, kdo jimi trpí.

Podat deskripce následků, k nimž zlořády vedou, je tudíž nejučinnějším prostředkem jejich vymýcení. – A jak je to jen pravdivé, když se jedná o takové zlořády jako například protekcionismus, které nejenom ve-lice reálně zhoršují situaci širokých mas, ale navíc se ukazují jako pouhé iluze, jež přinášejí hluboké zklamání všem těm, kdo očekávali, že z nich budou mít prospěch!

Znamená to snad, že utilitární etika sama o sobě skutečně ono zdo-konalení lidské společnosti, které lze předvídat a v něž lze doufat, pokud vezmeme v úvahu sympatickou přirozenost lidské duše a její nejušle-chtilejší vlohy a schopnosti? Nic mi není vzdálenější než takovéto tvr-zení. Připustíme, že by opravdu došlo k univerzálnímu rozšíření této **de-fenzivní etiky**, která konec konců není ničím jiným než poznáním, že správně pochopené zájmy všech lidí jsou v souladu se spravedlností a obecným prospěchem. Taková společnost, založená výhradně na zmí-něných principech, by byla jistě dobře uspořádána, mohla by však být velice málo přitažlivá, protože by v ní nebyli žádní podvodníci jen z to-ho důvodu, že by v ní již pro podvodné počínání nebyly k mání žádné hloupé a naivní oběti; protože by v ní neřest, vždy **latentně** přítomná a takřka předrážděná svojí nečinností, potřebovala jen velmi málo pod-nětí k tomu, aby znovu ožila; protože by tam moudrost a obezřetlost kaž-dého jedince byla pouze vynucována, a sice bdělostí všech ostatních; ona společnost by zkrátka byla odpudivá proto, že předpokládaná utilitárně-etická reforma by tam sice regulovala lidskou činnost z vnějšíkové strán-ky, avšak zastavila by se na povrchu a nepronikla do svědomí jednajících lidí. Personifikace takové společnosti se nám někdy objevují v osobách lidí, kteří jsou přesní, přísní, rigorózní, spravedliví, připravení k rozhoř-čenému odporu proti sebenepatrnějšímu porušení svých práv a kteří pro-jevují neobvyklou dovednost při obraně proti vnějšímu zasahování a pře-hmatům, ať již tyto přicházejí odkudkoli. Takových lidí si vážíte a mož-

ná je dokonce i obdivujete; zvolili byste je za své poslance, avšak nechtěli byste je mít za přátele.

Tyto **dva systémy etiky** by namísto vzájemných rekriminací měly pracovat společně a v harmonickém souladu na potírání zla v obou jeho pólech. Zatímco představitelé ekonomické etiky dělají svou práci – otví-rají oči naivnímu, lehkověrnému Orgonovi, vykořeňují předsudky, vzbuzují oprávněnou a nutnou nedůvěru vůči každému druhu podvodu, stu-dují a popisují pravou přirozenost věcí a činů – nechtějí náboženští mora-listé konají ze své strany zase svoje dílo, které má v sobě mnohem víc přitažlivosti, ale je zároveň také mnohem obtížnější. Ať vyhlásí nerov-nosti boj muže proti muži; ať ji pronásledují až do nejtajnějších zákoutí lidského srdce; ať vykreslí strhující obraz blaženosti, kterou skýtá dob-ročinnost, sebezapření a sebeobětování; ať otvírají studánky ctnosti všu-de tam, kde to my nedovedeme, a ať ucpávají a vysušují tryskající pra-deny neřesti – to je jejich úkol. Je vznešený a krásný. Proč by však mě-li popírat užitečnost úkolu, který připadl nám?

Neposkytovala by společnost, která by sice nebyla ctnostná ve své ni-ternosti, avšak byla by přesto dobře uspořádána v důsledku uplatňování **ekonomické etiky** (čím nemyslím nic jiného než uplatňování poznatků **politické ekonomie**), dostatek příležitosti pro rozvoj **etiky náboženské**?

Zvyk, jak se říká, je druhou přirozeností člověka.

Nějaká země, v níž každý občan již po dlouhou dobu odvykl ne-spravedlnosti, ovšem vylučně v důsledku toho, že osvícené veřejné mí-nění jí kladlo rozhodný odpor, může být i za těchto podmínek velice smutným místem pro život. Avšak zdá se mi, že tato země by byla velmi dobře připravena přijmout učení vyššího a ryzejšího řádu. Když si člo-věk odvykl páchat zlo, učimil již velký pokrok na cestě k dobru. Lidé ne-mohou setrávat v nehybnosti. Když se odvrátí od cesty neřesti, která ve-de pouze k hanbě a bezctnosti, pocítí o to víc přitažlivost ctnosti.

Je možné, že společnost musí nutně projít oním prozaickým stadiem, v němž člověk bude praktikovat ctnost pouze na základě chladné racio-nální kalkulace, aby se pak z této prózy mohla pozvednout do poetičtější sféry, kde již žádný její člen nebude potřebovat takovouto motivaci.